اسلام

او د اسلام نقش
د فرد او جامعې په جوړولو کښې

د گل پا چاالفت

Ketabton.com

مرتب او مهتمم: عزیزالرحمن الفت
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰ - کال ۱۳۵٦ هجري ش

فهرست

عنوان:	مخ:
تقریظ (عزیز الرحمن الفت)	الف-ها
مقدمه	۱_۲
محمد (ص)	۲
اسلام ته خفی دعوت	۲
د اسلام اظهار	۳_۲
بلال	۳
یاسر، عمار بن یاسر او سمیه د یاسر ښځه	۴
خباب	۴
صهیب	۴
عامر بن فهیره	۴
لبیبه	۴
اسلام	۸_۵
اسلامی جامعه جوړول	۱۰_۸
طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې	۱۳_۱۰
مساوات	۱۵_۱۳
مشوره	۱۶_۱۵
عدالت	۱۷_۱۶
فردی آزادی	۱۹_۱۷
امر په معروف او نهی له منکر څخه	۲۰_۱۹
د ظلم مخنیوی	۲۱_۲۰
مرسته او تعاون	۲۶_۲۱
فرد جوړول	۲۷_۲۶
مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې	۳۲_۲۷
د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه	۴۰_۳۲
جود او سخا	۴۱_۴۰
زید بن حارثه	۴۲
اسامة بن زید	۴۳_۴۲
حضرت ابوبکر صدیق (رض)	۴۳
حضرت عمر (رض)	۴۵_۴۴
حضرت علی کرم الله وجهه	۴۶_۴۵
عمر بن عبد العزیز	۴۷
ابو عبیده بن جراح	۴۸
خالد بن ولید	۴۸
امام ابو حنیفه	۴۹_۴۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

عنوان:	مخ:
یونس ابن عبید	۴۹
ابوبلال	۵۱_۴۹
اسلامی تصوف	۵۳_۵۱
شریعت او حقیقت	۵۷_۵۴
دصوفیانو مقامونه او احوال	۵۸_۵۷
قادریه	۵۸
رفاعیه	۵۹_۵۸
احمدیه	۵۹
دسوقیه	۵۹
اکبریه	۵۹
شاذلیه	۵۹
مولویه	۵۹
نقشبندیه	۶۰
چشتیه	۶۰
دتصوف دري مدرسې	۶۰
لومړی مدرسه	۶۰
رابعة العدویة	۶۰
ددي مدرسې ځینې غړي	۶۱
ابراهیم بن ادهم	۶۱
سفیان ثوری	۶۱
ذوالنوان المصری	۶۱
ابوالقاسم جنید	۶۲_۶۱
اتحاد او حلول	۶۳_۶۲
دوهمه مدرسه (کشف ومعرفت)	۶۵_۶۳
دریمه مدرسه (وحدة الوجود)	۶۶_۶۵
محی الدین ابن عربی	۶۷_۶۶
مولانا جلال الدین	۶۸
دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه	۷۰_۶۸
متکلمین او علم کلام	۷۲_۷۱
وعد او وعید	۷۲
احباط	۷۳
شفاعت	۷۳
دپیغمبرانو عصمت	۷۴
معجزه او نبوت	۷۷_۷۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقريظ

دپلارله مرګه وروسته ملګرو راته وويل چه پس لدې ته بايد دهغه په هرنا چاپ شوى اثرباندې چه وروسته ترده راوځي يو څه وليکې.

دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او داسلام نقش دفرداوجامعې په جوړولوکښې نوميږي څو ځلې ولوست او په نتيجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې يوه سړي ته چه په دين باندې اساسې مطالعه نه لري پدغسې يوه کتاب باندې چه مؤلف ئې شل کاله ددينې علومو په تحصيل او څلويښت کاله ئې پدې لاره کښې په څېړنو او مطالعوتيرکړې وي، څه ليکل اسانه کارندى.

په حقيقت کښې همدا کتاب زما داسلامې مطالعې شروع او آغازګڼل کيږي. بياهم دغه څوکرښې ديوه متجسس او دهغه دپيروپه حيث چه دعوى ولې ډيره ټينګه مينه او جذبه ئې هم ملګرې ده ليکم.

څلويښت کاله پخوا کله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بديع بيان، معاني ، فقه، وصول الفقه، تفسير او دحديث کتابونه ولوستل او په ځان ئې دا اعتماد حاصل شوچه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونو تدريس هم کولى شي، درس لوستل ئې پريښوده او دفاميل دمعيشت دتامين دپاره ئې ماموريت ته مخه وکړه.

دالفت صاحب دهغې زمانې ديني لوست او تحصيل پنځوس کاله وروسته نتيجه ورکړه او څوتکميل يانا تکميل واړه اوغټ ديني کتابونه ورنه جوړ شوه چه يوئې همدغه کتاب دى. په دې ترتيب داخبره صحيح شوه چه الفت صاحب له ملائى نه شاعرى او ليکوالى ته، له هغه نه سياست او پارلمان ته اوله دغه ځاى نه دډيرو تجربو اوعلمي ذخيرو سره بيرته غائي اونهائي حقيقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.

داکتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستيو شپوو روستى اثردى چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او د خداى دکور دزيارت له اداکولونه وروسته (د ١٣٥٣ هجرى کال شروع) ئې دهغه په ليکوپيل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګيو دپاى ته رسيدو سره ئې پاى ته ورساوه(دقوس آخره ١٣٥٦) .

پدې اساس عالم الغيب خداى ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نيست او مرګ سره له اذله يوله بله تړلى اوملګرى کړى و.

داکتاب که څه هم دمتن له حيثه تکميل ومګرنور کارئې پاتې و.

مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځينو برخوباندى ځينې علامې ايښې وې اوله ځينو برخونه ئې سره خطونه تاوکړى ويا دا چه ځينې کرښې ئې يوځل محوه کړى اوبيائې بيرته پدغومحوه شووخطونو دصحت علامې لګولې وې. ځينې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوى اونه معلوميږې چه دڅه دپاره؟

دکتاب ډيرې پاڼې پاکنويس شوى هم نه وې او په مشکل سره لوستل کيدې. دکتاب سره دماخذونوفهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شايد داوى چون کتاب اصلاًتحليلى ليکل شوى او دخپل فکر اونظرنه ورکښې کار اخيستل شوى نو ځکه کتاب ماخذونه نلرى يا ممکن وروسته به دا کار شوى واى.

دغه دلايل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بياغور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.

دتجديد نظرپه وخت کښې شايد دکتاب ځينې مطالب وړاندې وروسته شوى هم واى.

قدرت له يوې خوا غوښتل چه دغه اثر دالفت صاحب دفکر او نظر محصول وي دده په تحليلي فکر او نظر وليکل شي مګرله بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجديد نظردپاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مادکتاب په تدوین او نقلولوکښې ځانته دهیڅ راز مداخلې، تصرف یا لاس وهنې حق ورنکړ او یواځې مې داصلي نسخې له مخې نه یوبل نقل تهیه کړ.
علاوه ددې کتاب دآیتونوله تطبیق نه دقرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم دقرآن داعرا بوسره برابر کړه ځکه چه دکتاب ایتونه اصلا اعراب گذاری شوی نه و، مادکتاب دآیتونو حروف هم په قرآنی تورو او حروفو واړول.
داکتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څیړنه کوي:

۱- اسلام.
۲- صالح عمل.
۳- اسلام او ایمان.
٤- داسلامی جامعه جوړول.
٥- طبقاتی جامعه داسلام په نظرکښې.
٦- امرپه معروف اونهی له منکرڅخه.
۷- دظلم مخنیوی.
۸- مرسته او تعاون.
۹- دفرد جوړول.
۱۰- مالکیت اومالی سیاست په اسلام کښې.
۱۱- داسلامی اخلاقو غایه او اغیزه.
۱۲- جود اوسخا.
۱۳- اسلامي تصوف.
۱٤- شریعت اوحقیقت یا تشریع اوتحقیق.
۱٥- دصوفیانو مقامونه او احوال.
۱٦- دتصوف طریقې.
۱۷- دتصوف مدرسې.
۱۸- دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه.
۱۹- متکلمین او علم کلام.
۲۰- اجتهاد.

ددغو مطالبونه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څیړل شویدی هغه آیتونه او احادیث هم ورسره یوځای بیان شویدی چه دهمدې مطلب یاموضوع داثبات دپاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بیا ددغو مطالبو دعملي جنبې دښه روښانه کولو اوترسیمولو دپاره دحضرت محمد (ص) دیارانو، اصحابو او نورو واقعی پیروانو په لنډې پیژندنې سربیره دهغوی دهر یوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردارهم دهغوی دحیات په مختلفو مراحلو کښې څیړل شوی دی ترڅو پدې ترتیب دهرې موضوع او هر مطلب دنظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنگی ښه څرگنده شي او دا مطلب ډیرښه افاده شي چه اسلام بې عمله ایمان یابی ایمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه داسلام په صدر کښې هغه څه چه داسلام پیغمبرحضرت محمد(ص) اونورو یارانوئي ویلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبیق کړیدي.
داکتاب چه ډیر ساده، سلیس، روان اوعام فهمه لیکل شوی ترټولو زیات دعامو خلکو دپاره گټورثابتیږي او هغه محروم عوام ددین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبر وي کوم چه تر اوسه له هرڅه نه محروم اوبې خبره ساتل شوی ؤ حتی دخپل دین دمزیت نه هم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کښې تراوسه چه د اسلام په باب په پښتوژبه کښې څه ليکل شوی اکثراً په فرايضو او واجباتو يا د دين د ارکانو په باب دي او د صالحه اعمالو په برخه کښې د مسلمانانو اجتماعي وجايبو او مکليفتونو باندې څه ندی ليکل شوي.

ځينې کتابونه داسې هم دي چه د آياتو او احاديثو ترجمه ئې دومره مغلقه او پيچيده وي چه د جامعې ډيرلږ خلک يا يواځې خواص ئې په مطلب ښه پوهيدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دين نه د عامو خلکو بيخبري او ناخبري شايد چه ډير دلايل او عوامل ولري مګر يو علت به ئې همدغه د ترجمو موضوع هم وي.

داسې کتابونه هم شته چه ديوې واقعې يا يوه مطلب په افاده او بيان کښې د هغې واقعې په عملي روش يا تاريخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کښې هم پيښ شوی وي او د حضرت محمد (ص) او د هغه د يارانو او اصحابو عملي تجويز يا تصميم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جريان مجهول پريږدي.

دا کتاب علاوه تردې چه د خپل متن د هرې موضوع د پاره د تحليل او تحقيق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نيولی دی او لدې لحاظه ويل کيدی شي چه ممکن دا به په پښتوژبه کښې اولين اثر او کتاب وي چه ددې هيواد عام خلکو ته وړاندې کيږي ترڅو چه له يوې خوا ددوی فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي او له بلې خوا د اجتماعی وجايبو او تکاليفو يا د صالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکو ته يو لړ ډير عمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او پدې وسيله دوی پخپلو اجتماعی او انسانی روابطو کښې خپلو هغو دينی وجايبو او مکلفيتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تراوسه ورته نه و متوجه شوي او يا ئې نه و پيژندلي.

همدغه د مسلمانانو اجتماعی وظايف او مکلفيتونه دي چه په تودې او جامعې ئې اثرپريوزي او تعلق ورسره نيسي او دغه مکلفيتونه دي چه مسلمانان اجتماعی خدماتو ته چمتو کوي او د خدای له مخلوق سره ئې مينې او همدرۍ ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظيم پکښې راولي.

نو ځکه دغه موضوع د دغسې خاص اهميت په اثر ددې کتاب د بحث او څيړنې اساسي محور تشکيلوی.

د هغو آياتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بيان شوي دي هغه څوک چه په اجتماعی وجايبو او تکاليفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. يوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دي چه خپل اجتماعي وظايف، تکاليف او مکلفيتونه چه د صالحه اعمالو عمده رکن دی او د اسلام د دين ټول اجتماعي اساسات وربانديې ولاړ دي د فرايضو او واجباتو سره يوځای څنګ په څنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، يواځې مونځ د ديندارۍ دليل او عامل و نه ګڼي، ځکه چه پاک خدای د خپل هربنده سره د هغه د اجتماعی روابطو او مکلفيتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.

کوم بل عمده نقش چه دا کتاب ئې لري دا دی چه هغه فکر او نظر چه وائي دين بايد د ژوندانه په سياسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چارو کښې مداخله ونکړي او يواځې د عبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي او قاطعه توګه ترديدوي او دا ثابتوی چه د اسلام دين پخپل نهاد او تهداب کښې د مسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او د هغوی د ژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط او نفوذ لري او يواځې په عباداتو پورې مربوط او منحصرنه پاتې کيږي د اسلام دين چه د بشر د سعادت تضمين کوي طبعاً بايد د هغوی د ژوندانه په ټولو امورو باندې کنترول ولري.

دا کتاب په ډير ښه ترتيب او ښه صورت سره د ډيرو تاريخي پيښو او واقعيتونو په بيانولو او د ښو مثالونو په څرګندولو سره دا ثابتوي چه اسلام د خپلو پيروانو د اداري او سياسي تنظيم او سمون د پاره ډير سودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهليت هغه دوه عمده پرنسيپونه دي چه اولاً د اسلام له خوا د اداري د پاره وضع شويدي او دا کتاب پدغه لړ کښې د هغې اسلامي جامعې خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشريح کوي چه په هر وخت او هر عصر کښې د خپلو پيروانو د دغو ضرورتونو او احتياجاتو د اساساتو او کلياتو ډير ښه جوابګوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر و الفاظو کښې داسې اشاره کړيده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((هغه سیاسی جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خلیفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنیاته وړاندې کړه یوه داسې جامعه وه چه سیاسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره دډیر صالح خدمتګار په حیث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حریت، قناعت اوپه نفس حاکمیت ئې هغه ښکاره خصوصیتونه او ممیزات وچه نظیرئې بیا چاونه لید.))

د سیاسي، اجتماعي او اقتصادي دیموکراسۍ په واقعي مفهوم او د دغه اصل دربښو اونیلوپه وده اوانکشاف باندې پوهیدل چه څنګه، څه وخت اوپه څه ترتیب مینځ ته راغله داکتاب ډیره ښه رڼا اچوي اودغه پدیده دنورو پیغمبرانو او په تیره بیا د اسلام د پیغمبر او اسلامي دورې د نهضت مولود او محصول ګڼي اولدغه رهګذره کله چه داکتاب د اسلامي صدر د جامعی اساسات څیړي او مطالعه کوي د دغې جامعې د جوړونکو یعنې افرادو شخصیت، نظر، عمل او روش ته ګوري چه دغه جامعه له څنګه او کوموافرادونه جوړه شوې وه او بیا کله چه د دغې جامعې د افرادو شخصیتونه مطالعه کوي هلته په جامعې باندې نظر اچوی او د جامعې ماهیت او ساختماني شکل او حالت څیړي.

یعنې د جامعې څیره اوعکس د هغې د افرادو په څیرو کښې ګوري او د افرادو څیرې اوعکسونه ئې په جامعې کښې مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوې یو د بل ممثل، معرف او ممد وي د جامعې او جوړونکو ماهیت اوخاصیت یو شي طبیعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي اومینځ ته ئې راولي بیانو دغه شرایط خود په خوده اوپه اتوماتیکي ډول د هغې حقیقي او واقعي دیموکراسۍ د پاره ښه زمینه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئې بهترین مثال و.

د افرادو او جامعې ترمینځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول اوساتل او د دواړو خواو د حقوقو، منافعو او آزادیو ترمینځ د توازن رعایت او حمایه، د هغوی د هریوه د منافعو ترمینځ د تصادم مخینوی او په نتیجه کښې د دواړو خواو د قوت، قدرت اوصلاحیتونو ترمینځ داسې حدود او سرحد ټاکل چه یوه خوا هم هغه قوت اوطاقت ونلري چه بله خوا وخوری یائې نابود اوختم کړی د اسلامي جامعې د بارزو خصوصیاتو او مشخصاتو عمده او بارز صفت دی چه پدې کتاب کښې ئې ډیره ښه څیړنه شویده. د کتاتوره جامعه چه فرد او فردیت په کلي توګه محوه کړی یافردی دکتاتوري چه دکتاتورلکه لویه هیولا اوبلاوی خلک خپل مخلوق وګڼي او جامعه ورته، هیڅ قیمت او ارزښت ونه لری دواړه د اسلام له نظره منفوردي.

د غلام او غلامۍ د سیستم کلي اضمحلال، الغاء او د هغه ریښې شنډول چه د اسلام تر راتلو د مخه ئې لکه هیولی د ډیرو انسانانو په سرنوشت باندې لوبې کولې د اسلام د پیغمبر اوپه دنیا کښې د اجتماعي عدالت د برقرارولو د بوائني قهرمان حضرت محمد (ص) او د هغه د یارانو په سیستماتیکي حرکت اوعملی اقداماتو له مینځه ویوړل شو او دغه تاریخي او انقلابی افتخارهم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامین په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښې ډیرپه ښه صورت راټول او څیړل شویدي.

په اقتصادی لحاظ د اسلام اقتصادی سیستم او روش ډیر قاطع او مشخص دی او صریح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه خوښوی چه په یوې اسلامي ټولنې کښې یوئې نادار او پریشانه اوبل ئې د قارونی جایدادونو مالک او خاوند وي.

که د اسلام اقتصادي سیستم په یوه جمله کښې خلاصه کیدی شي نو ویلی شو چه له شتمنو نه اخیستل اوپه نادارو ئې ویشل د اسلام اقتصادي پالیسي ده اودغه ویش هم باید داسې وي چه د نادار حیثیت او انساني کرامت ته هیڅ راز صدمه ونه رسوي.

فاحشه سرمایه اوغنا په اسلام کښې د سرکشۍ، فتنې، فساد، ظلم، کبراو تکبر تومنه او منبع ښودله شویده چه د هر راز بیعدالتیو سبب ګرځي.

له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بعیدالتۍ سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نو ځکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوښوي اوپه ښه نظر ورته نه ګوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او دزاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.

فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې دظلم، ظالمانو او نورو بیعدالتیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او دمجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او دحق او عدالت په برقرارولو کښې دظلم او ظالم له مقابلې نه ویریږي یا وډارشي.

نو ځکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دارچه خپله سرمایه د جامعې دخیر او دخلکو دګټې دپاره په کار اچوي په اسلام کښې ډیر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابیږي.

اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه د انسانیت دښمن دی بد ګڼی بلکه هرهغه شی چه له یوه انسان نه دهغه انسانیت اخلی نه خوښوي او داپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پروره دین دی.

غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه او نظامونه چه دځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی دخپلو اجرااتو د پرمخ بیولو دپاره جذبوي ځکه چه عقیدوي او مفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یوله بله سره تړي او ملګری کوی داپدې چه دغه راز خلک په ټولنې کښې دتخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملی او غیر ولسي مسلکونه یا نظامونه خو په ټولنې کښې غیر دفساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاً نه منلی شي او نه ئې کولی شي.

بیا هم همدا د اسلام دین دی چه هدف او مقصدئې د اجتماعی عدالت تامین، دمساواتو براقراری او دواقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نو ځکه ئې دفتنې، فساد او ظلم د له منځه وړلو دپاره له خپله آغازه دغو ظالمانو، سردارانو او سرکشو خلکو دمخالف قطب یعنې دتودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او دخپلو اجرااتو او اهدافو دپرمخ بیولو دپاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملګری کړی دی.

دحضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات او تعیینات پدغه مورد کښې هم د اسلام ددغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.

دا روش دغه حقیقت ثابتوي چه د اسلام د صدر جامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ او دیموکراسۍ دپاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه دواړه یوله بل سره هم آهنګ کړی وا ودیوه هدف دتامین دپاره ئې یوځای پرمخ بیول.

دحضرت محمد(ص) په مبارکو لاسونو باندې دحضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او د اسلام دنورو ډیرو واقعي پیروانو دثروت او دارایۍ دتوزیع کولو طرز همدغو نادارو او بیوزلو ته داپه ټینګه ثابتوی چه یواځې او یواځې همدا د اسلام دین او هغه هم دحضرت محمد(ص) او دهغه دیارانو او اصحابو دوخت اسلام وچه رفتارئې دګفتار او کردار سره یو وچه هغه په ډیر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعی له جوړولو ځخه.

عزیزالرحمن الفت

دحوت ۱۰- کال ۱۳۵۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

چاچه په بشري تاريخ کښې بې تعصبه صحيح تحقيق کړی او د منصف نظر خاوند دی دا مني چه پيغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشريت لارښوونکي دي چه دانسان په تهذيب او اصلاح کښې ستره برخه لري او د جوامعو په ښه کولو او سمولو کښې ئې کار او زيار ډېر قدر وړ دی. دوی د دې د پاره چه نيکي په بدۍ او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاوونه ګاللي، اورونو ته غورځول شوي، په کاڼو ويشتل شوي، په سولۍ خيژول شوي او رټل شويدي. د دوي په تعليم او تربيت ډيرنه سرې سرې شويدي او قومونه د انسانيت په سمه لار منزل مقصود ته رسيدلي دي.

هر دين په خپل وخت کښې د تکامل او ترقۍ په لور کاملا يو مفيد حرکت و چه بشريت ئې وړاندې بيولی او فرهنګ ته ئې لوی خدمت کړيدی، د فرد جوړښت او د ټولنې ټولښت د لويو اديانو ميوه ده چه اسلام دغه ميوه نوره هم خوږه کړيده.

په دې کښې شک نشته چه د فرد او جامعې ښه والی او سموالی يو په بل پورې کلک تړون لري.

افراد جامعه جوړوي او جامعه د افرادو په جوړولو کښې مؤثر نقش لري. د فرد د رشد او تکامل د پاره ښه جامعه په کار ده او ښه جامعه د ښو اشخاصو په لاس جوړيږي. که د فرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نو بيا يو په بل تيری کوي او خوري ئې.

په يوه ټولنه کې که فرد او فرديت ته زياته اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نو بيا ځينې افراد د خپلو خاصو استعدادونو يا د مساعدو شرايطو او حالاتو په وجه ډير پياوړي کيږي او په نورو افرادو تسلط پيدا کوي چه په دغه صورت کښې د انساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغيان کوي. که بالعکس فرد بيخي بې اهميته وګڼل شي او د ټولنې د قربانۍ ګډوری شي نو بيا د جامعې دروند سيوری په افرادو لويږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. د فرد او جامعې په معامله کښې افراط او تفريط دواړه ډير خطرناک دي او د دغې موازنې ساتنه ډيرزيات دقت غواړي. که د دې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.

اسلام د فرد او جامعې په جوړولو کښې د اجتماعي نظام په حيث هم د فرد شخصيت او حيثيت محترم ګڼلی، هم ئې د جامعې خير او مصلحت په نظر کښې نيولی دی، هم ئې يو قوي او ستر جماعت يعنې اسلامي امت جوړ کړی چه عرب او عجم، تور او سپين، بډای او فقيرته ئې مساوي حقوق ورکړی او اجتماعي عدالت ئې له هرڅه پورته او لوړ ګڼلی دی، هم ئې د شخصيت او استعداد رشد او تکامل ته زمينه مساعده کړې چه افراد د قابليت په صورت کښې نبوغ او قهرمانۍ ته ورسيږي او فرديت تجلی وکړي.

د فرد او جامعې جوړول د دواړو د پخلاکولو او ملګري کولو په معنی هم په اسلامي نظام کښې په ډير دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلا م موندلی د فرد او جامعې متضادې ګټې خوندي کوي او يو له بله ئې مربوطوي.

اسلام د فرديت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد د جامعی په خدمت کښې د سر او مال قربانۍ ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خير او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصيت ئې د خلکو په خدمت کښې وموند.

د اسلام د بريا ليتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پيروانو ئې د ايثار او قربانۍ رښتيانۍ جذبه او ټينګه اراده پيدا کړه چه د اجبار ځای اختيار ونيوه.

په اسلا م کښې د جامعې د خير او مصلحت د پاره د سر او مال قربانول يو لوړ هدف وګرځيد او تقدس ئې وموند چه په روحي او نفسياتي لحاظ څه بايلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور کښې ډير لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قربانۍ افتخار د افرادو نصيب شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که چیري اسلام فرد ته د مالکیت حق نه وای ورکړی څه به ئي قربان کړي وُ؟
که فرد په فداکاری مجبور وای او دده اراده پکښې دخیله نه وای د ایثار او فداکاری معنی به څه وه؟
دبې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشیني و او دفکرکولو ضرورت به نه و موجود.
پخوا اتردي چه د اسلام فعال او خلاق نقش دفرد او جامعې په جوړولو کښې په دواړو معناؤ و ځیرو ښه به داوي چه داختصار په ډول د اسلام په حقیقت او ماهیت ځان پوه کړو او پخوا اتردي چه د اسلام ماهیت او حقیقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله علیه و سلم دنبوت اورسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله علیه و سلم
۵۷۰_۶۳۲م

کله چه د وحي ورځي رانژدې شوې محمد (ص) له خلوت سره مینه پیدا کړه ځکه به د حرا غار ته ورته او په شپو شپو به ئي هلته عبادت کاوه او آسمانی خوبونه به ئي لیدل. دده رښتیاني خوبونه د وحی مقدمات وچه د چا په قول ئي شپږ میاشتې دوام وکړ.
دعمر څلوېښت کاله ئي چه پوره شوه حضرت جبریل ورته د روژې په (۱۷) د دوشنبې په ورځ دنبوت پیغام راووړ دغه وخت د قمری کال په حساب دده عمر څلوېښت کاله ، شپږ میاشتې او اته ورځي وې او د عیسوي میلاد (۶۱۰) داګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښې و او د (اِقرَاْ) امر ورته وشوه چه د وحی آغاز وُ.
چا چه لومړی په ده ایمان راوړ په ښځو کښې بي بي خدیجه، په هلکانو کښې لس کلن (علي) او په آزادو سړیو کښې په احرارو رجالو کښې (۳۷) کلن (ابوبکر) ، په موالیو کښې (زید بن حارثه) په مریانو کښې (بلال بن رباح) حبشی و.

اسلام ته خفی دعوت:

وروسته تر هغه چه (یاآیُهاالمُدَثر) سورت نازل شو محمد (ص) په غیر علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او دهغه خفي دعوت دري کاله دوام وکړ، په دغه موده کښې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. یوه ورځ یوه مشرک ولیده چې (سعد بن ابی وقاص) په یوه پټ ځای کښې لمونځ کوي ځکه ئي دده دغه کار وغانده او سعد دهغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئي زخمي کړ، دا لومړی وینه وه چه په اسلام تویې شوه.
په همدغه وخت کښې رسول الله (ص) او خوتنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئي لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم دصفا د غونډۍ په بیخ کښې د ارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښې له سابقونو څخه دی.
یو شمیر صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي وُ داوو: عثمان ابن عفان، زبیر بن عوام، عبد الرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او طلحه بن عبید الله.

د اسلام اظهار:

دخفي دعوت دري کاله چه پوره شوه په (۶۱۳) عیسوی کښې الله پاک رسول الله (ص) ته امر وکړ چه خلک په ښکاره دین ته راوبوله (فاصدع بما تُوءمرُوَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ-الحجر آیت۹۴) یعنی ښکاره کړه هغه څه چه پري مامورکیږې او له مشرکالو څخه مخ واړوه.
داهم ورته وویل شوه:(وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ -الشعراء آیت ۲۱۴) وویروه خپله ډیره نژدې قبیله.
د اسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پیغمبر خپل رسالت علني کړ د قریشو مشران: عتبه او شیبه د ربیعه زامن، ابوالبختري دهشام زوی، اسود ابن المطلب، ولید ابن مغیره، ابوجهل بن هشام ، عاص بن وایل سهمی، نبیه او منبه دحجاج زامن او داسې نور ابوطالب د حضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئي ویل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاو راره زمونږ خدایان وکنځل، زمونږ دین ته ئي بد وویل، زمونږ پلرونه ئي ګمراهان وبلل، ته به یا هغه منع کوي او یا به ئي مونږ ته پریږدي او لاس به تري اخلي، زمونږ دین ستا دین هم دی او تا هم د هغه دین ندی قبول کړی. ابو طالب له هغوی سره په ښه ژبه خبري وکړي او رخصت ئي کړه دی پخپله رسول الله (ص) ته ورغی او د هغوی د غه خبري ئي ورته وکړي، دخدای رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خیست او خپل رسالت ته ئي دوام ورکړ.
قریش بیا ابوطالب ته ورغلل او داخل ئي ورسره په تنده لهجه خبري وکړي خو بیا هم څه نتیجه تري حاصله نشوه دریم ځل بیا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مګر اولوالعزم پیغمبر خپل رسالت په هیڅ صورت پرینښود. بالاخره قریشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئي وویل که له دغه کاره لاس واخلي هرڅومره مال چه غواړي دربه ئي کړو چه له ټولو نه زیات مالدار شي، که د قریشو قیادت او سیادت دي خوښ وي ټول به دي اطاعت ته غاړه کیږدو او امرونه به دي منو، که مریض ئي او څه صحي عارضه درته پیښه وي طبیبان به درته راوغواړو او علاج به دي وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښي وویل: که څوک مي په یوه لاس کښي لمر او په بل لاس کښي سپوږمۍ کیږدي قبول به ئي نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.
کله چه قریش پخپلو ټولو کوششونو کښي ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او دده د اصحابو د ځورولو او ازارولو اراده ئي وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعیفان او بي مرستي و لکه موالي او غلامان چه قومي ملاتړئي نه درلود او له نورو ځایو راغلي و له سختو شکنجو او عذابو نه لاندي ونیول شوه چه له اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پیروي پریږدي مګر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پیروانو په روح او ضمیر کښي دومره عمیق نفوذ کړی وچه ددین په لار کښي ئي د سر او مال قربانول ابدي ژوند ګاڼه او له ډیرو شدیدو فشارونو لاندي ئي خپل ایمان ټینګ ساته.
په دغسي وخت کښي چه مومنان ډیر لږ او په ډیر ضعیف حالت کښي و د حضرت محمد (ص) علني تبلیغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډیر مشکل امتحان سره مخامخ کړل.
هغه نقش چه اسلام ئي دافرادو او اشخاصو په روحی تقویه او معنوي جوړښت کښي لري په همدغه لومړی مشکله مرحله کښي خپله معجزه ښیي او دا ثابتوی چه اسلام دډیرو ضعیفو کسانو روحیه او سجیه څومره پیاوړي کړه او له څنګه خلکو نه ئي څنګه خلک جوړ کړه؟
دمثال په ډول ددغو څوتنو مقاومت او ټینګ عزم دخاصي یادوني وړدی.

بلال:

حضرت بلال دحبشي رباح زوی چه مور او پلار ئي اسیران نیول شوي و اودی د امیه بن خلف غلام پاتي شو د اسلام په دین مشرف شو او په همدغه وجه به امیه دی لوڅ لغړ په سره غرمه کښي په سروشګو کښي خښ کړ او درنه تیږه به ئي په سینه ورته کیښوده چه دکفر کلمه پري وو ایي اولات ومنات او عزی په خدایي ومني مګر بلال به په همدغه حال کښي احد احد ویل او خپله عقیده ئي نه پټوله.
چاچه دمکي معظمي د سره اوري سره غرمه لیدلي وي هغه پوهیدلی شي چه ددغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسي حال کښي د وحدانیت اواز اوچتول څنګه ایمان غواړي؟
یوه ورځ چه دغه حال ابوبکر ولید نو امیه ته ئي وویل له خدایه نه ډاریږي چه دغه مسکین دغسي په عذابوي. امیه ورته وویل: تا فاسد کړیدی ته ئي خلاص کړه. ابوبکر وویل: زه یو غلام لرم چه ستا په دین دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. امیه داخبره ومنله او بلال ئي حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ او له دغسي عذابونو نه ئي نجات ورکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ياسر، عماربن ياسر او سميه دياسر ښځه:

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارم قم کښېږو او دمسلمانانو شمیر لا خلویښتو تنو ته نه و رسیدلی چه عمار، یاسر او سمیه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په ټکنده غرمه کښې ابطح ته بیول اوسري شګې به ئې پرې راارولې چه دغه دین پرېږدي او بېرته پخواني دین ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال ولیدل نو ورته ئې وویل:

(صَبراً آلَ يَاسَر فَاِنّ مَوعِدكُمُ الجَنّةُ) صبر کوی ځای موجنت دی. دالنده وینا چه دیوه پیغمبردخولې وه دومره موثره وه چه یاسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې دعقیدې په لاره کښې قربان کړ.

سمیه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وویل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډېرې بیرحمی په فجیبع او وحشیانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړی شهیده همدغه سمیه دعمار مورده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سمیه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم او قسي القلب سړی نه ونه ویریده او ځواب ئې وروکړځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او دقریشوله لاسه په هغو سروشګو کښې ښخیده چه جوار به پکښې وریته کیدل مګر خباب په هیڅ صورت چاله خپلې عقیدې وانه ړاوه او په خوله ئې هم دکفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسري کړې تیږې هم اینبودل کیدې.

صهیب:

دسنان رومی ځوی صهیب چه دی او عمار بن یاسر په یوه ورځ مسلمانان شوی ؤ او دمسلمانانو شمیر لا خلولیښتوته نه و رسیدلی دقریشو له لاسه ئې ډیر عذابونه اوکړاوونه ولیدل او دهجرت اراده ئې وکړه قریشو دی پدې شرط پریښود چه خپل مال ئې ټول قریشوته پریښود او دی ترینه یوسر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهیره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهیره اسلام راووړ. دی هم دضعیفانو له جملې څخه و او له ډیروستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ اوبې ایمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپیره او ازاد ئې کړ.

لبیبه:

دبنی مومل مینځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر داسلام په وجه لبیبه په راز راز عذابونو کړوله مګر عمرغوندې یوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبیبې په ایمان غلبه ومومي او داسلام جذبه ئې مړه کاندې. داهم حضرت ابوبکر وپیرله او ازاده ئې کړه.

دا و دایمان دقوت یو څو مثاله چه دشرک اوکفر په مقابل کښې ئې ثبات او مقاومت داسلامي تاریخ له مفاخرو څخه ګڼلی شو.

اوس چه داسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به یو اجمالی نظر واچوو او وبه ګورو چه دغه دین له خپلو پیروانو څه غوارې اوڅه ترې جوړوي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام

د اسلام سپیڅلی دین په دوو ټکو کښې خلاصه کولی شو:
ایمان او صالح عمل.

په قرآن کریم کښې چه هرځای ایمان یاد شویدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَات) ورسره جوخت ملګری دی. یعني بې عمله ایمان اوبې ایمانه عمل ئې ندی پکار.

ایمان دهغې عقیدی نوم دی چه سړی دیوه خدای خدائي، دمحمد(ص) پیغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کریم او د الله تعالی (ج) نورکتابونه، ملکې اوپیغمبران په حقه وګڼي، خیر او شر د خدای له لوري مقدروبولي او پس له مرګه بیا ژوند ته امیدواروي.

صالح عمل دوه ډوله دی: یو هغه فرایض او واجبات دي چه مومنان ئې دعبادت په توګه سرته رسوي یعنی کلمه ویل، مونځ کول، روژه نیول، زکوة ورکول، حج اداکول او داسې نورواجبات.

بل هغه اجتماعي وظایف اومکلفیتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نوروئې اثر پریوزي. په تعبدي فرایضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډیر قوي دی چه نورو ته ئې خیر او ګټه رسیږي.

دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډیره درنه او مهمه برخه هغه وجایب اوتکالیف دي چه اجتماعي ژوند او دجامعې نیکمرغي تامینوي.

اسلام که له یوې خوا دمومن اومسلمان تعلق له خدای سره ټینګوي له بلې خوائې دجامعې دمفید اوصالح غړی په حیث دجامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او دخدای له مخلوق سره ئې مینه او همدردي پیداکوي.

که څوک په اجتماعي وجایبو اوتکالیفو کښې مقصروي تش زهد اومحض عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کریم کښې داسورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډیر صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه یوائې مونځ ددینداری دلیل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره دیتیم او مسکین مرسته او لاس نیوی هم ددین مهم رکن دی که څوک داکارنه کوي اومحض عبادت او مونځ کوي هغ په حقیقت کښې ریا کار اوله لمانځه څخه غافل دی چه دین ئې په صدق نه دی منلی او دافسوس وړدی.

په دې آیتونو کښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول (ص) ته وایي:

آیالیدلي دې دي هغه څوک چه ددین تکذیب کوي او دجزا ورځ دروغ ګڼي داهغه څوک دی چه یتیم رټې او دمسکین په مړولو کښې له تحریص او بیړې نه کارنه اخلي، دهغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کارآمد شیان دي چه خلک ئې معمولاً یوله بله په عاریت غواړي لکه: کتوه، دیګی، تبر، لور، تار، ستنا وداسې نور.

په اسلام کښې مومن دمومن ورور ګڼل شوی او (اِنّمَا المؤمِنونَ اِخوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ایمان په حبل المتین ټینګ تړلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا وروري محض دخولي خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه بايد په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.

رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:

(لَا يُؤمِنُ اَحَدُکُم حَتّیٰ يُحِبَّ لِاَخِيهِ ما يُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخاری) يعنې ستاسو هيڅ يو (کامل)مومن کيدی نشي څو چه دخپل ورور دپاره محبوب ونه ګڼي هغه چه دځان دپاره محبوب ګڼي يعنې هغه څه چه په ځان ئې لوروي بايد په بل مومن ئې هم ولوروي. داهم درسول الله (ص) حديث دی:(اَلمُؤمِنُ اَخُو المُؤمِنِ لَا يَظلِمُهُ وَلَا يَخذُلُهُ وَلَا يَسلِمُهُ)مومن دمومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئې يواځې پرېږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په يوه بل حديث کښې راغلي دي:(اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ کَالبُنيَانِ يَشُدُّ بَعضُهُ بَعضَاء-عن ابی موسیٰ رواه البخاري) مومن دمومن دپاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټينګوي.

دمسلمان په باب رسول الله(ص) ويلي دي:(اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ اَلمُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَيَدِهِ–بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.

اسلام ديوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رويه لري.

وايې چه يوه شاهد دحضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وويل داسې څوک راته راوله چه تا پيژني. شاهد يو سړی راووست چه دشاهد ښه ستاينه ئې وکړه عمر (رض) ستايونکی ته وويل ته ئې نژدې ګاونډی (همسايه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ستايونکي وويل: نه ! عمر (رض) وويل: په سفر کښې ئې ملګری شوی يې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرګند شوی وي؟ هغه وويل: نه ! عمر (رض) بيا وويل: ددرهم او دينار معامله دې ورسره کړيده چه پرهيزګاري او تقویٰ ئې درته ښکاره شوې وي؟ هغه بيا دنه ځواب ورکړ.

داځل حضرت عمر (رض) ورته وويل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ ليدلی چه دقرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړيده او خپل سرئې ټيټ کړی او جګ کړی دی. ستايونکی وويل: هو ! عمر هغه ته وويل: ځه لاړشه ته ئې نه پيژنې او شاهد ته ئې وويل: لاړشه بل څوک راوله چه تا پيژني.

له دې ماجرا څخه ډيره ښه معلوميږي چه اسلامي نظر يو مسلمان يوازې په مسجد کښې نه ګوري په کور کښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي. هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آيتونو کښې ئې بيان په ښه شان شوی دی:

(لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ والضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:۱۷۷) نيک عمل يوازې دانه دی چه خپل مخونه دمشرق او مغرب خواته واړوئ. لويه نيکي دهغه چانيکي ده چه په خدای او دقيامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پيغمبرانو ايمان راوړي او مال ورکوي سره له دې چه ورته ګران وي خپلوانو ته يتيمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګرو ته اولګوي ئې دغاړو په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفاکوي کله چه عهد وکړي(او خاص ګرزوو) صبر کوونکی په سختيو، کړاوونو او په جنګ کښې. داډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دين کښې اوهم دوی دي متقيان. په دې آيت کښې پس له ايمانه اول مال ورکول خپلوانو، يتيمانو، مسکينانو، پرديسيانو، سوالګروته او دغلامانو دازادولو دپاره نيک کار ګڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.

دلته د زکات ذکر داښيي چه يوازې د زکات ورکړه کافي نه ده بايد سربيره په زکات نور مال هم په خيريه چارو کښې دحاجت خاوندانو ته ورکړشي. وفا په عهد او په شدايدو کښې صبر او ثبات هم داصلي نيکۍ مهمه برخه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رښتیانی ایمان او اسلام له خدای او رسول او له فی سبیل الله جهاد سره داسې ټینګه مینه غواړي چه نورې مینې ئې په مقابل کښې دوجود اظهار ونکړی شي ځکه الله تعالی فرمائی:

(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴)

ووایه ! (ای محمده)که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو وروڼه، ستاسو میرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پیدا کړي مو دي او هغه تجارت چه دبازار له سړیدو څخه ئې په ویره کښې یاست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله او له فی سبیل الله جهاد څخه زیات محبوب، نو بیا دخدای عذاب ته سترګې په لاره اوسئ. په دې آیت کښې هغه ټول شیان چه انسان ورسره ډیره مینه لري او په هر چا له هرڅه نه ګران دي یاد شویدي اوبیا ویل شوي که ددغو ټولو په مقابل کښې دخدای، درسول او فی سبیل الله جهاد پله درنه نوي دالهي عذاب مستحق یاست او دغه راز ایمان هغه ایمان نه دی چه دفلاح موجب ګرزي.

تش په ژبه ایمان څه ایمان نه دی بلکه ایمان یوه راسخه عقیده ده چه له زړه سره نه شکیدونکی تعلق لري.

قرآن پخپله دایمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ –الحجرات آ:۱۴) بادیه نشینو عربوو ویل چه ایمان مو راوړی. ووایه (ورته) ایمان مو نه دی راوړی لیکن ووائئ منقاد شوي یو حال دا چه ایمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.

هغه ایمان چه زړونو ئې مزه لیدلې ده له هرڅه نه خوږدی او دغه ایمان هرڅه کولی شي. ایمان باید کامل وي ناقص او نیمګړی ایمان څه ګټه نلري. الله تعالی فرمایي:

(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آیا ایمان راوړئ دکتاب په یوه برخه او په بله برخه کافر کیږئ څوک چه له تاسو څخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوایي ده ددنیا په ژوند کښې او د قیامت په ورځ به سخت ترین عذاب ته ورګرزول کیږي. داځکه چه ایمان تجزیه نه قبلوي او دخدای کتاب داسې نه دی چه څوک به ترینه څه اخلي او څه به ردوي. دخدای امر همدغه دی چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً –البقره آ:۲۰۸) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دا نه دي چه سړی یوه پښه لهدر وازې نه دننه کړي او نور دباندې ولاړ وي.

اسلام ډیر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لوري نازل شویدي عملي تطبیق غواړي او تعمیل ئې حتمي دی.

په اسلامی هیوادونو کښې که اسلامي شریعت جاري نه وي او د خدای داحکامو خلاف فیصلې او اجراآت کیږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ویلی.

په اسلام کښې دخدای له حکمه مخالف حکم دچلیدو نه دی، اصلي حکومت دخدای حکومت دی د اسلام زما مداران دخدای داحکامو چلوونکي او تطبیقوونکي دي. الله پاک خپل پیغمبرته وایي: (فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ –المایده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوی ترمنځ په هغه څه چه خدای نازل کړیدي، په بل آیت کښې وائي: (وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ– المایده آ:۴۴) اوهر څوک چه حکم ونکړي دهغه څه موافق چه خدای نازل کړیدی نو دغه ګروه همدوی دي کافران.

اسلام له مومن او مسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې دخدای له ویرې بله ویره باید په زړه کښې ونلري اوبې زړه سړی کامل مسلمان کیدی نشي دخدای په اوامرو او مناهیو کښې دا امر او نهی هم شته چه وایي: (فَلاَ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تَخْشَوُالناس وَاخْشَوْنِ، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المايده آ:۳ او ۴۴) نومه ډاريږئ له خلکو نه او وډارشئ له ما څخه يوازې له خداى څخه ډاريدل او له خلکو څخه نه ويريدل د اسلامى احکامو په تعميل کښې ډير زيات دخل لري.

دمثال په ډول دعدالت قايمول هغه ګران کاردى چه کله دا شخاصو او کله ديوه قوم د دښمنۍ باعث ګرزي او يو ډارن ويرندونکى سړى نشي کولى چه په دغسې مواردو کښې عدالت وچلوي. په دغسې موردکښې هغه څوک چه له خلکو ډاريږي ياله خدايه نه ډاريږي په دواړو حالو کښې دعدالت له قيام څخه ډده کوي او څوک چه هم له خلکو ډاريږي او هم له خدايه نه ډاريږي هغه خو هيڅکله ددغه کارجوګه نه وي. په قرآن کريم کښې چه د عدل کولو او دبى عدالتۍ دمخنيوي په باب ډير تاکيد شوى دا هم ويل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) او باعث دې نکړي تاسې د قوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زيات نږدې دى تقوى ته. په يوه بل آيت کښې وايي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ-النساء آ:۱۳۵) اى مومنانو اوسئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي دخداى دپاره که څه هم ستاسو په ضرروي يا ستاسي دمورو پلار او خپلوانو په ضرروي، غني وي که فقير خداى په دوى زيات مهربان دى، پيروي مه کوئ دنفسي هوا په عدالت کښې.

عدالت قايمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه په خپله مظلوم واقع شي يابل مسلمان دمظلوميت په حال کښې ويني اوبې تفاوته پاتي شي. رسول الله(ص) وايي:(انَ اعظمَ الجِهَادِ عِندَ اللّهِ كَلِمَةُ عَدلٍ عِندَ اِمَامٍ جَابِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوى جهاد دخداى په نزد دعدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. د اسلام ټول واجبات بيانول او اسلامى تربيه او اخلاق په تفصيل سره ښودل په دغه مختصربحث کښې نه ځايږي. دلته همدومره يادونه بس ده چه اسلام دمسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي او سياسي لحاظ حاکميت لري چه دغه حاکميت په تشريعي برخه کښې دقانون په حيث کامل تطبيق غواړي. له بلى خوا اسلام دتهذيب النفس او روحي تزکيې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژورې ريښې لري چه دفرد او جامعې په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربيوي اغيزې څرګندې دي.

اوس چه د اسلام ماهيت او حقيقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه ګورو چه اسلام څنګه جامعه جوړه کړه؟ او څنګه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخو کښې د اسلام حقيقت نورهم ښه څرګنديږي او د اسلام پيژندني په باب ښه مرسته کوي.

اسلامى جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفىٰ(ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت د اسلام په تبليغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبايلو او عشايرو ويشل شوي و او مختلف عقايد ئې درلوده يعنى له قبيلوي تعصبونو او دښمنيو سره ئې په افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.

ځيني په دې عقيده وچه نه خداى شته او نه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دى چه په دنيا کښې دى او مرګ ددهر او زمانې کاردى. قرآن کريم ددغو کسانو دغه عقيده په دې ډول بيانوي:

(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ–الجاثية آ:۲۴) ځيني نور دخداى په وجود قايل وومګر پس له مرګه ژوندته نه وو قايل. نور خلک دبتانو بندګان و او هرې قبيلې دځان دپاره بيل بت په خدائي منلى ؤ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ود) دکلب دقبیلي (سواع)دهذیل (یغوث)دمذحج اویمنی قبایلو (نسر)دذی الکلاع (یعوق) دهمدان (لات) دثقیف (عزی) دقریشو اوبنی کنانه (منات) د اوس او خزرج دقبیلو خدایان و. اوتر دغوټولو بتانو لوی بت (هبل) و.
سربیره په دې ځیني خلک یهودیت ته، ځیني نصرانیت ته قایل و، چا دملکو بندګي کوله او چا د پیریانو.
اخلاق اوعادات په ډېر منحط حال کښې و، ښځوته په انساني ارزښت نه وقایل، لوڼې به ئې ژوندۍ ښخولې، غلامان دحیواناتو په څیر ګڼل کیده، فحشاء، ربا، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبیلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستۍ په اذهانو تسلط درلود.
په دغسې حال کښې له دغسې شرایطولاندې چه نه نظم و او نه آئین نه یوملي حکومت و، نه سیاسي او اجتماعي سازمانونه، له دغسې خلکو نه یو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.
داسلامي جامعې اساس په مدینهٔ منوره کښې کیښودل شو اودغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه یعنې یو جزء خواران او فقیران اوبل جز ئې شتمن اوبډایان وچه په آغاز کښې ئې طبقاتې تضاد موجود و خودغه تضاد داسلام تحت الشعاع واقع شو اومینه په هرڅه غالبه شوه.
دمکې مسلمانانو داسلام دپاره خپل کورونه اومالونه په مکه کښې پریښودل، له خپلو ډیرونږدې عزیزانو څخه جلا شوه او مدینې ته دبیوزلو پردیسیانو په حیث راغله. انصارودوی ته داسلامی جذبې په تقاضا په ډېره مینه کورونه او ځایونه ورکړه اوپه دوی باندی ئې پیرزوینه ډېره زیاته وه.
مهاجرین فقیران و اومدینې ته دپردیسیانو په حیث راغله، انصارچه دمدینې اصلي اوسیدونکي اوشتمن خلک و، دوی ته ئې پخپلوکورونو کښې ځای ورکړاو خپله شتمني ئې ورسره شریکه کړه حتی چه دانصارو یوه تن یوه مهاجرته وویل: زه دوه میرمنې لرم هره یوه چه ستاخوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئې په نکاح واخلې.
دمهاجرینو هغه فداکاري چه داسلام ددین دپاره ئې خپل هرڅه دمکې قریشوته پریښوده او دوی یوسر او دوه غوږه مدینې ته راغله او دانصارو دغه ایثارچه د اسلام په جذبه ئې مهاجرینو سره هر راز مادي اومعنوي مرستې وکړې په بل عبارت دشتمنو اونیستمنو دغه راز ائتلاف او دیوې جامعې تشکیل دنن ورځې داقتصادي ګټو اوطبقاتې تضاد په منطق نه برابرېږي.
داجامعه په اسلامي اخوت اومشترکه عقیده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) دمهاجرو اوانصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قایم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم، غلام اوباداره، تور اوسپین فرق نه درلود اودمنافعو تصادم پکښې څه درزنشو اچولی.
دانصارو ایثارپه قرآن کریم کښې داسې ستایل شویدی.
(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:۹)یعنې دوی محبوب او عزیزګڼي هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کیږي انصار پخپلوزړونوکښې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوی پخپله محتاج او اړ وي.
دا آیت هغه حال بیانوی چه ډېرمالونه د (فئي)په صورت یعنې بې جنګه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وویشل او دانصار دوو تنوته پکښې برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.
دغه ویشنه په دې لحاظ وه چه دمهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه اوتسویه مراعات شي مګر بیائې هم انصاروکښې څه رخه پیدا نکړه او دمهاجروحق ئې مقدم وګاڼه.
هغه مثالي جامعه چه اسلام دحضرت محمد (ص) له وخته دحضرت عمر (رض) دوهم خلیفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنیا ته وړاندې کړه یوه داسې جامعه وه چه سیاسي قدرت پکښې بې کبره اوبې غروره دډېرصالح خدمتګارپه حیث استعمال شو او عدالت، تقوی، مساوات، حریت، قناعت اوپه نفس حاکمیت ئې هغه ښکاره خصوصیتونه او ممیزات وچه نظیرئې بیا چاونه لید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلامي جامعې په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او د محيط وماحول له سطحې نه ئې مقام ډير او چت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود او ملي قدرت لا نه و متشکل شوی حضرت محمد(ص) د قرآن په لاربښوونه د قوميت او وطنيت له ساحې نه بهر خپل رسالت د ټولو خلکو او عالميانو د پاره وګاڼه او په عربو پورې محصور پاتې نشو. د قرآن کريم دا آيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:۱۰۷) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا –سبا آ:۲۸)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:۷۹) دا مطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام د دين په حيث او د يوه اجتماعي نظام په حيث ډير وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره وځکه د مومنين يا مسلمين په ځای د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (کَافَّةً لِلنَّاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم د کرامت خاوند وګاڼه او د (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ) اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدی.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيد بن حارثه، اسامة بن زيد، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود، د دې مترقي عصر په غربي او شرقي ديموکراسۍ کښې ئې مثال نشو موندلی. مونږ وينو او ګورو چه يو زر او څوسوه کاله وروسته په امريکا غوندې هيواد کښې توريوستکي په څه نظر کتل کيږي.

په نبوي احاديثو کښې د بشر دوستۍ او بشرپالنې درسونه ډير موندلی شو چه هلته د مومنانو يا مسلمانانو په ځای (ناس) ويل شويدی چه په خلک ئې ترجمه کولی شو.

مثلا: (خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دی چه خلکو ته ئې خير او ګټه رسيږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دي: (اَلنَّاسُ عَيَالُ اللهِ وَاَحسَنُ النَّاسِ اِلَى اللهِ اَحسَنُهُم اِلٰى عَيَالِهِ) يعني خلک د خدای عيال دي، د خدای په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خدای د عيال سره نيکي کوي.

په بل ځای کښې پيغمبر(ص) خلکو ته داسې خطاب کوي: (اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّ رَبَّكُم وَاحِدٌ وَاِنَّ اَبَاكُم وَاحِدٌ كُلُّكُم مِن آدَمَ وَآدَمُ مِن تُرَابٍ اِنَّ اَكرَمَكُم عِندَ اللهِ اَتقَاكُم لَا فَضلَ لِعَرَبِيٍّ عَلٰى عَجَمِيٍّ وَلَا لِاَبيَضَ عَلٰى اَسوَدَ اِلَّا بِالتَّقوٰى) ای خلکو خدای مو يو دی پلار مو يو دی ټول له آدم څخه ياست او آدم له خاورو څخه دی د خدای په نزد ستاسو ډير مکرم هغه دی چه ډير پرهيزګار دی، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګر په تقوی سره.

طبقاتي جامعه د اسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شمير خلک په نورو باندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې د اکثريت په اوږو باروي.

استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډير خلک دلږو د پاره استعماليږي او قربانيږي.

يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول د ضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لا هم وحشيان په همدغه ډول خوري مګر په متمدنو قومونو کښې سرې خوړګی اوس په بل ډول ده او هغه دا چه بډايان او د قدرت خاوندان ډير خلک پخپل خدمت کښې په کار اچوي او دهغوی د کار او زيار په ګټه چړچې کوي خو هغوي ته ډيرلږ څه ورکوي چه د دوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.

دغه لوړه او ممتازه طبقه چه د ملاکانو، بډايانو، سردارانو، خانانو يا صاحبانو په نامه ياديږي او فئوډالان ئې عصري نوم دی د دې عصر په ډيروجوامعو کښې د حاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي دا طبقه خلک په قرآن کريم کښې (مترفين)، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددو آيتونو کښې ئې يادونه په دې ډول شويده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

١-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:٣٤) یعنې هرې قریې ته موچه استازې لیږلې بډایانو او دنعمت خاوندانوئې ویلي دي څه چه تاسو راوړیدي نه ئې منو. په دې آیت شریف کښې الله تعالی حضرت محمد(ص) په دې پوهوي چه دقریشو دسردارانو او شتمنو په سرکشۍ او نافرمانۍ مه خوابدی کیږه په هروخت کښې مالدارو او متنعمانوله پیغمبرانو سره مقابله کړیده او دخدای احکاموته ئې غاړه نده ایښې.

٢(وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ -الزخرف آ:٢٣) مطلب داچه ترتادمخه هم دهرې قریې شتمنو اوآسوده حالوکسانو دخدای هراستازي ته همدغه ویلي دي چه مونږ دپلرواو نیکونو زړه لار نه پریږدو او په تاپسې نه ځو.

٣-(وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ -المومنون آ:٣٣) دلته دهود یاصالح(ع) دقوم سرداران او مالداران په کوته شویدی چه په آخرت ئې باورنه درلود او په کفر ټینګ دآسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئې ویل: دی هم تاسو غوندې بشردی هغه څه خوري چه تاسو ئې خورئ او هغه څه څکي چه تاسو ئې څکئ.

٤-(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا -القصص آ:٥٨) ډیرڅله موتباه کړیده قریه چه په معیشت کښې ئې له حده تیری کړی نو دا دي ددوی استوګنځي چه وروسته تردوی پکښې خوک نه او سیږي مګر ډیرلږ کسان.

یعنې عیاشي او په عیش کښې افراط دتباهی موجب دی.

٥-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ -الاعراف آ:٦٠) نوح علیه السلام ته ئې دقوم سردارانو اوسرکردګانو وویل: مونږ تا په ښکاره ضلالت کښې وینو.

٦-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:٦٦) هود علیه السلام ته ئې دقوم کافرو سردارانو وویل: مونږ هرګوره تا په سفاهت کښې وینو او د دروغجنوله جملې څخه دې ګڼو.

٧-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ -الاعراف آ: ٧٥او ٧٦) دصالح علیه السلام دقوم سرکښو اشرافو دقوم ضعیفو مومنانو ته وویل: ایا تاسو پوهیږئ چې صالح علیه السلام دخپل خدای استازی دی، هغوی وویل مونږ هرګوره دده په رسالت ایمان لرو متکبرانو وویل مونږ په ټینګه دهغه څخه منکر یو چه تاسې پرې ایمان لرئ.

٨-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا-الاعراف آ:٨٨) دشعیب علیه السلام دقوم متکبرو سردارانو وویل: اې شعیبه هرګوره به تا او هغه کسان چه په تا ئې ایمان راوړی له قریې څخه باسو یا به بیرته زمونږ دین ته راګرځئ.

٩-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:١٢٧) دفرعون د قوم سردارانو فرعون ته وویل: ایا موسی او دده قوم پریږدې چه په ځمکه کښې فسادونه کوي او ستا عبادت او ستا دبتانو عبادت پریږدي.

١٠-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:١٢٣) په دې آیت کښې د (ملا) کلمه په (اکابر) بدله شویده چه دواړه یوه معنی لري.

الله تعالی وایي په هره قریه کښې مواکابر مجرمان پیدا کړیدي چه پکښې مکر او امکاري کوي. ددوی مکر په حقیقت کښې له ځان سره دی مګر دوی نه پوهیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغو او دغسي نورو آيتونو څخه دا حقيقت ډير ښه څرګنديږي چه د قرآن په نظر کښي چه د اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډايان خومره منفور دي.
څوک چه د قرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهيږي چه په اسلامي جامعه کښي د ممتازي طبقي د پاره ځای نشته. په اسلام کښي هغه بډای او مالدار ته هرکلی وايه شي چه تجارت او معامله ئي له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وايي:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ: ١٠ او ١١) اي مومنانو ! ايا دلالت وکړم تاسو ته په داسي تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ايمان راوړئ په خدای او رسول ئي او جهاد وکړئ د خدای په لار کښي په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو د پاره خيرده که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سر او ماله تيريدل دي د دې تجارت سند داسي ثبت شويدی:
(إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّــةَ -التوبه آ: ١١١) بې شکه الله تعالی پيرودلي دي له مومنانو څخه ددوی نفسونه او مالونه په دې چه ددوی د پاره به جنت وي نو هرکله چه ددوی سر او مال د خدای مال دی بډايان ددي معاملي په اساس مکلف دي چه د خدای په حکم به ورځی مروي. لوږ به پټوي او ضعيفان به قوي کوي او په پښو به ئي دروي.
هغه بډايان چه دغه کارنکوي اسلام ئي ردوي او له ځانه ئي شړي لکه ثعلبه چه قصه ئي په قرآن کښي پدی ډول ده:(وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ: ٧٥) له دوی څخه دي هغه څوک چه خدای سره ئي عهد کړی وچه که راکړشي مال هرګوره به ئي صدقه کوو او يو به له نيکانو څخه کله چي دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئي وکړ او له عهده وګرځيدل او دوی دي اعراض کوونکي.
تفسير:
ثعلبه د حاطب انصاري ځوی پيغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کيدو دعا ورته وکړي پيغمبر (ص) که هر څه ورته وويل چه همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بيابيا کوله حضرت محمد(ص) بيا ورته وويل ايا دادي نه ده خوښه چه زما د قدم نقش تعقيب کړي او په هغه څه پسي هڅه و نکړي چه شکرئي نشي په ځای کولی. ثعلبه بيا اصرار وکړ او عهدئي وکړ چه که خدای ئي بډای کړي حقوق به ئي په کامل ډول اداکړي. پس له هغه ورته پيغمبر دعا وکړه او د ثعلبه په اوزو کښي دومره برکت پيدا شو چه مجبور شو د مديني نه د باندي کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښي نورهم دومره زيات والی راغی چه د جمع او جمعی لمونځ تري پاتي شو او مال ته ئي مخه شوه.
څه موده وروسته چه د پيغمبر (ص)لخوا د زکات غونډولو عاملين ورغله بالاخره ئي د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او دغه خبر رسول الله(ص) ته راورسيده چه دري ځله ئي وويل (ويح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آيتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه دغه خبر ثعلبه ته وروورهغه په اکراه سره د پيغمبر (ص)حضور ته د زکات له مال سره راغی خو پيغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه و فرياد شروع کړ او په سرئي خاوري باد کړي خو دا هرڅه د ظاهري بدنامی د پاره و او په زړه کښي ئي نفاق پټ و ځکه چه ده زکات لکه جزيه ګڼله.
وروسته د پيغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه د زکات مال ابوبکر صديق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته تر هغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود وګاڼه او دغه راز بډای له اسلامي جامعي نه طرد شو.
په اسلام کښي که په صريح ډول طبقاتي تيټ وپاس په همدغه نامه نه وي ردشوي په اقتضائي ډول ئي په دې آيتونو کښي دغه راز نظام غندلی او ردکړيدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص آ:۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښې او وئي ګرزاوه دځمکې اهل طايفي طايفي چه ضعيفه ئي کړه يوه طايفه ترينه وژل ئي دهغوي زامن او ژوندی ئي پرېښودې دهغوی لوڼې، هرګوره ؤ دی له مفسدانو څخه. غوښتل موچه احسان کيږدو په ضعيفانو باندی په ځمکه کښې او وګرزوو دوی پيشوايان او وګرزوو دوي وارثان (دفرعون دملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښې او وښيو فرعون او هامان ته او ددوی لښکروته دبني اسرائيلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونيان ترينه ويريدل.

داآيتونه دا راښيي چه خدای دانه خوښوي چه ځوک خلک طايفي طايفي کړي او يوه ضعيفه او ذليله کړي لکه فرعون چه بني اسرائيل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پيدا کړ. که څوک يوه طايفه ټيټوی اولاندې کوي ئي او نور لوړوي نو الهی سنت هغه ضعيفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې دحضرت عثمان (رض) ترخلافته په اسلامي جامعه کښې طبقاتي ټيټ او پاس نه و او اسلامي سياست داجتماعي عدالت او مساوات په بناء دبرتری او کهتری احساس محوه کړی ؤ.

که چيرې اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په يوه جامعه کښې تطبيق شي د طبقاتي تضاد دپاره مجال نه پيدا کيږي. په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه دخدای د احکامو مجريه قوه وه. د اسلام خليفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه وجلال. نا اشناسړی دظواهرو له مخې دخليفه او دبل سړي فرق نشو کولی، بشري تاريخ د اسلامي خلافت نظير په بل هيڅ نظام کښې نشي ښودلی.

عمرابن الخطاب (رض) خو پريږده دهغه ثاني عمرابن العزيز هم ثاني نلري. دحضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چاته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار ئي لکه يو ستر امانت وګاڼه او هيڅکله ئي دخپل شخصي اونفسي خواهشاتو دپاره استعمال نکړ او زعامت ئي دمثل اعلی په حيث راتلونکو زمانو ته تاريخي يادګار پرېښود.

هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئي باني او معمار و او خپلو خليفه ګانو ته ئي دامانت په ډول پرېښوده اساسونه ئي دادي:

مساوات:

د اسلام په اجتماعي اصولو کښې يو مهم اصل مساوات دی ځکه ئي عرب او عجم تور او سپين مساوي ګڼلی او انساني کرامت ئي دهربني ادم دپاره يو شان منلی دی.

څه شی چه په دغه کرامت کښې زياتوالی راولي هغه تقوی ده اوبس. د اسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله يو ځل په سوره کهف (آ: ۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ: ۶) کښې دخدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووايي: (انما أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندې بشريم وحی راته راځي. يعني بې ليدينه چه دالهي وحی په وسيله مې معرفت نصيب کيږي نو رنو تاسو غوندې يو بشريم او له تاسو نه امتياز نلرم.

په همدغه اساس به پيغمبر (ص) په هغو موارد و کښې چه وحی به نه وه موجوده دخپلو اصحابو رايه غوښتله او خپله رايه به ئي هم څرګندوله که دده رايه به په اقليت کښې وه دهغوی په رايه به ئي عمل کاوه او خپلې رائي ته ديوه فردله رائي نه په زيات اهميت نه و قايل.

په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښې له نورو سره مساوي برخه اخيسته که مسجد به ئي جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئي تيږې او خاورې راچلولې که دغزا دپاره به ئي خندق کينوده دهغوی په شان به ئي کلنګ واهه او خاورې به ئي ايستلې، په غزاګانو کښې به ئي عملاً برخه اخيسته او دجنګ په ميدان کښې له هرچانه زيات صابر و.

له شاقه خدماتو نه ئي ډډه نه کوله او په معيشت کښې ئي برخه له نورونه خواره وه، خپل نفس ئي ډير خوار ساته تن اسائي ئي په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به څملاسته چه تغمې به ئي دده په مبارک وجود کښې څرګندې وې. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اربشو په ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او ډېرلږ وخت دپاره به ئې هم په کورکښې د دنيا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډايانو کښې حساب شي.
دغنيمت او د (فئي) مالونه به ئې په خلکو ويشل او ډېرخه به ئې يو اوبل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تيرول‌ه يعني په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قايل.
په دنيا کښې به هيڅ داسې مشر يا رهبر نه وي تيرشوی چه خپلو پيروانو سره په هرکار کښې ديوه کارګر په حيث عملاً شريک او سهيم وي او دمالونو په ويش کښې بې برخي ياد ډيري لږې برخي خاوند وي.
درسول الله (ص) دغه رويه او دده نور اخلاق اوصفات په تربيوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئي تر ډېره وخته عميق روحي نفوذ مشهود و.
ترده ډير وروسته د اسلام ددوهم خليفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې ديوه يهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندي خليفه ته وړاندی شوه هغه حضرت علي احضارکړاو د يهودي په څنګ کښې ئې دفيصلې دپاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې دمساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي عليه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودريږي که څه هم يو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام دپاره ډير زيات خدمتونه کړي وي اوبل يهودي وي چه له اسلام سره ټينګ عناد لري.
کله چه حضرت عمر (رض) له يهودي سره خبري کولې ديهودي اصلی نوم ئې واخيست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو دابو الحسن په نامه ئې يادکړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې د غضب آثار وليدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وويل:
په دې خوابدی ئې چه د عدالت په محضر کښې له يوه يهودي سره په مساوي ډول ولاړئې. حضرت علی کرم الله وجهه وويل:
نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثريم چه دمساوات داصل رعايت دې ونکړ زه دې په کنيه نامه ابو الحسن يعني دحسن پلار وبللم اويهودي دې په خپل نامه يادکړ يعني زما احترام دې له هغه نه زيات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وويل: داکار دعادت له مخې شويدی تاته معلومه ده چه ماهميشه ته دابو الحسن په نامه يادکړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً خولی ته راغی زما قصد دا نه وچه دمساوات اصل له پښولاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.
درسول الله (ص) په زمانه کښې چه قريشو ځانونه له نورونه ډير پورته ګڼل اومريان او موالي ئې ډير حقير او ذليل ګڼل رسول الله (ص) دخپلې عمي لور (زينت بنت جحش) زيدبن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له مواليو څخه و او په جزيرة العرب کښې دغه کارله عرف او عادت نه بيخي مخالف و او هيچائې توقع نشوه کولی له دغه حساسيت سره محمد (ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه يولوی انقلابي حرکت ورته ويلی شو.
کله چه رسول الله (ص) دمهاجرينو او انصاروترمنځ د ورورولۍ (مواخات) تړون کاوه نو خپل تره حمزه (رض) ئې له خپل مولی زيد سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئې له خارجة ابن زيد سره د وروری په تار وتاړه.
حضرت عمر (رض) د اسلام دوهم خليفه چه په اسلامي سنتو ډير ټينګ و دمساوات رعايت ئې په ډير اهتمام کاوه. يوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځيده وئې ليده چه خدمتګاران ولاړدي او سرداران په ډوډۍ ناست دي ځکه ئې په قهرسردارانو ته وويل: څه وجه ده چه څوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئې خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډۍ کښينول.
ده دمساواتو لحاظ دومره ساته چه دقحط په کال چه په (عام الرماده)شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسيده ده هم دغوړيو له خوراک نه ځان پرهيزکړاو دنورو په شان به ئې تيل خواره.
دتيلو خوراک دی مريض کړاو پوستکی ئې تور واوښت دغه کارته ترهغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازار کښې غوړي ډيرشوه اوهرچا اخيستلی شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدغه خلیفه (حضرت عمر (رض))یوه ورځ یو سړی اویوه ښځه د زنا په حال کښې ولیدل او قصدئي وکړچه په هغوی باندې شرعي حد جاري کړي مګر ددې کار دپاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئي غوښته. حضرت عمر (رض)بې له دینه چه دهغوی نوم واخلي اصحابو ته وویل: که خلیفه څوک دزنا په حال کښې پخپلو سترګو ووینې ایا کولی شي چه په هغوی حد جاري کړي. حضرت علی ورته وویل: که ته دهغوی نوم واخلي او بیا دخپلې ادعا داثبات دپاره څلور شاهدان تیرنکړې نو په تا باندې (حد قذف) جاري کیږي. یعنی پدې کارکښې ته چه خلیفه یې او یو بل سړی څه فرق نلري او مساوي یاست. هرکله چه هغه وخت نور شاهدان هلته حاضرنه و خلیفه ونکړی شوه چه یوازې دخپلې مشاهدې له مخې په هغوی حد جاري کړي او نوم ونه ئي افشا کړي.

مشوره:

پس له وحی نه داسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله علیه وسلم دخدای له لوري ماموریت درلود چه ددغه اصل رعایت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحی نه وي موجوده دمومنانو په رایه کار وکړي نه دا چه خپله رایه معتبره وګڼي او خپل فکر په نورو تحمیل کړي.

دهجرت په دریم کال چه قریشو درې زره لښکر مجهزکړ او مدینې ته ئي نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خیمې ودرولې چه په مدینه حمله وکړي، رسول الله (ص) ددغه جنګ دطرز او طریقې په باب دخپلو اصحابو مشوره او نظریه غوښته.

دده خپله رایه دا وه چه له قریشو سره په مدینه کښې مقابله وکړي چه دوی په محفوظو ځایونو کښې وي او قریش په لارو کوڅو کښې دمسلمانانو له ضربو لاندې وي.

دمنافقانو رئیس عبدالله ابن ابي چه دلومړی ځل دپاره دمشورې حق ورکړی شوی و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نور مسلمانان چه په ډیر جوش او خروش کښې و دهغوی رایه دا وه چه له مدینې نه دباندې احد ته نژدې وجنګیږي او خپل شجاعت په میدان کښې وښیي.

داکثریت فیصله همدغه وه او دهمدغې فیصلې په اساس پیغمبر (ص) له زروتنو سره له مدینې نه داحد لورته روان شو او په لاره کښې عبدالله بن ابي له خپلو درې سوه تنو سره په دې دلیل د اسلام له لښکر نه بیل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نوزه هم په جنګ کښې برخه نا خلم. پیغمبر (ص) له اوه سوه تنو سره دجنګ میدان ته ورغی دجنګ نقشه ئي پخپله ترتیب کړه او صفونه ئي برابرکړه. هلته ئي ولیده چه له یوې درې نه د دښمن حمله داسلام دلښکر په ساقه امکان لري ځکه ئي پنځوس تنه غشي ویشتونکي دعبدالله بن جبیر له امر لاندې دیوه مهم ځای په ساتلو موظف کړه چه ددښمنو داحتمالی هجوم مخه ونیسي. په دوی باندې ئي ډیر تاکید وکړچه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځایه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بریالیتوب په همدغه ځای پورې تړلی دی.

کله چه جنګ شروع شو او د اسلام مجاهدینو لکه: ابو دجانه، حضرت علي او نورو خپل زیات شهامت وښود په قریشو کښې تزلزل پیدا شو او تیښته ئي اختیار کړه. مجاهدینو دغه وخت دغنمیت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ویشتونکو چه دغه حال ولید دهغه ځای ساتنه ئي بی ضرورته وګڼله او د غنایمو په هڅه کښې شوه عبدالله ابن جبیر له یو ولسو تنو سره هلته پاتې شو او نورلاړل په دغه وخت کښې خالد بن ولید چه لا په اسلام نه و مشرف شوی له دوو سوو او پنځو سو سپرو سره ئي ددرې لخوا هجوم راوړ، عبدالله ابن جبیر له خپلو ملګرو سره په شهادت ورسیده او مهاجمینو دشا له خوا په مجاهدینو حمله ورو ړه. هغه قریش چه دجنګ له میدانه تښتیدلي و چه دغه عقبې حمله ئي ولیده بیرته راوګرزیدل او مسلمانان دغلفت په حال کښې له دوو خوا محاصره شوه.

ډیر مسلمانان شهیدان شول او درسول الله (ص) مبارک مخ د (ابی قمیه) دتیرې په شدید ګذار زخمی شو او یو غاښ ئي هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه راپریووت او په دغه وخت کښې درسول الله (ص) دوژل کیدو اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بایلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وویل: (اِلَیّ عِبَادَ اللهِ اَنَا رَسُولُ اللهِ) دخدای بندګانو ماته راشئ زه یم دخدای رسول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې غږ په اورېدو نوې حوصله راپيدا شوه او ډېر شته اصحاب د رسول الله (ص) شاوخوا راټول شوه او په ډېر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تيت و پرک کړل.
دغه د ميدان جنګ چه ډېرلږ مسلمانان له ډېر زيات مجهز لښکر سره مقابل شوه او له ابتدا نه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مدينې نه بهر شروع شو مسلمانانو ته ئې ډېر لوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهيد شو. د دغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غيشو ويشتونکو د رسول الله (ص) له ډېر تاکيد سره هم هغه اهم ځای پرېښود او په غنيمت پسې لاړل.
د احد په غزاکښې د پيغمبر د رايې په خلاف د مدينې نه بهر جنګ کول او بيا د ده د موکد امر نه سرغړول او سنګر پرېښودل ښائې چه پيغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بېزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ آل عمران آ: ۱۵۹) يعنی د دوی له ګناه څخه تېر شه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کارکښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بيا په خدای توکل لره.
له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روايت دی چه له رسول الله (ص) نه پښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمايل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرّاْيِ ثُمّ اِتِبَاعُهُم ابن کثير) يعني د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بيائې پيروي کول عزم دی.
له دې پورته توضيح څخه به دا مطلب ډېر ښه څرګند شوی وي چه قرآن کريم د مشورې د ناکامۍ او مشاورينو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښې هم يو لوی پيغمبر بيا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.
د قرآن کريم دا آيت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ – الشوریٰ آ:۳۸) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښيي چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضايي برخه د اجتماعي نظام په حيث د انسان سر او مال، کرامت او حريت مصئون ګڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضرر مخه نيسي، فتنه او فساد محکوموي، جنايت او خيانت، فحشا او منکر د جزاء وړبولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحيح تطبيق تامينوي.
په اسلامی شريعت کښې د جرايمو سزاګانې معلومې دي د اسلام اولوالامر حاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبيق کړي او په دغه کارکښې د ضعيف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غير مسلم هيڅ فرق ونکړي.
په دې آيت شريف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحديد آ:۲۵) الله تعالی فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولی، له ښو ښانو سره او له دوی سره مو کتاب او ميزان هم و استاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف کښې وايي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ - سوره النسا آ:۵۸) يعنی خدای پاک تاسو ته امرکوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.
خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وويل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلکو د پاره دی که چا د اسلام دين قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هر دين چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او د عدالت په محضر کښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، هم دغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه ديوه يهودي په دعوي کښې حضرت علی له يهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فيصله ئې صادره کړه.
د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبيلې ديوې عزيزې کورنۍ يوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئې د خاندانې او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه ښځه د شرعي حد له اجرا څخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله (ص) ته ډیر مقرب و خو چه دا خبره ئې یاده کړه د خدای رسول (ص) زیات متاثر شو او د منبر په سرئې په خپله خطابه کښې وفرمایل پخواني قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شریف د جرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کیده او که خوار و غریب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبیق شو. د خدای په نامه مې قسم چه که زما لور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پرې جاري کوم د پیغمبر دغه وینا پدې اساس وه چه دی د الله تعالی له لوري په موکدو امرونو د عدالت په قایمولو مامورو او دغه ماموریت ډیر مهم او جدي و.

دا آیت شریف: (وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ - سورت الشوری آ:۱۵) پیغمبر ته اجازه نه ورکوله چه له الهی امرنه سر وغړوي او د عدالت په ځای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آیت شریف کښې الله تعالی پیغمبر ته وایي: په هغه څه مستقیم اوسه چه امر درته شوی د دوی د غوښتنو پیروي مه کوه او ووایه! ما په هغه کتاب ایمان راوړی چه د خدای له لوري نازل شوی او زه ماموریت لرم چه په تاسو کښې عدل قایم کړم د عدالت قایمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او یوه ایمانی وظیفه ګڼل شویده.

په سوره مایده کښې دا آیت شریف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى – المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وایي. او سئ د خدای د پاره قیام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکی.

د قوم د ښمنی دې باعث نشي چه له عدالت څخه مو واړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقوی'ته نژدی دی.

همدارنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهی حکم دی چه هر مومن په پیمانه او تله کښې په انصاف کولو او د عدالت په خیال ساتلو مکلف کوي.

په یو بل آیت شریف کښې مسلمانان په وینا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعایت مامور شویدي لکه چه وایي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) یعنی په وینا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم علیه ستاسو خپلوان وي.

په بل آیت شریف کښې وایي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) یعني په عدالت او انصاف قائم اوسئ او د خدای د پاره شاهدي اداکړئ که څه هم ستاسو د ځان په ضرر یا ستاسو د مور او پلار یا ستاسو د خپلوانو په ضرر وي.

رسول الله (ص) وایي: (انّ اَحبّ النّاسِ الی اللهِ یومَ القِیامَةِ وَاَقربَهُم منهُ مَجلساً اِمامٌ عادِلٌ وَانّ ابغضَ النّاسِ الی اللهِ یومَ القِیامَةِ وَاَشَدّهُم عَذَاباً اِمامٌ جَابِرٌ-الشیخان والترمذی) یعنی په خلکو کښې خدای ته د قیامت په ورځ ډیر محبوب او ډیر نژدې عادل امام دی او په خلکو کښې خدای ته ډیر مبغوض د قیامت په ورځ او په شدید عذاب ګرفتار ظالم امام دی.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم د اسلام د اجتماعي نظام مهم اصل دی چه اسلامی جامعه پرې اتکا لري.

په اسلام کښې مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جواز نلري. د اسلام اولوالامر په هر نامه چه وي مکلف دي چه د اسلامی احکامو او اسمانی قانون مطابق حکومت وکړي او شرعی احکام نافذ کړي.

په هغو موارد و کښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به د مشورې او شورائي نظام په اساس هغه قوانین تطبیقوي چه خلکو منلی او وضع کړي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرکله دفرد دپاره دفکر اوعقيدې آزادي اسلام تضمين کړيده او دحق دظهار اوصحيح انتقاد حق ئې هرچاته ورکړيدی نوددغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشی وضع کيدی. په اسلامی نظام کښې داحق هرچاته حاصل دی چه اولوالامرته هم دښو چارو توصيه وکړي او دبد وچارو له اجراڅخه ئې منع کړي. په همدغه اساس داسلام لومړی خليفه حضرت ابوبکرصديق چه درسول الله (ص) دوفات څخه وروسته دخلکو له خوا دخلافت لپاره وټاکل شو په لومړی خطبه کښې ئې داسې وويل:

اې خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو دچارومتولی شوم زه له تاسو څخه بهترنه يم اوتاسو غوندې يوشخص يم که زه دحق پيروو م ماسره مرسته وکړئ که موولېدم چه په باطله روان يم په سمه لارمې برابرکړئ. زما اطاعت ترهغه وخته کوئ چه زه دخداې په لارسم يم که هر کله مې دخداى له امره سر وغړاوه زما اطاعت بيا په تاسو لازم ندی.

وروسته ترده چه حضرت عمر (رض) ددوهم خليفه په حيث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکوته داسی وويل: که زه موبې لارې اوکوږ وليدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې يوتن له مسلمانانو څخه راپاڅيد توره ئې له تيکې راوويسته او خليفه ته ئې وويل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سمو و.

حضرت عمر ډير خوښ شو او دخداى شکر ئې په ځاى کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خليفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پريږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خليفه چه له رعب اوهيبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پاڼه ريږ ديدل په ځان باندې ئې دانتقاد او اعتراض لاره نه وه تړلې اود حق اوريدلو ډيره لويه حوصله ئې لرله.

يوه ورځ چه ده دغنيمت مالونه ويشل دغنيمت په مالونو کښې يو ډول يمانی څادرونه هم وچه هرچاته يويو څادر ورسيده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) اودده ځوى عبدالله ته هم يويو څادر ورپه برخه شو ، هر کله چه دخليفه قدوقامت لوړو او يو څادرئې دلباس دپاره نه رسيده ځوې ئې خپل څادرهم ده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شی. بله ورځ چه خليفه دغه لباس اغوستی وا و دخطبې منبرته وخوت خلکوته ئې وويل: (اَيُّهَاالنَّاسُ اِسمَعُوا وَاَطِيعُوا)يعنی اې خلکو ! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسی پاڅيد اووئې ويل: (لَاسَمعَ لَکَ عَلَينَا وَلَاطَاعَةَ) يعني نه ستا او روا ونه درته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وويل: ولې؟ دڅه دپاره. سلمان وويل: داالباس دې له کومه کړ ، يوڅادر خوستا نه بسيده معلومه ده چه تاله نورونه زياته برخه اخيستې ده اوبې عدالتی دې کړی.

حضرت عمر (رض) خپل ځوى عبدالله ته وويل چه ددې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبدالله تو ضيحات ورکړه چه ماخپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي، پس له هغه سلمان وويل اوس ستاخبرې اورو او اطاعت دې کوو.

له دغو مثالونو څخه معلوميږي چه په صدر اسلام کښې اسلامی جامعه څنګه وه او افرادو څومره اوترڅه حده آزادي درلوده.

په اسلام کښې دښو توصيه اوله بدوڅخه دمنع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شويدی يعنی (امر په معروف اونهی له منکر څخه) ديوه اجتماعي ديني اصل په حيث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لارې سړی په لارکړي او دښو رهبري ورته وکړي.

ددغه اصل له تطبيق څخه داسلام خليفه ګانو هم ځانونه مستثنی نه ګڼل او دمسلمانانو دغه جرئت ئې دځان په مقابل کښې هم تقويه کاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم دقرآن کريم دغه حکم يعنی امرپه معروف اونهی له منکرڅخه مسلمانانو ته په جدی توګه رسولی اودحق ويلو جرئت ئې پکښې روزلی و ، واېي چه دحنين له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنم ويشل نو (مؤلفة القلوب) ئې هم په ځينو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې يوه تن ورته وويل: (اِعدل يَا مُحَمَّدُ فَاِنَّکَ لَم تَعدِل)يعني اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ ، رسول الله (ص) څو ونه ويل هغه سړی خپلَه خَبره بياتکرارکَره، داځل ورته پيغمبر (ص) وويل:

(وَيحَکَ فَمَن يَعدِلُ اِذَا لَم اَعدِلُ) يعني افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک به ئې وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پیغمبر (ص) باندې دغه راز انتقاد مسلمانانو نبه ونه ګاڼه او غوښتل ئې چه هغه سرې تادیب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئې غښتل چه د دغسې ویناؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه دوحې په اساس وه او چاپرې دانتقاد حق نه درلود.

دعقیدې آزادي په اسلامي جامعه کښې دهر چا حق ګڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقیده پریږدي او اسلامی عقیده جبراً و مني.

په قرآن کښې راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۶) یعنی جبر او زور په دین کښې نشته په تحقیق سره هدایت او ګمراهی سره بیل شویدي. دهر چا خوښه هره عقیده خوښوي او په هر دین باقې پاتې کیږي.

په بل آیت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -یونس آ:۹۹) آیا ته خلک مجبوروي چه مومنان شي.

له دې څخه معلومیږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طریقه نده. دحق اظهار او دچاپه ناوړه عمل انتقاد کول دیوه حق په حیث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه دایماني وظیفې په حیث یو مکلفیت ګڼل کیږي او ګڼل شوی، سرې کولی شي چه له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تیرشي مګر خپل مکلفیتونه پریښودی نشي او په وجایبو کښې اهمال یا غفلت جایز کار نه دی.

امر په معروف او نهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول یو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بیا بیائې توصیه شویده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دی او د وظیفې په حیث دهر مومن مکلفیت ګڼل کیږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومناني یوله بله دوستان دي چه یو بل ته دښه کارامر کوي او له بدو څخه ئې منع کوي.

په دې وظیفه کښې نارینه او ښځې یو شان ماموریت او مکلفیت لري یعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځې یا نارینه ته دښو توصیه وکړي او له بدو چارو څخه ئې راوګرزوي.

دامر معروف معنی یوازې لارښوونه او رهنمائی نده بلکه درهبری او دامر کولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کښې بدو ته په بد ویلو علاوه دممانعت او مخنیوي معنی پرته ده.

دقرآن کریم دا آیت شریف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -ال عمران آ:۱۱۰) اسلامی امت پدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښې بهتر امت یاست چه دخلکو دپاره راایستل شوي ئي دنیکو کارونو امرکوئ او له ناوړه کارونو نهی کوئ یعنی دنورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آیت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ:۱۰۴) باید له تاسو څخه یو جماعت وي چه نیکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامور کړي او له بدو کارونو ئې راوګرزوي او همدوی دي رستګاران او نجات موندونکي.

قرآن کریم چه دخدای صالح بندګان راښیي نو داسې ئې ستایي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَـئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ:۱۱۴) ایمان لري په خدای او دقیامت په ورځ او امرکوي په ښو چارو، نهی کوي له ناوړو چارو او بیړه کوي په نیکو کښې او همدوی دي له صالحانو څخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت محمد (ص) خپلو پیروانو ته د منکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنیوي کښې وایی: (مَن رَاٰى منكُم مُنكراً فليُغَيِّرهُ بِيَدهِ فَمَنّ لَم يَستَطِع فَبِلِسَانِهِ فَمَن لَم يَستَطِع فَبِقَلبِهِ وَهُوَ اَضعَفُ الاِيمَانِ - الشيخان) که له تاسو څخه کوم یوه د چا ناوړه عمل ولید په لاس دې منع کړي که دائي له لاسه نه کیده له خپلې ژبې نه دې کار واخلی که دائي هم نشو کولای په زړه کښې دي ترینه کرکه وکړي او ډیر ضعیف ایمان همدغه دی.

د ظلم مخنیوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غیر له انسانه په بې ضرره حیوان باندې وي په اسلام کښې ډیر بد ګڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده د ظلم مخنیوی او د ظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاد دی چه اجرئې ډیر زیات دی.

الله تعالی فرمايلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ: ۱۱۳) چا چه ظلم کړی ډیر لږ میل هم ورته مه کوئ چه اور به مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمایل د سوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او د ظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله د ظالم حال به څه وي؟

یو بل آیت شریف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً - الانفال آ: ۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه یوازې ظالمانو ته نه رسیږي او په هغوی پورې اختصاص نلري یعنی نورو ته هم سرایت کوي او عمومیت پیدا کوي. مطلب دا دی چه په یوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړی وي او نورو اقلاً نصیحت هم ورته نه وي کړی او نه ئې خپله کرکه ښکاره کړې وي نو دغه فتنه یوازې ظالمانو پورې تخصیص نه پیدا کوي نورو ته هم خپله اندازه رسیږي.

حضرت ابوبکر صدیق (رض) ویلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې اوریدلی دي چه ویل یی: (اِنّ النّاسَ اِذَا رَاَوُا الظّالِمَ فَلَم يَاخُذُوا عَلىٰ يَدِهِ اَوشَكَ اَن يَعُمَّهُمُ اللّٰهُ بِعِقَابٍ) معنی دا چه که خلکو ولیده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نیوه ژر ده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

دا هم د رسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعَانَ ظَالِماً سَلَّطَهُ اللّٰهُ عَلَيهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

دا هم نبوي حدیث شریف دی: (اُنصُر اَخَاكَ ظَالِماً اَو مَظلُوماً) یعنی له خپل ورور سره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه د مظلوم سره خو مرسته معلومه ده چه باید له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنګه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وویل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

ضعیفان د زورورو ظالمانو له منګلو خلاصول او له ظلم نه نجات ورکول د مسلمانانو وظیفه او وجیبه ده. مسلمانان د قرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه د مظلومانو له حمایت نه ځان وژغوري او بیطرفه پاتې شي.

په دغه باب کښې د دې آیت حکم ډیر صریح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا - النساء آ: ۷۵) څه دي تاسو لره (یعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګیږئ د خدای په لار کښې او د مظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چه د دغه مغلوبان او ضعیفان عبارت دي) له نرو او ښځو او کوچنیانو څخه چه وآیي: اي پروردګاره! وباسه مونږ له دغه قریې څخه چه اهل ئې ظالم دی. په یو بل آیت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړ شوی چه مقابلې او مقاتلې ته واوزی او خپل انتقام واخلي: (أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ - الحج آ: ۳۹) اجازه ورکړ شویده هغو ته چه (نور) له دوی سره جنګ کوي د دې لامله چه په دوی ظلم شویدی او الله د دوی په نصرت هم ګوره ښه قادر دی.

وګورئ د ظلم قبلول او ظلم ته غاړه ایښودل د اسلام په دین کښې نشته لکه چه په مسیحی دین کښې شته. د ظلم تحمل او په مظلومیت قانع کیدل د ظالم تبر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان

(c) ketabton.com: The Digital Library

دظالمانو په مقابل کښې ډېر ضعیف وي او دمقابلې امکان نه وي موجود نو بیا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه دظلم له منلو څخه وژغوري.

دامطب پدې آیت کښې ډیرښه واضع دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا - النساء آ:۹۷) هرآئینه هغه کسان چه روح ئې پرښتو (ملکو) قبض کړ پداسې حال کښې چه په ځانونو ظالمان و. وایې په څه حال کښې وئ وایې و مونږ ضعیفان په ځمکه کښې. وایې آیا نه وه ځمکه دخدای پراخه چه له خپل وطن څخه موهجرت کړی وای ددغې ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډېره بده ماویٰ ده.

وګورئ ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت اوصبر کوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او دظالمانو ځای یعني دوزخ ئې مرجع اوماویٰ ده.

دتجاوز اوتعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامی تعلیم دی. الله تعالی وایې:

(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسوئې تعدي کړیده.

انتقام اخیستل او دبدوسزا ورکول د اجتماعي نظام دبقا اوقیام دپاره مهم اصل دی اوقصاص چه یو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي اوظلم اوتعدي جواز ولري دفساد مخنیوی نشي کیدی اوامن او امان مختل کیږي.

دچا بدي ښکاره کول او عیبونه ئې څرګندول یعنی غیبت په اسلام کښې منع دی (ولا یغتب بعضکم بعضاً) مګر مظلوم ته داحق ورکړ شویدی چه دظالم بدي ښکاره کړي او په جهرورته بد ووایی:

(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدې خبرې څرګندونه مګر هغه چه پرې ظلم شویدی.

دظلم او ظالم په باب همدغومره بحث دا ثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې دظالمانو مقابلې ته ولاړوي.

په اسلام کښې دانشته چه که چاپه یوه مخ په څپیړه ووهلې خپل بل مخ ورواړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.

دغه مسیحي تعلیم اسلام ردکړیدی اسلام البته دعفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خودعفوې معنی ظلم ته غاړه ایښودل او ظالمانو ته تسلیمیدل ندي که څوک دعجز او ناتوانی په وجه خپل انتقام نشي اخیستی او دظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوریت دی. عفوه هغه څوک کوي چه دانتقام اخیستلو قدرت لري او دلاس بریدلو په صورت کښې لاس نیسي او جانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې یوله بله ملګرتیا او دمرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کریم کښې ئې په ډېر اهتمام بیابیا تاکید شوی او ډېر نبوي احادیث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمایي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:۲) اومرسته وکړئ په نیکۍ اوتقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښې. دتعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی باید له نورو نه هیڅ راز مرسته ونه سپموي یعني په ښه لاره کښې او په ښو چارو کښې.

که څوک په ګناه، تعدي یاتجاوز کښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جایزه نده بلکه دهغه ایسارول اومنع کول له هغه سره مرسته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (اَیُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِیهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَد بَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالیٰ_المسند الامام احمد بن جنل).

ددې حدیث شریف لنډ مطلب دادی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بیزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سباکړي.

یو بل حدیث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَلیُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَاظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَلیُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَازَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) ددې حدیث په موجب هغه څوک چه پشتیبان او دسریو قوت لري باید له هغه چاسره مرسته وکړي چه بې کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري باید له نیستمنو سره کمک وکړي.

اسلامی امت په حقیقت کښې یو جسد دی چه باید مشترک احساس ولري او دیوه غړي په درد ټول وجود متاثر شي.

دا مطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړیدی: (مَثَلُ المُؤمِنِینَ فِی تَوآدِّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اشتَکیٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعی لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسَّهرِ وَالحُمیٰ).

یعنی دمومنانو مثال ددوستۍ او رحم او عاطفې په لحاظ لکه یو جسد دی چه دیو غړي په درد او نارامۍ ټول وجود په درد او نارامۍ مبتلا کیږي.

بنـــــی آدم اعضـــــــای یکدیگرنـــــــــد	کـــــه درآفـــــرنیش زیــــک جوهرنـــــد
چــــو عضــــــوی بــــــدرد آورد روزگـــــار	دگـــــر عضـــــو هـــــا را نمانـــــد قـــــرار

دتعاون په برخه کښې دمالي مرستې سپارښتنه زښته ډیره شویده دمال انفاق او صدقه کول یعنی محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او دخدای په لاره کښې مال ښندل دایمان او اسلام ډیر مهم رکن دی چه هم دزکات په صورت په بډایانو فرض دی او هم دخیرات او صدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډیر لوړ مقام لري.

علاوه پر زکات له خوارانو او غریبانو سره مالي مرسته دیوه حق په حیث دشتمنو په ذمه ایښودل شوی او یو دیني مکلفیت دی.

دا حدیث شریف: (اِنَّ فِی المَالِ حَقّاً سِویٰ الزَکَاتِ- ترمذي)

دا مطلب ډیر ښه ثابتوي چه سر بیره په زکات او ماسویٰ له زکات نه په مالونو کښې دفقیرانو او مسکینانو حق شته چه بډایان ئې باید اداکړی؟

په قرآن کریم کښې هم دمالدارانو په مالونو کښې دسایل او محروم حق تثبت شویدی.

الله تعالی دمتقیانو او نیکانو په ستاینه کښې وایي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاریات آ:۱۹) ددوی په مالونو کښې دسوالګرو او محرومو خلکو برخه وه، یعنی علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په یو بل آیت شریف کښې وایي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دې آیت نه دمخه په نورو آیتونو کښې ویل شویدي چه ددوزخ اور هغه کسان غواړي چه شاې اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه یو شمیر خلک مستثنی کوي او په استثنا شوو کسانو کښې وایي: او هغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده دسوالګرو او محروم دپاره.

په دې دواړو آیتونو کښې دسائل او محروم دپاره برخه د حق په نامه دابیې چه شتمن دخپلو مالونو داسې مالکان نه دي چه نور ورسره شریک نه وي او دچا حق ورسره نه وي.

دا حق باید شتمن او بډایان په داسې طریقه اداکړي چه احسان بارول او دتحقیرولو اذیت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه یو داین ته خپل دین اداکوي. دا هم دالله تعالی قول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اي مومنانو ! مه ضايع کوئ خپل خيراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. دانفاق اوصدقاتو په باب چه ډير زيات آيتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله(ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال دخداى پاک په لار کښي نفقه کړو نو په ځواب کښي ئي داآيت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، ووايه هغه څه چه له حاجته زيات وي يعنى ضروري مصارف ځانته وساتئ اونورخيرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زيات مال ذخيره کوي او دخوارانو ،غريبانو سره مرسته نه کوي نوهغوى ددى آيت دحکم لاندي راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخيره کوي سره او سپين زر او نه ئي نفقه کوي د خداى په لارکښي نو زيرى ورکړئ ددردناک عذاب.

له دي دووآيتونو څخه دااستنباط کيدى شي چه د جاجت دخاوندانوله مرستي نه هغه څوک معافيت پيداکوي چه له خپلو ضروري حوايجو څخه زيات څه نلري او په بډايانو کښي نه شميرل کيږي. هغه کسان چه دکفايت په اندازه څه لري دخيرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نوروته څه ورکړي په خپله به محتاجانو کښي حسابيږي او دنوروتعاون ته اړکيږي. که دغه مرسته وکړي نوبياد پاک خداى ددي ستاينى ورګرځى چه فرمايي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ –الحشر آ:۹)او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوى فاقه وي، او هغه شى ته په خپله حاجت لري چه نوروته ئي دايثار له مخى ورکوي. له ضعيفانو او محتاجانو سره مرسته فى سبيل الله جهاد ګڼل شوى او دخداى په نزد ډير اجر لري. که دقرآن په ژبه پوه شو نويوه اړ اومحتاج ته قرض حسن ورکول له خداى سره معامله ګڼلى شويده: (وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا-الحديد آ:۱۸) قرض ورکړئ خداي ته قرض حسن. هرڅوک پوهيږي چه خداى بي نيازه دى او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مګر هغه قرض چه مومن ئي مومن ته ورکوي خداى دغه قرض په ځان حسابوي اوبنده ته داسي ښيي چه خداى ئي پوروړى دى.

رسول الله(ص) ويلى دي: (انّ اللهَ عَزّوَجَلّ يَقُولُ يَومَ القِيمَةِ ياابنِ ادَمَ مَرِضتُ فلَم تَعدنى ! قال يارَبّ كَيفَ اَعُودُكَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمينَ؟ قال: اَمَا عَلِمتَ اَنَ عَبدى فُلَانٌ مَرِضَ فَلَم تَعدهُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ لَو عدتَهُ لَوَجَدتَنِى عِندَهُ؟ يَاابنِ ادَمَ ! استَطعَمتُكَ فَلَم تَطعِمنى ! قال يارَبّ وَكَيفَ اَطعِمُكَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمينَ؟ قال اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ استَطعَمَكَ عَبدى فُلَانٌ فَلَم تَطعِمهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ لَو اَطعَمتَهُ لَوَجَدتَ ذلِكَ عِندى؟ يَاابنِ ادَمَ اَستَسقَيتُكَ فَلَم تَسقِنى !قال يارَبّ كَيفَ اَسقيتُكَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمينَ؟ قال استَسقاكَ عَبدى فُلَانٌ فَلَم تَسقهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ لَو سَقَيتَهُ لَوَجَدتَ ذلِكَ عِندِي-رواه مسلم) يعني الله تعالىٰ دقيامت په ورځ وايي اي بنيادمه زه مريض شوم ته پوښتني ته رانغلي. بينادم وايي اي زما ربه څنګه به پوښتني ته درغلى واى ته رب العلمين يى. خداى ورته وايى: ته خبرنه وى چه زما فلانکى بنده مريض شو او تائي پوښتنه ونکړه آيانه پوهيدى چه که دهغه پوښتني ته ورغلى واى زه به دي له هغه سره موندلى واى. اى بينادمه ! ما درڅخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ، بنيادم وايي څنګه مي طعام درکړى واى او ته رب العلمين يي. الله تعالى وايي: آيا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ور نکړ آيا ته نه پوهيدي چه که طعام دي ورکړى واى هغه به دي له ماسره پيداکړى واى. اي بنيادمه مادرنه اوبه وغوښتي او تا رانکړي ، بنيادم وايى اي ربه څنګه به مى اوبه درکړى واى او ته رب العلمين يى. الله تعالى وايي له تانه زما فلاني بنده اوبه وغوښتي او تا ورنکړى که تاهغه ته اوبه ورکړي واى هغه به دي له ماسره موندلى واى.

ددي حديث شريف په بنا ديوه اړ او محتاج غوښتنه په حقيقت کښي دخداى غوښتنه ده او له بيوزلو سره مرسته له خداى سره معامله ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدای دښتوخاوندانو ته داسې امرکوي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائيل آ:۲۶) ورکړه دقرابت خاوندته دهغه حق او مسکينانو او مسافرته. يعنی خدای پاک دغه کسان دبډايانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼلې او ددوی حق ترينه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ويلی شو.

په قرآن کريم کښې څو څله امرشويدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شويدی مګر دغه مال ښندل دقرآن کريم په ژبه تجارت ګڼل شويدی لکه چه وايي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ - الصف آ:۹ او ۱۰) اې مومنانو آيا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه. ايمان راوړئ په الله او په رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو دا خيردی تاسو لره که پوهيږئ.

دغه مالي جهاد چه په حقيقت کښې ډير ګټور تجارت دی په ظاهرئې که معامله له خوارانو، غريبانو، کونډو او يتيمانو يا پرديسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چا په ګټه ده.

په يوه حديث شريف کښې راغلي دي: (اَلسَّاعِی عَلَی الاَرمِلَةِ وَالمِسکِينِ کَالمُجَاهِدِ فِی سَبِيلِ اللهِ اَو القَايِمِ اللَّيلَ وَالصَّائِمِ النَّهَارِ_ شيخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې او مسکين په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبيل الله مجاهد يالکه قايم الليل او صائم النهار.

مطلب دا چه دبيوزلو خدمتګاراو دبينوايانو مرستيال له مجاهد ينو او هغو کسانو سره برابردی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

دخيراوثواب کارونه ډيردي مګر دهغه شی انفاق چه سړي ته محبوب او عزيز وي کامل خيردی. الله تعالی وايی: (لَن تَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ - آل عمران آ:۹۲) يعنی هيڅکله به ونه مومئ دخيرکمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.

مطلب دا چه دنيکۍ او خيرکمال ته نشئ رسيدلی او دخدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی ترڅو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډيروعزيزو او محبوبو شيانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت.

ځينې خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځينې شيان زړه ته ډير نژدې وي او ځينې داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډيره مينه وي مومن بايد هم قيمتی مالونه او هم خپل انانيت دخلکو دخيردپاره قربان کړي چه دخيراونيکۍ کمال ته ورسيږي.

که يو معززسړی له يوه خوار او غريب يا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائی چه په ظاهره دادځان دپاره حقارت وګڼي مګر دخدای په نزد دې نه لوی عزت نشته او دبل دخير دپاره ځان خوارول ډير زيات اجر لري.

داسلام په ډيرو احکامو کښې ديوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتيا اصلي منظوردی او دغه منظورپه اجمالي او کلي ډول په دې آيت شريف کښې ډيرښه ځای شويدی:

(إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ - سورت النحل آ:۹۰) په تحقيق سره خدای امرکوي په عدل او احسان او دقرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهی کوي له فحشاء او منکر او بغی څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښيګڼوئې اطلاق کيدی شی او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شی.

که دادوه کلمې په يوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختۍ له منځه وړي او ټولې خوښۍ يوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښيګڼه په خاص ډول خپلوۍ ټينګوي او داتصال رشتې تقويه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه فحشاء، منکر اوبغی ټول مفاسد او رذایل اومظالم احاط کوي او دغودرې شیونو نه ځان ساتل دجامعې داصلاح او فلاح موجب ګرځي. دتعاون په باب داحدیث ډیر جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.

(مَن نَفَّسَ عَن مُسلِمٍ کُربَةً من کُربِ الدُنیَا نَفَّسَ اللّٰهُ عَنهُ کُربَةً من کُربِ یَومَ القِیَامَةِ وَمَن یَسَّرَعَلٰی مُعسَرٍ یَسَّرَ اللّٰهُ عَلَیهِ فِی الدُّنیَا وَالاٰخِرَہ وَمَن سَتَرَ مُسلِمًا سَتَرَہُ اللّٰهُ فِی الدُّنیَا وَالاٰخِرَہ وَاللّٰهُ فِی عَونِ العَبدِ مَاکَانَ العَبدُ فِی عَونِ اَخِیهِ-عن ابوهریره_اخرجه مسلم) څوک چه لرې کړي له یوه مسلمان څخه ددنیا له غمونو یوغم لرې کوي خدای له هغه څخه دقیامت له غمونو نه غم. څوک چه اساني راولي په هغه چا چه په تنګسه کښې وي خدای پرې په دنیا او آخرت کښې اساني راولي.

څوک چه دمسلمان پرده وکړي خدای ئي په دنیا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالی له بنده سره معاونت کوي ترڅو چه بنده دخپل وروړ معاونت کوي. پیغمبر (ص) هغه څوک په خلکو کښې بهترګڼي چه خلکو ته ئي ګټه او فایده رسیږي (خَیرُالنَّاسِ مَن یَّنفَعُ النَّاسَ) په یوه بل حدیث شریف کښې رسول الله (ص) وایي: (اَلمُؤمِنُ الَّذِی یُخَالِطُ النَّاسَ وَیَصبِرُعَلٰی اَذَاهُم خَیرٌمِّنَ الَّذِی لَایُخَالِطُ النَّاسَ وَلَایَصبِرُعَلٰی اَذَاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسنادصحیح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او دخلکو په اذیت صبر کوي له هغه چانه بهتر دی چه خلکو نه ګوښی اوسی او په اذیت ئي صبرنه کوي. مقصد داچه اسلام انزوا او ځاني نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسیدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسیدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

دصبر توصیه په قرآني آیاتو اونبوي احادیثو کښې ډیره زیاته راغلی ده چه داسلام مخالفانو او دښمنانو ترینه غلط تعبیرونه کړي او ویلی ئي دي چه داسلام دین دنورو ادیانو په شان داستعمارګرو او استثمارچیانو ګټه خپلو پیروانو ته توصیه کړیده چه دبډایانو او دقدرت دخاوندانو په مظالمو صبروکړي او غلامی ته ئي غاړه کیږدي یعنی په دنیاکښې هر راز بد بختی او بي عدالتی په ځان ومني او اجرئي په آخرت کښې له خدایه وغواړي. ددوي په عقیده داسلام دین خلک دجابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلومیت ئي قانع کوي. حال داچه دوی داسلام ضد اسلام ګڼلی اود قرآن په واضحو اوصریحو احکاموئي سترګي پټی کړیدي. دوی دي ته نه دی کتلی چه حضرت محمد (ص) اودهغه خلیفه ګانو او نورو رښتینو پیروانو عملاً دجابرانو او ظالمانو په مقابل کښې څه وکړه او دجهادونو معنی څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن کریم کښې ئي بیابیا توصیه شویده دظلم او ظالم په مقابل کښې دمقاومت اوثبات معنی لري چه باید د جهاد په میدان کښې وښودل شی او عزم و اراده قوي کړي.

دظلم ا و ظالم په مقابل کښې مو د مومن اومسلمان دریځ دمخه هم څرګند کړچه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان دمظلومیت تحمل کوي یعنی دبل مظلوم مرسته به هم کوي او دظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس راشئ چه دصبر کلمه په قرآن کریم کښې وګورو چه په څه معنی استعمال شویده او په څه منظور په مکرر ډول بیا بیا راغلی ده.

په سورة البقره کښې دا آیت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ والضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ آ:۱۷۷) دامعنی لري چه په سختیو، کړاوونو اودجنګ په میدان کښې صبر کوونکی اومیدان نه پرینبودونکی دنیکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتازمقام لري یعنی په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آیت کښې:

(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمایي: په تاسو باندې ازمیښت کووا او امتحان درنه اخلو چه ستاسو مجاهدین او صابران یعنی ثابت قدمه کسان له بې ثباته اوغیر مجاهدینو څخه ممتاز کړو.

وګورئ! صابر دمظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی اود قهرمانی مفهوم پکښې نغښتی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دصابرانو ذکر په دې آيتونوکښې: (كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَــعَ الصَّــابِرِينَ – البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُــواْ مِئَتَــيْنِ- الانفال آ:۶۵) دامطلب نورهم ډيرښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خداى له هغو صابرانو سره دى چه دوى لړوي خوله ډيروسره جنګيږي.
صابران هغوته وائي چه شل تنه ئي په دوو سووتنوبرى مومي. صبر يعنى د ايمان قوت چه اقليت په اکثريت باندى غالب کرزوى اودا سلام په تاريخ کښې ئي مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړول شوى او د داوالعزمو صفت ګڼل شويدى (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعليم دى چه دصبرمقام او منزلت ډيروي او دشجاعت او شهامت مظهر ئي کرزوي.
سره له دې که څوک دصبر په معنى نه وي پوه شوى يائې ځان نه وي پوه کړى د اسلام ګناه نه ده دفهم ګناه ده يا د عناد. په اسلام کښې که صبر داذيت اوضرر قبلولو په معنى راغلى لکه په تير شوي نبوي حديث کښې چه هغه څوک بهتر وګڼل شوچه له خلکو سره اختلا ط لري او په اذيت ئې صبر کوي نه هغه چه داذيت نه دځان ژغورلو په وجه له خلکو نه ګوښى ګرځى اومنزوي کيږي.
په دغسې مواردوکښې داسلام مطلب دادى چه انسان بايد دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړى شى او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خواږه ولري يو څه ترخه هم ورسره وي او دعسلومچى هم بې نيشه نه وي.
سړى بايد دجامعې د آزارپه مقابل کښې دضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصيبتونو کښې صبر او په خوښيوکښې صبر د اسلامى اخلاقو جز دي چه اجتماعى اوبشري ژوند ورته ډير ضرورت لري اوبيخى بى صبره سړى په جامعه کښې ځاى نشي نيولى. اسلام فردته داحق ورکوي چه په جامعه کښې تجلى وکړي او خپل فردي حقوق ، حيثيت او اعتبار وساتي مګر له جامعې نه د بيليدو اوګوښى کيدو اجازه نه ورکوي اونه ئي مرورتوب ته پريږدي.
له فردنه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړنه وي او جامعه ناجوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهرآيو دبل مقابل ګڼل کيږي خو دامقابله دتور اوسپين مقابله نه ده. که څوک وغواړي چه ديوې جامعې نوعيت او کيفيت ځانته معلوم کړي ودې ګوري چه جامعه له څنګه افرادوجوړه شويده يعنى د افرادو څنګه والى دجامعې په څرنګوالى کښې دخل لري. همدارنګه دافرادو په جوړلوکښې دجامعې جوړښت مهم عامل دى او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.
په همدغه اساس که څوک ځانته دامعلومول غواړي ودې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او دشخصيت په جوړولوکښې ئي کرنلاره څه ده او څه نقشه لري.

فرد جوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند ، د ارادې خاوند او دحيثيت وکرامت خاوند دى، ده ته يوازې د ژوند حق نه دى ورکړشوى دپت اوعزت لرلو حق هم ورکړ شوى او توهين وتحقيرئې جرم وجنايت يا اقلاً قباحت ګڼل شويدى.
دى دمالکيت اومشروع فعاليت حق لري او دانتخاب او تصرف حق ورته حاصل دى چه هم فکر کولى شى او هم کارکولى شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رايه معتبره ده او په اجتماعي چاروکښې ئي مشوره ارزښت لري.
په اسلامى فقه کښې يوه مسلمان اويوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړشويدى چه که هريو له دوى څخه يوه کافر ياد کافرانو يوه جماعت ياديوې کلا ياديوه ښارخلکو ته امان ورکړي نوبياهيڅ يومسلمان له هغوى سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبار لري مګر په هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول دمسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نو بيا دغه دامان ورکړه ردیدلی شی. په دغه صورت کښې که پخپله امام او اولو الامرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.
دغه مهم او سترحق چه اسلامي او شرعي قانون دمسلمان هر فردته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډېرلوړ ښيي چه نظیر به ئې ددنیا په قوانینو کښې نه وي موجود يوازې همدغه يوحکم کافی دی چه دفرد اهمیت په جامعه کښې وښيي او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښې فردته دشهادت حق ورکول او په میراث کښې ورته په حق قایلیدل داثابتوي چه اسلامی نظام فردته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځينې حقونه چه اوس په ديموکراسی نظامونو کښې انسان ته ورکړ شویدي اسلام ډېرد مخه افرادوته ورکړیدی او دانسان مادي او معنوي مصئونيت ئې په ښه شان تامين کړیدی.
په دغوحقوقوکښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ ډېر دقت وړدی اوله ډېرغور نه پکښې کاراخيستل شوی هغه دمالکيت حق دی چه بنيادي حيثيت لري او دحقوقو مور ورته ويلی شو.
همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفرد په مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصيل بميورده نه دی.

مالکيت او مالی سياست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوی اولږ غوندې په خه پوهيدلی دی د مال لرلو او مال ډېرولو فکر او مينې ئې په زړه او دماغ کښې غځوني کړيدي.
له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکار نه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پيدا کړ او دمال غونډولو او ساتلو په فکر کښې شو. د مالکيت احساس راپيدا شو او وده ئې وکړه، دمال مينه ورو ورو زياتيده او دانسانی حرص سترګي ورځ په ورځ وږي کيدې.
مال که له يوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سر دښمنی او جنګونه شروع شوه. په مال کښې دخيراو شر دواړه جنبې محسوسې شوې.
له ميلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال او مالکيت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وويل شوه او دمالکيت په ضد دمبارزې فکرپيدا شو، افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو دکارکوونکو په مورد کښې دملکيت دلغوه کولو آواز اوچت کړ او مسيحی دين مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.
داسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شو او دانسان دښمن ورته وويل شو. مګر په همدغه کتاب کښې ئې ډېرښه نومونه هم ثبت شوه لکه: (خير او فضل) يعنی اسلام دمال دواړه جنبې په نظر کښې ونيولې اوعيب وهنرئې دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته دمالکيت حق ورکړ او هم ئې په دغه حق څه قيود او شرطونه کيښودل.
اسلام دبشرپه حياتي ضرورتونو او حاجتونو سترګي پټې نکړې او مال ته ئې دده اړتيا په نظر کښې ونيوله مګر دمال په لرلو او راغونډولو کښې ئې افراط بدوګاڼه او حدودئې ورته وټاکل.
اسلام داسې دين نه دی چه دانساني غرايزو په مخکښې سد شي او بيخی ئې مخه بنده کړي. مګر طغيان او عصيان ته ئې هم نه پريږدي اوښه مجری ورته پيدا کوي. هغه حيواني جنبه چه د انسان په خته کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذيب کوښښ ئې کوي.
دمال او مالکيت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفريط، دقرآني احکامو له مخې دمالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړيدي چه افراد پکښې دجماعت په وکالت دجايز

(c) ketabton.com: The Digital Library

تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. یعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عیاشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.
قرآن کریم مال لرونکی د مستخلفینو په حیث مالکان ګڼلی نه د اصیلانو په حیث یعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللی.
وګورئ ! په سورة حدید کښې دغه آیت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحدید آیت:۷)
د ترجمې حاصل: په خدای او رسول ایمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خلیفه ګان ګرزولی یاست.
په سورة نور کښې دا آیت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آیت:۳۳) په صریح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړیدی. په الهي کتاب کښې چه مال د خدای ورکړه ګڼل شویده او د عاریت مفهوم پکښې پروت دی دا مطلب هم ښه واضح شویدی چه په دغو مالونو کښې چه ظاهراً خپلو عاریتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کیږي بیا هم یوازې د دوی نه دي. محرومه طبقه او سوالګرهم پکښې حق لري یعنی علاوه په زکات محروم او سایل د بېوزلو (ابا)یانو په مال کښې د حق خاوندان دي او مشترک مال دی.
په سورة الذریت کښې چه د متقیانو حال بیانیږي نو د مال په برخه کښې دوی په دې ډول معرفي شویدي:
(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذریت آیت ۱۶) یعنی دوی د هغه څه اخیستونکي دي چه خدای ورکړیدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګر او محروم حق درلود. بلـه دا چه اسلام د مالونو انحصار په څو محدود لاسونو کښې بد ګڼلی او دا مطلب د سورة حشر په دې آیت کښې ډیر ښه څرګند شویدی:
(مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ الحشر آیت:۷) یعنی هغه مال چه بې جنګه دفئی او خراج په صورت د رسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه د الله تعالی، د رسول الله (ص) دذی القربی، دیتیمانو، مسکینانو او دلارویو پردیسانو حق دی چه په دوی به وېشل کیږي او دا د دې دپاره چه دولت د څو تنو غنیانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آیت کښې د مال د توزیع غایه دا ښودل شویده چه سرمایه تراکم ونکړي او د اغنیاؤ طبقه ډېره پیاوړې نشي. یعنی اسلام ډیر د مخه د طبقاتي تضاد د مخنیوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډیرتیټ و پاس منیځ ته راشي.
غنا او بې‌وزلي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کښې صریحاً منع نه ده او هرچا ته دا حق ورکړشوی چه په جایزه طریقه د شتو خاوند شي او هغه تکالیف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ایښې دي لکه د زکات، خیرات او صدقاتو ورکړه او د قرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته او نور.
مګر که څوک له ژور فکر نه کار واخلي او اصلي منظورته ښه ځیر شي هغه په وهیږي چه شیشګۍ که حلال دی شکل ئې د مردار دی. د مال پیدا کولو او ډیرولو هغه طریقې چه اسلام منع کړیدي لکه سود خوري، احتکار، بډې اخیستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ویل، غدر کول، تقلب یا د اسې نور دا ټول د قاروني بډائي په مخکښې بند یزونه دي چه په مستقیم او جدي ډول د قارونیت مخه نیسي. له بلی خوا هغه تشویق او ترغیب چه د خیر و احسان په باب په نبوي احادیثو او قرآني آیتونو کښې وینو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه د فقیرانو او د حاجت د خاوندانو په مقابل کښې له بخل و امساک نه کار واخلی او په خیریه چارو کښې سترګې پټې کړي. سربیره په دې اسلام د مسلمانانو اولوالامر ته دا حق ورکړی چه د خوارانو او فقیرانو د مړولو او ژوند ښه کولو دپاره د ضرورت په اندازه د بډایانو مالونه بېوزلو او غریبانو ته ورکړي او موازنه قایمه کړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستیو وختو کښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځینې کسانو ډیر مالونه جمع کړیدي او نور په فقر او غربت کښې ژوند کوي نو اراده ئې وکړه چه د تعادل او مالي تسوئې دپاره له اغنیاو سره فقیران د هغوي په مالونو کښې شریک او سهیم کړي څکه یې وویل: (نُطعِمُ المُسلِمینَ مِن بَیتُ المَالِ حَتَی اِذَا لَم تَجِد فِیهِ شَیاً اَدخَلنَا عَلَی کُلِّ اَهلِ بَیتٍ مِن الاَغنِیَاءِ مِثلَهُم مِن المُحتَاجِینَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذَلِکَ حَتَی یَطعَمَ المُسلِمُونَ جَمِیعاً) یعني مسلمانان به له بیت المال څخه مړوو او چه په بیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

المال کښې څه پاتې نشي دبډايانو په هر کور کښې به هغومره محتاجان ننباسو او داکاربه ترهغه وخته کوو چه ټول مسلمانان په ګيډه ماړه شي.
په اسلام کښې دمالکيت په باب دا آيت هم دجدي توجه وړدی: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت: ۳۴) هغه کسان چه سره او سپين زر ذخيره کوي او دخدای په لار کښې ئې نه نفقه کوي د دردناک عذاب زيری ورکړئ دهمدغه آيت په استناد او دنبوي احاديثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو کښې ابو ذرغفاري دقارونيت په ضد په تبليغی مبارزه لاس پورې کړاو په دغه جهاد کښې ئې ډير تکليفونه وليدل ترڅوچه بالاخر د ربزي دښتې ته نفی بلد شو او هلته د ډير غربت په حال کښې مړشو اولاړويو خاوروته وسپاره.
دابوذر اويوشمير نورو اصحابو تبليغ دغه معارضه دحضرت عثمان په خلافت کښې ډيره توده شوه، دابوذرتبليغ چه څومره په شتمنو اوبډايانو بد لګيده هغومره ئې خواران او فقيران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډيريدل.
حضرت علي او ابوذرپه دې عقيده و چه ديوه کال دنفقې دپاره څلور زره درهمه ساتل جايز کاردی او له دينه زيات مال ذخيره کول ممنوعه کنز شميرل کيږي.
په ډيرونبوي احاديثو کښې دا مطلب ښه واضح دی چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دانه خوښوي چه ځينې په عيشونواوخوندونو کښې ډوب وي او نورپه لوږه او تنګسه کښې ژوند وکړي.
(خُذمِن اَغنِيَائِهِم وَرُدّ اِلي فُقَرَائِهِم) له بډايانو نه ئې اخله او فقيرانو ته ئې ورکوه د اسلام اقتصادي کړنلاره ده. ابی امامه روايت کوي چه رسول الله (ص) ويلي دي: (يَا اِبنِ اٰدَمَ اِنّکَ اَن تَبذِلِ الفَضلَ خَيرٌلّکَ وَاَن تُمسِکهُ شَرٌلکَ- مسلم و ترمذي) يعنی اي بنيادمه! که مال وښندې خيردې پکښې دی او که ئې وساتی درته شردی.
همدا رنګه بلال وايي: رسول الله صلی الله عليه وسلم وويل: (مَارُزِقتَ فَلاتَخبَاء وَمَا سُئِلتَ فَلا تَمنَع فَقُلتُ: يَارَسُولَ اللهِ وَکَيفَ لِي بِذَالِکَ؟ قَالَ: هُوَذَاکَ اَوِالنَّارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمايل: څه چه ستا روزي شويدي مه ئی ساته او ذخيره کوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع کوه ئې مه.
بلال وويل دابه زما دپاره څنګه شي؟ هغوی وفرمايل يا همدغه شان اويا د دوزخ اور.
امام احمد حنبل په مسند کښې دا حديث نقلوي: (اَيّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَوٌ جَا يِعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالَی) خلاصه ئې داچه پاک خدای له هغوځخه بيزاره دی چه په څنګ کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کوي. په قرآن کريم کښې متعدد آيتونه راغلي دي چه د (مترفينو) ژوند ئې بدګڼلی او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه کړيدي چه آسوده ژوند اودعيش ونوش ژوند ونکړي بلکه متوسط ژوند اختيار کړي چه نور ورته ونه پخسيږي او مزي چړچي پکښې نه وي دآسوده حالی په غندنه کښې يوعلت چه قرآن په ګوته کړی هغه دادی چه مترفينو يعنی آسوده حالو کسانو هروخت دنوي دين په قبلولو کښې شديد مقاومت کړی او له پيغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام ورکړی دی يعنی دارتجاع ټينګ حاميان همدغه خلک دي چه دهر تغير او تحول مخه نيسي او دزاړه حال بقا او دوام غواړي.
دبشري تاريخ له مطالعې نه هم داپته لګيږي چه عياش قومونه له مينځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زيار و زحمت کښې لوی شوي په نورو غالب شويدي. اوس خلک پدي هم پوه شويدي چه عياشي دصحت په لحاظ هم ډيرخطرونه لري او ډير فسادونه ورسره تړلي دي. د اسلام پيشوا حضرت محمد (ص) دمترفينو يعنی دعياشانو او اسوده حالو کورونه (بيوت الشياطين) دشيطانانو کورونه بللي دي چه فتنې اوفسادونه ترې ولاړيږي.
الله تعالی فرمايي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى- العلق آيات: ۶ او ۷) په تحقيق سره انسان سرکشي کوي چه ځان بي پروا او مستغني ويني. يعنی مال اوثروت دغرور اوسرکشی باعث ګرزي. په بل آيت کښې راغلی دی:
(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشوری آيت: ۲۷) که چيري خدای دخپلو بندګانو روزي پراخه کړي وای هرګوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړي و. دهمدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زيات ولګوي او له اسراف وتبذير څخه کار واخلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک خدای وايي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آیت: ۲۶) يعنی ورکړه خپل قریب ته دهغه حق او مسکین ته او پردیس ته تبذیر او اسراف مه کوه مبذرین بیشکه دشیطانانو وروڼه دي.

په بل آیت کښې وايي: (وكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آیت ۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکی دخدای نه دي خوښ.

داسراف معنی له حد او اندازې نه تجاوزدی په حریصانه ډول خوراک او څکاک او بیځایه خرڅونه په اسراف کښې شامل دي. دمسلمانانو اغنیاء نشي کولی چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان وشوکت ئې نظرونه ځانته جلب کړي. په اسلامي جامعه کښې که خواران او غریبان وریښمني جامې نشي اغوستلی بډایان هم نشي کولی چه دغه فاخر لباس واغوندي. کله چه دعبدالرحمن بن عوف ځوی له خپل پلار سره د دوهم خلیفه حضرت عمر مخې ته ورغی او وریښمین کمیس ئې اغوستی و خلیفه دغه کمیس له ګریوانه ترلمني پورې څیرې کړاو ددغسی معتبراوډیرشمتن صحابی ځوی ئې هم پرینښود چه د اسلام له مقرراتو نه سرو غړوي. دهمدغه خلیفه خپل ژوند سره له دغه لوړاوعالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورونه ځانته په څه امتیاز قایل نه و. یوه ورځ چاترینه پوښتنه وکړه چه تاته له بیت المال څخه دڅومره مال مصرفول جواز لري. ده وویل په کال کښې دوه جوړه جامې، یوه جوړه د ژمی اوبله داوړي دپاره او دومره څه چه دحج تونبه شی زما او دزما عیال قوت باید دقریشو دمتوسط شخص په اندازه وي. زه دمسلمانانو له جملې څخه یوتن یم څه چه نوروته رسیږي ماته به هم رسیږي.

پخپله درسول الله(ص) د زهد او ریاضت ژوند چه له مشقته ډک و، همدارنګه دده دغوره اصحابو ساده اوبې عیشه ژوند چه دمجبوریت په وجه نه بلکه دعزم او ارادې له مخې وپه همدغه اساس بناؤ، چه دوی نه غوښتل چه نور په محرومیت کښې وي او دوی په نازونعمت کښې.

همدغه وجه وه چه داسلام دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) د رماده دکال په قحط کښې غوړي ترهغه وخته ونه خوړه ترڅو چه په بازارکښې دنورو دپاره پیداشوه او قحطی له منیځه لاړه. په دغه موده کښې خلیفه هم دنورو په شان تیل خواړه او دتیلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پیداشوه او پوستکی ئې تک تورشو.

اسلام خپل پیروان په اخلاقي لحاظ داسې روزل چه ددنیا مال، زیب وزینت اوعیش وعشرت ته په حقارت وګوري او مینه ورسره پیدانکړي، له خپل نفس او نفسی خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختیارکړي. حرص او هوس پریږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبراو غرورپه ځان کښې پیدانکړي، صدق او صفا ولري او دخلکو په خدمت کښې داسلام په خدمت کښې جهادته ملاوتړي او قرباني ته چمتوشي.

اسلام دخپلو پیروانو دتنظیم او اداري، دتهذیب او تربیت دپاره دوه وسیلې په کا واچولی، تشریع او توجیه. ځینې شیان شته چه په اسلام کښې شرعاًمنع نه دي مګر دیانتاًمنع دی د شریعت او د دیانت تقاضا هرکله یوه نه ده، په ځینو مواردو کښې تشریعي جنبه او توجیهی جنبه یوله بله بیلیږي.

تشریعي احکام هغه دي چه په عام ډول هرمسلمان پرې مکلف دي او که څوک ترې مخالفت وکړي شرعاًمحکوم کیږي لکه زکات چه که څوک ئې له اداکولو انکاروکړي اولوالامر ته داحق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي اوقتال ته ئې ملاوتړي، په توجیهی لحاظ هرمسلمان علاوه په زکات دیانتاً موظف دی چه دصدقاتو اوخیراتونو له لارې له خپل حاجته زیات مال دخدای په لارکښې مصرف کړي او دخیر واحسان نمونه اومثال شي.

توجیهی احکام دتشریعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبیقیږی بلکه داخلاقي اصولو په حیث رواج مومي او دخاصانو اورهبرانو کاردی. په اسلام کښې بنه اوبد، حلال وحرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلا پیاز یا اوږه خوړل په اصل کښې جایز کاردی مګردجمعې په ورځ اوپه هغو وختونو کښې چه سړی له نورو سره ګډون کوي او دخولې بوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئي نور په عذابوي په ممنوعاتو کښي شميرل کيږي. دتقوی او رياضت خاوندان دجايز اوناجايز په تشخيص کښي له عامو مسلمانانو نه فرق لري.
دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبيره ګناهونو څخه ځان وساتی. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او دنفس دتزکيې او د روح دتصفيې دپاره جايز لذتونه هم په ځان ودروي يائي ډيرکم کړي.
هغه بډائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرايض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاً منع نه ده.
درسول الله(ص)په اصحابو کښي هم اغنياء موجودولکه حضرت عثمان غنی، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بياطلحه اوزبير يادا سي نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)،حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی اوځينې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډايانو کښي حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډۍ هم ځانونه نه مړول او دمترفينوله اسوده ژوند څخه ئي کرکه کوله.
داکارپه اسلام کښي اجباري نه دی اختياري دی. اسلام هغه دين نه دی چه دبشري فطرت او انساني غرايزو په مخکښي سد شي او بيخي ئي بنده کړي. اسلام د بشري اوعالمي دين په حيث په خلکو باندي عسراوحرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آيات ۲۸۶او ۱۸۵) داهغه آيتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانينو اساس ئي ګڼلی شو. پدې آيتونو کښي له وسع نه زيات تکليف له اوږو څخه اخيستل شوی او په دين کښي حرج نفی شويدی خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسراوسختي راولي. دقرآن دا آيتونه:
(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آيت ۷۷)، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحريم آيت ۶۶)هغه حياتي درسونه دي چه د صحت اوقوت وقايه وربوري تړلي ده او سړی له دي څخه منع کوي چه خپله دنيائي برخه هيره کړي يا په ځان باندي دخدای حلال حرام کړي.
رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه واو هره شپه به ئي په نفلونو سباکوله مخاطب کړ او ورته ئي وويل: (.....ولِنَفسِکَ عَلَيکَ حَقٌ ولِبَدَنِکَ عَلَيکَ حَقٌ ولِزَوجَتِکَ عَلَيکَ حَقٌ.......) په تاباندي ستا نفس حق لري، بدن دي درباندي حق لري، او ښځه دي درباندي حق لري. لکه چه په عبادت او رياضت کښي افراط منع دی او رهبانيت نفی شويدی دغه شان په صدقاتو کښي هم خپل ټول مال صدقه کول او دېولی ته کښيناستل ښه کار نه دی. که څوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هيڅ پرې نږدي. له دې آيت څخه سرغړوي.
(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آيت:۲۹) مه خپل لاس خپلي غاړي پوري تړه او مه ئي خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښيني ملامت شوی او درمانده.
پاک خدای هغه کسان ستايلی دی چه دمال په انفاق کښي اعتدال ساتي او له افراط او تفريط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا الفرقان آيت ۶۷) يعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.
دژوند په چارو او انساني اعمالو کښي اعتدال ساتنه په اسلام کښي يو مهم اصل دی چه ښه اوبد په همدغه معيار سنجول کيږي او داسلامی اخلاقو اساس ګڼل شويدی. داسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سړيتوب صيقلوي.
داسلامي تعليماتو غايه اسلامی تربيه ده چه په اسلامی اخلاقو پوري ټينګ تعلق لري او د افرادو د شخصيت په جوړولو کښي ئي نقش ډير څرګند دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام رښتیاني ممثلین او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعایر، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثیلوي او صعودي سیر و حرکت ئې د انسانیت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبیه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې دغره ختل وګڼو ویلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی، تامینیږي او په ټیټو غرونو کښې په ګرزیدو او د غونډیو په ختلو هم سر ته رسیږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتیا او پیشقدمي ښیي هغوی دلوړو غرونو لوړو څوکو ته خیژي او تاریخي یادګار پریږدي.
په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان وګڼئ چه د انسانیت ډیرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نورو ته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی د مثل اعلی په حیث اخلاقي معیارونه او مقامونه او چتوي او نور د لوړتیا لور ته رابولي چه د دوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړشي.

د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کیږي معنا یې دا نه ده چه دده ټول خویونه او عادتونه دستاینې وړدي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. دی د خلقت د مثل اعلی په حیث د تکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتوئې د خپلو خاصو استعدادونو او معنوي قوا وپه مرسته تسلط موندلی مګرله ډیرو فضایلو او محاسنو سره ډیر معایب او نقایص هم لري. د خیروشر، دصلاح او فساد، د پاکی او ناپاکی متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده. حضرت مسیح (ع) او بودا هم انسانان و او چنګیز و هلاکو هم د انسان په بڼه و. د جوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم وجهل ئې په وجود کښې د اسې خوا په خوا وسي لکه چه ابوجهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډ کښې او سیده د انسان وجود خوله خاورو پیدا دی مګر د اورلمبې د او بوڅپې او د هوا طوفانونه پکښې خوندي دي. له خاکسارۍ سره کبر او غرور هم لري او له نرمۍ سره ئې دوسپنې صلابت ملګری دی. په رحم کښې ئې قهر، په قوت کښې ئې ضعف او په پوهه کښې ئې ناپوهی ځان ښیي.
دغه عالم او عاقل موجود که دعقل او پوهې په مرسته دژوند ښه کولو وسایل او اسباب برابروي ورسره د اتم او هایدروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خوا وکښې اسباب سازدی.
که له یوې خوا د بشري امراضو دپاره نوي علاجونه او نوي دواګانې کشفوي له بلې خوا د عالمي تباهۍ مواد او آلات تهیه کوي.
که د انسان ضعیفي او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه ئې لیوان له عقل نه ئې شیطانان او له شتمنۍ نه ئې طوفان پیدا کیږي. عقل د انسان ډیره لویه شتمني او دټولو شتمنیو مور ده چه انسان ته ډیر څه ورکوي مګرله دغه دنیائي عقل سره یو بل عقل هم په کاردی چه هغه انسان ته سړیتوب ښیي او سړی کوي ئې.
داعقل د دین په رڼا کښې پیدا کیږي او له دین څخه الهامونه اخلي. دا د معاد عقل او هغه د معاش عقل دی. د معاش عقل له هرچا سره شته او نورحیوانات هم پکښې څه نه څه برخه لري مګر د معاد عقل لکه عالي تعلیم ټولو ته نه دی رسیدلی.
ډیر غولیدلی دي هغه کسان چه دین له عادي او معمولي عقل سره برابر وي او دغې سطحې ته ئې راټیټوي. ډیر ښه پوهیدلی دي هغه خلک چه دعقل لوړولو کوښښ کوي او د دین عالي مقام ته ئې او چتوي یعنی عقل متدین کوي او د دین په لاره ئې برابروي. الهی کتاب (قرآن) دهغو متقیانو لارښود دی چه په غیب ایمان ولري (يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ) په غیب باندې ایمان پیدا کول د دغه ظاهربین عقل کار ندی او داعقل هیڅکله مومن کیدلی نشي. داعقل د جسم او خیټې خدمت ته پیدا دی او دژوند پاللو مهمه وظیفه وربه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډیرلوی ارزښت لري او دنیا ئې مرهونه ده مګر د معقولاتوله سرحد نه هغه خوا څه لیدل او په څه پوهیدل دیوه بل عقل کار دی چه ملاخورشوی ندی او دعارفانو په برخه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپښتوژبی عارف اوصوفي شاعر عبدالرحمن بابا دغو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

ددنيا په کارکښې هرسړی عاقل دی

چه سړی پرې سړی کيږي عقل بل دی

سړی څنګه سړی کيږي ؟ دا سوال ښايي چه ظاهراً تحصيل دحاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر دبصيرت خاوندان پوهيږي چه ځيني سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به ئې دسړي وي مګر سيرت به ئې دسړي نه وي او دشر وفساد جنبه به ئې ډيره غالبه وي.

داسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قايل دی دانسانی فطرت په تشخيص کښې دغه دشر او فساد جنبه اودانسان شهواني غوښتني هرهرځای بيانوي او داڅرګندوي چه انسان بايد داخلاقي تهذيب اونفسي تزکيې په وسيله خپل انسانيت تکميل کړي او واقعي انسان شي.

انسان دخدای خليفه دی او داسمان ملکې ورته په سجده پريوتې دي مګر انساني فطرت دملايکوله خولي داسې ښودل شويدی: (قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء البقره آيت ٣٠)يعنی په ځمکه کښې هغه څوک پيداکوې چه په ځمکه کښې فساد کوي اوويني تويوي. سربيره په دې په ډيرونورو آيتونو کښې بشري طبيعت داسې معرفی شويدی:

١- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اذا مَسَّهُ الخَيرُ مَنُوعــاً- سورة المعارج آيات ١٩، ٢٠ او ٢١)

يعني انسان بی صبره، بې ثباته حريص او بخيل پيدا شوی که شرور ورسيده جزع وفزع کوي که خيراو د دنيا مال ئې ومونده نوبياله ډيربخل نه کاراخلي.

٢-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعاديات آيت ٨) په دې آيت شريف کښې خيردمال په معنی دی چه انسان ورسره ډيره شديده مينه لري.

٣-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آيت ١٠٠) داآيت انسان داسې ممسک ښيي چه که دخدای درحمت خزاني ئې په برخه شي بياهم ويريږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولي تمامې شي داځکه چه انسان ډير حريص او ډير بخيل دی.

٤- (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَــى ، أَن رَّآهُ اسْــتَغْنَى -العلق آيات ٦، ٧) انسان چه ځان غني وويني ارومرو سرکښې اونافرماني کوي.

٥-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهيم آيت ٣٤) انسان هرګوره ډيرظالم او ډير ناشکره بنده دی.

٦-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا -الكهف آيت ٥٤) انسان له هر څه نه زيات خصومت کوونکی او کج بحثه دی يعنی جدل ئې په ختېه کښې ګډ دی.

٧-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبياء آيت ٣٧) انسان له بيړې او شتاب نه جوړ دی.

٨-(وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسریٰ آيت ١١) انسان ډيربې صبره او الپته دی.

٩-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّــةِ وَالْخَيْــلِ الْمُسَــوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آيت ١٤) په دې آيتونو کښې هغه شهوانی مينې بيان شويدی چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي او ځان اور اوبو ته غورځوي.

داسلام اخلاقي لاربښودنې، دحرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدودټاکل، دقناعت اوصبرتوصيه، دعفت اوتقوی درسونه دهمدغو غرايزو اوانساني طبيعت د اصلاح او تعديل دپاره دي او په ډير صحيح تشخيص بنا دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا چه په قرآن کریم کښې دصبرتوصیه بیابیا په مکرر ډول هر هرځای شویده ددې دپاره نده چه سړی دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابراوسي او مظالمو ته تسلیم شي یاذلت ته غاړه کيږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختوحالاتو او بدو ورځوکښې حوصله له لاسه ورنکړي اوله مشکلاتو نه ونه تښتي یادخپل عجولانه فطرت په تقاضاپه هرڅه کښې دومره بیړه ونکړي چه تفکر اوتعقل ته هیڅ موقع پاتې نشي او عاقبت اندیشی هیره کړي.
دقناعت درس هم له حراموڅخه دځان ژغورلومعنی لري او دتجاوزمخه نیسي نه داچه دکسب اوکارپه مقابل کښې دانسان لاس اوپښې تړي اوسعی اوعمل ته ئې نه پريږدي.
دا راز آیتونه چه انساني فطرت اوفطري غرایز مشخص کوي او ددیني لارښوونو محورئې بللی شو نورهم ډېر دي چه دټولو لټون ډیر وخت اوډېر کارغواړي.
لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسوئې ډیربنه خبردی:(وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آیت ۱۶) انسان په مطلق ډول زیانکار ګڼې اوهغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او دنیک عمل خاوندان دي او نوروته هم دحق اوصبر توصیه کوي.
(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصرقسم دی چه انسان هرګوره په زیان کښې دی مګرهغه کسان ندي په زیان کښې چه ایمان ئې راوړی اوکړي ئې دي نیک کارونه، یوه اوبل ته ئې دحق توصیه کړې او دصبر توصیه ئې کړیده.
دادی دانسان تشخیص او دعلاج نسخه.
داسلام دین دانسان داخلاقي اونفسي امراضو علاج د ریاضت اوعبادت ،د زهد وتقوی، دنفسي او روحي تزکیې او تطهیرپه وسیله کوي او له حرامو څخه ئې پرهیزوي. لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دین داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼې او دبشر باطني رنځونه له مینځه وړي ځکه وایي:(اَلعِلمُ علمَانِ علمُ الاَبدَانِ وَعِلمُ الاَدیَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقویه کوي او دتقوېې په وسیله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګردین دنس اونفس په خوارولو اوضعیفولو دتقوی اوپرهیزګاری له لارې دشهوانی اونفساني امراضو مخه نیسي یاورسره مجادله کوي یعنی دنفس اوشیطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوړه يې هم غذا ده او هم دوا ده:

دهرچا چه حیواني قوت زیاتیږي	نفس شیطان لره هغومره مغلوبیږي
که څوک غواړي چه غالب شي په شهواتو	په مړښت نشي داکارپه لوږه کیږي

****

کموي روژه غوښتني شهواني	مضمحل کړي هوسونه نفساني
د روژې غایه همدغه ده نوځکه	روژه نه نیسي صغیرشیخ فاني

دادی دعلم الابدان او علم الادیا ن د اساسي فرق یومثال چه مونږ دبدني طب اودیني طب په مغایرت پوهوي او دایقین راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:
(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراء آیت۸۲) (قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ –یونس آیت ۵۷) هیڅکله ئې دبوعلی سینا په شفا کښې نشو موندلی.
دنن ورځې عصري طب که دصدري اوقلبي امراضو په علاج موفق هم شي اودشفاءالصدور دارو ومومي بیا هم نشي کولی چه(مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او دحرص اوحسد یاقلبی قساوت علاج وکړي اوپه بې رحمه زړه کښې رحم پیدا کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغسې اخلاقي امراضو کښې ددنيا طبيبان له مريضانونه ډېر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډېر زيات دي.
(حُبُّ الدُّنيَا اوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطيو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنيَا رَاْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه يوازې دين ئې مخه نيولی شي.
په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دايثار داسې جذبه پيدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډېر څه ئې ددين په لاره کښې يا د دين دپاره قربان کړه او په حرص اوبخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونيوله، مهاجرينو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن اوټوله شتمني په مکه کښې پرېښوده او مدينې ته ئې ددين ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجروباندې له ځانه زياته پيرزوينه ښکاره کړه يعنی په نفسياتي او اخلاقي لحاظ يو عظيم انقلاب په اسلامي امت کښې پيدا شو چه نظيرئې چا نه و ليدلی.
ددغه انقلاب اثر تر اوسه په مسلمانانو کښې لړ او ډېر يوځای بل ځای وينو او په يو زړا وخوسوه کاله کښې ئې نښې نښانې لا ندي محوه شوي چه رحمن بابا ئې هم په وصف الحال کښې وائي:

داهنرندی چه خاورې ښوک سره زر کا چه زر خاورې کړي رحمانه هنر دادی

علوم اوفنون خلکوته دا هنر ښيي چه خاورې زر کړې او ددنيا شتمني زياته کړي مګر دين ورته ددغه هنر بل اړخ ښکاره کوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.
د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زر کړي او هم زرخاورې کړي. که څوک لومړی هنر ونلري دوهم هنرئې نه نصيب کيږي چه زر نه وي نو زربه څنګه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري اودوهم هنر پکښې پيدا نشي لومړی هنربه هرګوره منفور او مردود وي دا ښکاره ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معيشت حاجتونه او ضرورتونه پوره کوي او مدنيت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنيا ودانی اوزيبائي په هغه وسايلو او اسبابو پورې تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دين دتساند او تعاون په پيدا کولو او دمعنوي ارتباط په قايمولو دبشري جامعې سعادت تامينوي او داجتماع مزې ټينګوي.
دبشري سعادت لوښی او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړيږي مګر په دغو لوښو کښې دحيات او بـه د دين ساقي اچوي اودين دی چه داخلاقو په تهذيب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښوبوټونيلي اوريښې تقويه کوي.
که اخلاقی تهذيب او دنفس تزکيه نه وي کيدی شي چه ډېر زر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حيوانا ت پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسيږي.
کيمياوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خيرې اوناپاکی وړي او دلباسو نو تورې لکې محوه کوي.
مونږ دغې پوهې او دغو صابونونو ته حياتي ضرورت لرو او په ډېر ښه ارزښت ورته قايل يو مګر هغه خيرې، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس کښې پيدا کيږي ديني پوهه او داخلاقو کيميايي سعادت ته شديد ضرورت لري او بل صابون ورته په کاردی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کينه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مينځه وړي او دهوی وهوس ناولتيا پاکوي.
که دانسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلی وي نو دسر و صورت ظاهري سپين والی او پاکوالی څو لولی هم لري او دمتمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مينځل کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دین یوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بین ندی، د اسلام سپیڅلی دین د طهارت او تزکیې په باب ډېر عمیق او دقیق نظر لري او له ظاهر نه ئې باطن ته توجه ډېره زیاته ده مګر له ظاهر نه هم صرف نظر نکوي او په ارزښت ورته ګوري.

د اسلام په دین کښې چه ژوره څېړنه وکړو په نهائي تحلیل کښې دې نتیجو ته رسیږو چه د اسلامی هدایاتو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزکیه او د جسم او روح تطهیر یعني پاکوالی دی.

تزکیه او تطهیر هغه ټکي دي چه په قرآن کریم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنیٰ ئې ډېره عامه او هم ډېره عمیقه ده. په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه د اخلاقو تهذیب او د انسانیت لوړول ئې لازمي نیتجه ده.

ادیان عموماً پداسې وخت کښې دنیا ته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانیت ډېر ټیټ شوی دی یعنی د دین ډیوه هروخت په تورتم کښې بله شوېده او خلکو هغه وخت ځانونه مینځلي دي چه ډېر خیرن شوي دي.

د اسلام د ظهور په وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبایل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداریو ککړ و او په ډېر تورتم کښې ئې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسیدلی و د حلال او حرام فرق نه و، د خیر و شر معیار ازلام یعني د فال غشي و، د خدای کور بتانو نیولی و، د ښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل کیده.

شرک، بت پرستي، سود خوري او چور و چپاو، قتل و قتال، شراب او قمار، لوڼې ژوندۍ خښول، ضعیفان غلامول او د حیواناتو په څېرئې استعمالول د ژوند دود او دستور و، په دغسې وخت او دغسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته د خدای له لورې جبرئیل امین دا وحی راوړه:

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ......المدثر آیات ۱-۵.) یعنی له بړستنې پاڅیږه خلک له خدایه وویروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاکې کړه او پلیدي لرې کړه.

په دې وحی کښې د تطهیر مکرر امر دا ښیي چه پاکیدل او پاکول په عام و تام ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی.

(رجز) په لغت کښې د ګناه په معنیٰ، د بت پرستۍ په معنیٰ او د پلیدۍ په معنی استعمالیږي او مفهوم ئې ډېر عام دی.

پیغمبر(ص) ته اول د جامو پاکولو امر وشو چه د ځان پاکولو امر پکښې دلالتاً موجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کیږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آیت شریف کښې له (رجز) څخه لرېوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ایجابوي.

دغه آیتونه چه د نزول په اعتبارئې د قرآن کریم مطلع ګڼلی شو د تطهیر او تزکیې اهمیت ډېر ښه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې د مراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کښې دا دوه آیتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آیات ۱۴-۱۵) اول تزکیه او بیا د خدای ذکر او لمونځ د فلاح موجب ګڼي.

د لته تزکیه یوازې د تن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه د لمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه د دغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. د فلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله د مفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلې ده چه معنی ئې بری او مقصد ته رسیدل دي.

په صورت (المومنون) کښې په لومړیو نهو آیتونو کښې د مومنانو د فلاح موندلو د پاره څو شیه ذکر شویدي چه یو پکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده آیتونه دا دي:

(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) یعني هغه مومنان

(c) ketabton.com: The Digital Library

بری مومي او مقصد ته رسیږي چه په لمانځه کښې ویره او تواضع ولري، له بیهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، دمالونو زکات وباسي له زنااو فحشا څخه ځان وساتي، امانت خیانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټینګ وي.
په صورت اعلی کښې چه یوازې تزکیه او لمونځ دفلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ یا او ه شیه وښودل شوه تطبیق ئې پدې شان کیدی شي چه تزکیه ډیره عامه وسعیه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو دلمانځه په شمول حاوي ده.
زکات خو دلفظ او معنی په اعتبار له تزکیې سره اشتقاقی تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائی چه دزکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکیږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله(ص)ته امرکوي چه دمسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آیت ۱۰۳) زنا او فحشا هم یو مردار عمل دی او ځان ساتل ترینه تزکیه ده ځکه پښتانه هم دغسې سړي ته پاک لمنی وائي.
په امانت کښې خیانت کول، عهدماتول ، بیهوده مشغولتیا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.
لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او دتزکیې معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شویدی، دخدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه دا ښیي چه دتزکیې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه دسورت (الشمس) په دې آیت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا)یوازې دنفس تزکیه دفلاح وسیله ښودل شویده.
په سورت (التغابن) کښې دا آیت شریف: (وَمَن یُوقَ شُحَّ نَفسِهِ فَأُولئِکَ هُمُ المُفلِحُون) دعبارت په تغیر هماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه ئې له بخل څخه پاک وي او دنفس تزکیه ئې په برخه وي. همدغه تزکیه ده چه هم دخدای دپاره دمال په ورکړه حاصلیږي لکه چه په سورت (اللیل) کښې وایي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آیات ۱۷-۱۸) یعنې د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهیزګاران چه خپل مال دځان دپاکولو دپاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو دمومنانو نصیب کیږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آیت ۳۰) دفلاح ارتباط تزکیې او طهارت سره په قرآنکریم کښې ډیر ټینګ ښودل شوی یعنې له پلیدیو څخه ځان ژغورل فوزاو فلاح ته رسیدل دي.
پلیدي یوازې ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصیت هم د قرآن کریم په حکم (رجس) ګڼل شویدی لکه په سورت (المایده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آیت ۹۱) یعنی شراب، قمار، بتان او په غشو فال نیول پلید شیطانی عملونه دي او ځان ساتل ترینه دفلاح موجب دی.
دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکیه) دپیغمبر وظیفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:
(كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آیت ۱۵۱) په دې آیت شریف کښې (ویُزکیکم) په ډیر وضاحت او صراحت دا مفهوم اداکوي چه رسول الله(ص)تاسو پاکوي او دهمدغه مقصد دپاره استول شویدی.
په یوه بل آیت کښې هم دغه مطلب ډیر ښه څرګند وي چه وایي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آیت ۱۲۹) دلته حضرت ابراهیم او حضرت اسمعیل دعا کوي او له خدایه غواړي چه ددوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی دخدای پاک آیتونه ولولي، په کتاب او حکمت ئې پوه کړي او پاکیزه ئې کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ويلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آيات ۱۷-۱۸) فرعون ته ورشه !.......او ورته ووايه آيا ميل لرې چه تزکيه دې نصيب شي. د موسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غايه (تزکيه) ده له دغو شواهدو نه ښائی چه دا مطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه د خلکو تزکيه او تطهير د دين کاردی او پيغمبران د همدغه کار د پاره وخت په وخت استول شويدي چه د خلکو فاسد اخلاق او ناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې ئې صفائي او د خير واحسان مينه پيدا کړي په نفسياتی حالاتو او کيفياتو کښې د انسانيت په ګټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحيه خلق کړي مګر دا کاريعني د نفس تزکيه او د اخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.

د اجتماع په اخلاقو او عرف وعادت کښې بدلون راوستل او د زړو عقايدو په ځای نوي عقايد په ذهن کښې کښينول د هغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهيم (ع) ئې د نمرود سرولمبوته وغورځاوه او حضرت مسيح ئې په سولۍ وخيژاوه.

د خلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقايد که هر څومره خرافاتي وي بيا هم د جامعې په ذهن او دماغ بې قيد وشرط حکومت کوي او مخالفين ئې په فنا محکوم کيږي.

يو شخص که هر څومره مقتدر سلطان وي عمر ئې لنډوي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقايد خپل حاکميت له يوه نسل نه بل نسل ته په ميراث پريږدي او څومره چه زړيږي هغومره قوي کيږي.

زمانه چه کارئې تغير راوستل دي د دغه ذهني سلطان مقابله په ايوبي صبر کوي او د نوح عمر غواړي ترڅو چه غير مرئي تدريجي تغير پکښې راولي او له نظره نشي. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دين په خلکو منل د اولو العزمه پيغمبر کاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کارسرته رسوي.

حضرت محمد (ص) د دغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې د ډېرو کړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړ او په ډېرو سختو خطرناکو حالاتو کښې ئې صبرو استقامت له لاسه ورنکړ داځکه چه په خپل نبوت او رسالت ئې ډېر ټينګ ايمان درلود او دغه قوي ايمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پيدا کړی ؤ دا ايمان د په نورو کښې هم پيدا کړ چه مومنان ئې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات ئې بدل کړه. د خدای کور (کعبه) يې له بتانو پاک کړه د خلکو زړونه او دماغونه ئې صفا کړه، اجتماعي مفاسد اوناولي عقايد ئې محوه کړه او سيئات ئې په حسناتو له مينځه يووړل.

کوم امر چه پاک خدای حضرت ابراهيم (ع) او حضرت اسمعيل (ع) ته د خپل کور د پاکولو په باب کړي و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آيت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک ئې له شرک او بت پرستۍ نه پاک کړه نو بيائي قرآن کريم پاکانو او مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آيات ۷۷-۷۹) د دغه کتاب د نيولو د پاره پاکې منګولې په کاروې او طهارت ته ضرورت و.

د اطهارت د خدای پاک په اراده اول له اهل بيتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آيت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرا آيت ۲۱۴) کښې هم اهل بيت خاص ډول ياد شويدي.

د اهل بيتو له تطهير سره د امت تطهير هم شروع شو او خلک د وحدانيت په منلو د صالحو اعمالو په اجراکولو د اخلاقو په تهذيب او د نفس په تزکيه له کفر او عصيان څخه پاک شوه.

د ديني پوهانو له جملې څخه يوتن (شاه ولی الله) وايي: پيغمبران د اخلاقو، تهذيب او نفس تزکيې ته توجه لري او په علمي مسايلو کښې مستقيم دخالت نکوي، مطلب دا چه پيغمبر د علم او فلسفې معلم نه دی د انسانيت مربي او اخلاقي رهبردی ځکه د نفس تزکيه او د روح تربيه خپل هدف ګڼي او وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بُعِثتُ لِأُتَمِمّ مَکارِمِ الاَخلَاق) الله تعالی هم د ستاینه په خلق عظیم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آیت ۴)
ددي د پاره چه خلک سړي شي او سړیتوب زده کړي باید پیغمبر په خپله دکامل انسانیت مثل اعلی شي او خپل عالي کردار د هغوی د پاره سرمشق وګرځوي یعني په عملي ډول خلکو ته دصبر و استقامت، درحم او شفقت، دعدل او انصاف دایمان او احسان، دصدق وصفا ، دایثار او قرباني او دشجاعت او شهامت ګران ګران درسونه ورکړي او دا ثابته کړي چه انسانان دعزم او ارادې دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې څومره لوی بدلون راوستلی شي. امت جوړول او تربیه کول او دامامت وظیفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.
په خلکو باندې دژبې په سر یو څه زده کول دومره ګران کارندی مګر په خلکو کښې څه پیدا کول، په زړونو کښې ئې څه کښینول او په دماغونو باندې دنوو عقاید و منل د هرچا کارندی.
یو سړی کولی شی د الفاظو او کلماتو په وسیله خلکو ته دعفت، تقوی او ریاضت مفهوم او معنیٰ توضیح کړي یا مقالې او رسالې پرې ولیکي او کتابونه ترې جوړ کړي مګر خپل ژوند ددغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال ګرځول او د کردار په هنداره کښې ئې تمثیلول ځان خوارول او له نفس و شیطان سره مجادله او مبارزه غواړي.
که څوک چاته د اخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه یوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضایل پیدا کوي نو بیا په کار دي چه پخپله ئې هم ولري یعنی اول ئې په ځان کښې پیدا کړي بیائې په نورو کښې د پیدا کولو کوښښ وکړي.
د اخلاقي امراضو طبیب دبدني امراضو دطبیب په شان نه دی کیدی شي چه د قلبي امراضو طبیب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، یو سودخور که دمنبر په سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستایي په چا باندې ښه اثر نه کوي. که بې حیا سړی نوروته دحیا درس ورکوي دا په خپله لویه بې حیایي ده.
پاک خدای اسلامی امت په امر معروف مامو کړیدی مګر هغه واعظان او ناصحان ئې تهدید کړیدی چه نوروته دنیکۍ امرکوي او ځانونه یې هیروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آیت ۴۴) که دغه ایت یو بې لارې سړی له دینه نه وي منع کړی چه نور سمې لارې ته راوبولي بللی ئې شي مګر په سمه لارئې بیولی نشي. خلکوته دحق توصیه او دصبر توصیه باید له قرآني ترتیب سره سم هغه مومن وکړي چه دصالحو اعمالو خاوند وی: (وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امرمعروف ډیر ګران کارندی مګر د امرمعروف اهلیت او صلاحیت په ځان کښې پیدا کول له ګران نه ګران کار دی.
حضرت محمد (ص) چه ډیر عالم ئې په سمه لار وخوځاوه او ډیرعالي اخلاق ئې په خپلو پیروانو کښې پیدا کړه یو مهم علت ئې دا و چه په خپله دکامل انسانیت او خلق عظیم خاوند و او په همدغه حقیقی معجزه ئې عالمونه مسخر کړه.
کوم کسان چه معجزه دنبوت شرط ګڼي او معجزه دعلت او معلول له سلسلې نه بهر خارق العاده امر بولي نو دشق القمر یاد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه درسول الله (ص)عظیم خلق دا سې عظیمه معجزه ده چه په دنیا کښې نظیر نلري او انکار ترینه نشي کیدی.
ځینې خارق العاده کارونه شته چه دسحر و افسون په وسیله دیوه اوبل له خوا وخت په وخت ځرګند شوي او دحیرت وړګڼل شویدی لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکیم بن عطا)دنخشب په شاوخوا کښې له یوې څاه نه د سپوږمۍ په شان رڼا راویستله او څلورفرسنګو پورې یې ځمکه رڼا کوله او مزدک هم یوه داسې وسیله راپیدا کړې وه چه له اورڅخه به خبرې اوریدل کیدی.
داوسنی علم مطابق دمسمریزم او هیپنو تیزم په بنا ځینې د تعجب او حیرت وړکارونه کیدی شي ددې عصر الوتکې او فضائي بیړۍ هم دسلیمان علیه السلام له هوا پیما تخت سره بې شباهته ندي مګرهغه لوړ اخلاقي معیار چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په خپل کردار قایم کړاو انسانیت ئې معراج ته ورساوه هغه حقیقي او واقعي معجزه ده چه تقریباً په یوزر او څلورسوه کالو کښې ئې خپل اعجاز ساتلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمعجزې په اوو شرطونو کښې يو شرط دا دی چه له دعوې سره دې موافقت ولرې يعنې که څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقيم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او د رسالت يا نبوت دليل (معجزه) مې دا ده چه خاورې زر کومه نو دا کار معجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوې سره څه ارتباط نلري مګر دا چه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم عملاً خپل ځان د ډېر لوړ کردار په لرلو د مثال اعلی په حيث د امامت وړ و ښود او د خلکو په اخلاقي او نفسي حالت کښې ئې معجزه آسا بدلون راووست، دده د ربښتيانې ادعاء ډير ښه ثبوت دی. انس بن مالک وايي: زه لس کاله د رسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې ئې ما ته کله (اف) هم ونه ويل څه مې چه کړي نه ئې دي ويلي چه ولې دې وکړه، کوم کارمې چه ندی کړی بيائې هم داندی ويلی چه ولې دې ونکړ، له يوه خدمتګار سره په لسو کالو کښې دغه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائې چه ډېر علم او تربيت خاوندان هم له خپلو ډېرو ګرانو زامنو سره دغه شان رويه ونکړی شي چه په لسو کالو کښې ورته (اف)قدرې هم ونه وايي. دا کيدی شي چه يوه زړه سواندي مهربانه سړی کله دعفوې او حلم ډير عالی مثال قايم کړی حتیٰ چه دخپل څوی قاتل يا خپل قاتل دمرګ دسلګيو په وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختفلو احوالو کښې دغومره ضبط نفس او په نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امردی.

د احد په جنګ کښې چه د حضرت محمد (ص)غاښ مات او مبارک مخ ئې زخمي او کړم شونو اصحابو د ډير قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه د دښمنانو د تباهی دعا وکړي او لعنت پرې ووائې مګر رسول کريم صلی الله عليم وسلم وفرمايل زه دلعنت ويلو او ښيرو کولو دپاره نه يم راغلی بلکه د رحمت په حيث سمې لارې ته دبلنې دپاره استول شوي يم (اللّهُمّ اِهدِ قومِی فَاِنّهُم لَايَعلَمُونَ). دهغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله عليه وسلم باندې ئې دقتل په اراده توره راوايستله، هغې يهودی ښځې ته سزا نه ورکول چه دپسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و او په خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ دعفو او بخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

درسول الله (ص)کرم او سخاوت دکيفيت او کميت په لحاظ ساري نلري، او دخپلو خصوصياتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ويلی شو چه سخاوت نه وايثا رو چه مقام او منزلت ئې له سخاوت نه ډير لوړ دی.

له خپل ډير مال نه لږ څه نوروته ورکول يا له خپل حاجته زيات مال صدقه کول جود او سخابللی شو مګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجيد کښې ئې ستاينه شويده: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آيت ۹) هغه درياضت او دمشقت ژوند چه رسول الله (ص) درلوده له حده زيات فقيرانه او غريبانهؤ مګر دا د بيوسی په وجه او دمجبوريت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقی غايه او پايه ئې در لوده او همدغه قرآنی منظور پکښې مضمرو.

قرآنی فلسفه د ډير شخوند او ډير خوند ژوند مردودګڼي ځکه مترفين او د ناز او نعمت خاوندان په مکر را و موکد ډول غندي او بد ورته وايي قرآن کريم په ډير وضاحت او صراحت بډ ايان او متمولين د هر ديني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سد ګڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين ئې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب او نبوي سنت ئې د مسلمانانو دپاره خوښوی که مسلمانان ئې په ځان باندې تطبيق کړي طبقات له مينځه ځي او د غني او فقير مسئله په ښه شان حل کيږي.

د رسول الله (ص)دژوند عملي اړخ همدغه وچه د دنيا مال ئې لکه غليم خپل کورته نه پريښود ه او نه ئې په کور کښې ځای ورکاوه هرڅومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو او مستحقينو به ئې ويشل او تش دقوت لايموت په اندازه ئې ډيرلږ څه ځانته ساتل مګر څومره چه په ځان سختګير و هغومره په نورو زهير وا و بخششونه ئې بې حسابهؤ. وايي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دحنین په ورځ رسول الله صلی الله علیه و سلم صفوان بن امیه ته د پسونو دومره رمې وبښلې چه یوه لویه دښته پرې ډکه شوه.

په همدغه ورځ ئې ابو سفیان ته څلوېښت اوقیې سپین زر او سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاویه او یزید ته او حکیم بن حزام ته ئې هم سل سل اوښان وبښل، مګر حکیم بن حزام سل اوښان نور هم وغوښتل او هغه ئې هم ورکړه.

دغه شان نور ډیرو کسانو ته لکه: نصر بن حارث، اسید بن جاریه، حارث بن هشام، قیس بن عدي، سهیل بن عمر حویطب بن عبد العزی اقرع بن حابس عینیه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعید بن یربوع، عثمان بن وهب او هشام بن عمرته په دغو بخششونو کښې چاته سل چاته پنځوس او چاته څلوېښت اوښان ورسیدل او عباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جګولی ئې نشوه، پدې دومره ډیرو مالونو کښې رسول الله (ص) پخپله خپل کورته هیڅ یو نه وړل او اهل بیتو دغه شپه په نهره تیره کړه.

ایا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نورو باندې د کرم او احسان بارانونه ورول معجزه نده؟ څوک چه په یوه ورځ دغومره فیاضي لري کله چه له دنیانه رحلت کوي هرچاته دا څرګندیږي چه په کور کښې ئې داوربشوله ډوډۍ پرته نور څه نشته او د جنګ زغره یې په یوه یهودي دکور د نفقې دپاره ګروکړیده، دغه راز غیر عادي ژوند چه انساني غرایز ئې مهار کړي و او عادي عقل ورته حیران حیران کتل خارق العاده امر دی.

د شرک او بت پرستۍ په وطن کښې دعربو مختلف او یوله بله مخالف قبایل چه لوښې بهٔ ئې ژوندي خښولې او ابو جهل ئې دجهالت سمبول و دا ټول د توحید په یوه کلمه راغونډول او یو داسې ملت او امت ترینه جوړول چه اسلام په اسیا، افریقا او اروپا کښې خپور کړي او دجهان دین او آئین بدل کړي که معجزه نه وي نو څه بهٔ وي؟

دا منوچه فاتحین او جهانګیران په دنیا کښې ډیرپیدا شوي چه خپل پریوتې او بې نام ونشانه قوم ئې تاریخ ته بریالی او توریالی ښودلی او خپله امپراطوري ئې په زورو قهراً منلې ده مګر دیوه ملت معنوي اوروحي سویه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانیت معراج ته رسول د چنګیزاو هلاکو، دا سکندر او ناپلیون کار نه دی.

حضرت محمد صلی الله علیه و سلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي ئې ملکوتي مقام ته ورسول دداسې معجزې خاوند دی چه بشري تاریخ ئې کامل مثال نشی ښودلی.

په زور او قوت ډیرخلک غلامول کوم خارق العاده کارنه دی غلامان ازادول او دضعفیانو مرسته که څه هم دخیر و احسان عالی مثال دی مګر اعجازندی، خو غلامان او ضعیفان له سردارانو او سرکردګانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې ئې لوړول او یو حبشي دنیک عمل په وجه له قریشي نه ښه ګڼل محمدي معجزه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيد بن حارثه:

درسول الله (ص) په مواليو کښې زيد بن حارثه زيات شهرت لري، دی دبی بی خديجې غلام و چه رسول الله (ص) ته ئې بخښلی و. رسول الله (ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی ئې وګاڼه ځکه به خلکو زيد بن محمد باله ترڅو چه دا آيت: (اُدعُوا هُم لِاٰبَآئِهِم) نازل شو او پس له هغه زيد بن حارثه وبلل شو.
کله چه د زيد پلار حارثه او تره ئې کعب د زيد په لټون مکې ته راغلل او دی ئې له حضرت محمد (ص) سره وموند نوله رسول الله صلی الله عليه وسلم نه ئې خواهش وکړچه زيد دوی ته وسپاري حضرت محمد (ص) وويل که زيد له تاسو سره ځي هيڅوک ئې مخه نه نيسي مګر زيد تګ ته غاړه کښينښوده او رسول الله (ص) ئې ترهرچا بهتر وګاڼه.
موالي که څه هم له غلامۍ څخه ازاد ومګر بيا هم عربو مخصوصا قريشو خپل سيالان نه ګڼل او د کفائت له نعمته محروم و.
د مواليو له جملې څخه هيچا ته دا حق حاصل نه و چه د قريشو خور يا لور په نکاح کړي او د هغوی اشرافيت ته صدمه ورسوي.
رسم و رواج پدې کار ډير سخت بنديز لګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعليماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هر راز امتيازات او تبعيضونه ئې له مينځه وړل يوازې تقوی او نيک عمل ئې د فضيلت معيار ګاڼه اوبس. ځکه ئې د خپلې ترور لور (زينب د جحش لور) زيد ته په نکاح کړه او د عرف او عادت بت ئې مات کړ. دا کار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنيت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امريکا غوندې ازاد اومترقي هيواد کښې څوک حاضر نشي چه له يوه تور پوستکې سره د غه راز معامله وکړي.
حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې د غه تبعيض او امتياز له مينځه ويوړ مګر هغه توافق چه د ښځې او ميړه ترمينځ په کار دی او په نفسياتي کيفياتو پورې تعلق لري د زيد او زينبې ترمينځ موجود نه وه ځکه د غه ازدواج تر اخره عمره دوام ونکړ اوڅه موده وروسته زيد د زينبې د پريښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته څرګنده کړه دوی ورته دعقد د دوام توصيه وکړه مګر زيد د خپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او دا عقد فسخ شو.
رسول الله (ص) د خدای په امر بي بي زينب ځانته په نکاح کړه چه په د غه وسيله د هغې په زخمې زړه ډيره ښه پټۍ ولګيده.
ديوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول يوبل اخلاقي درس وچه خپلو پيروانو ته ئې ورکړاو د دغه کار عار ئې له مينځه يووړ.
د زيد بن حارثه خبره په همد غه ځای نه تماميږي کله چه رسول الله (ص) درې زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پورې مربوط ؤ د غزا دپاره ليږل او دا د مسلمانانو لومړی جنګ و چه د هجرت په اتم کال د روم د قيصر له امير او مسيحيانو سره کيده نو د د غه اسلامي لښکر امير د رسول الله (ص) لخوا زيد بن حارثه وټاکل شو.
په دې لښکر کښې جعفر بن ابيطالب د حضرت علی کرم الله وجهه وږور او د پيغمبر د تره زوی، عبد الله بن رواحه، خالد بن وليد د عربو مشهور قهرمانان او نور قريش شامل و يعنی د قريشو سرداران چه جنګی مهارت او قابليت ئې درلود د زيد سپايان و.

اسامة بن زيد:

د زيد بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله (ص) د مسلمانانو د هغه لښکر مشر وټاکه چه د روم غزا ته ئې ليږه پدې لښکر کښې مهاجرين او انصار په ډيرزيات شمير شامل واو په د غه حمله کښې حضرت ابوبکر صديق (رض) حضرت عمر (رض)، سعد بن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصيتونه د اسامة له فرمان لاندې و.
د اسامة عمر په د غه وخت کښې له (۱۷) کالونه زيات نه و د د غسې نوي ځلمي لاس لاندې د غه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقياد مامورول او د هغوی له خوا په خوښۍ د د غه امر منل د نفس د تزکيې ډير ښه ثبوت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز اخلاقي تربيه او دفداکارۍ روحيه په خپلو پيروانو کښې پيدا کول چه دډيرلوى اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داولیت او الويت حق لرونکي ديته حاضر شي چه د اسلام د خدمت دپاره دموالیو له جملې څخه له ځانه ډير کشر سړى په مشرتوب ومني او د هيڅ راز کسرشان احساس ونکړي که خارق العاده کارنه وي نو څه به وي؟
درسول الله (ص) دغه امرپه داسې وخت کښې صادر شو چه دی د مریضۍ په بستر کښې و او دلښکر له خوځيدو نه دمخه ئې ظاهري ژوند خاتمه وموندو او حضرت ابوبکر (رض) د اسلام لومړى خليفه شو.
په دغه حال کښې چه ابوبکر صديق(رض) په انتظامى چارو ډير زيات مصروف واو ډير مشکلات ئې په مخکښې و بيا ئې هم درسول الله (ص) په امرکښې تاخير جائز و نه ګاڼه او سمد لاسه ئې داسامة دحرکت دپاره لازم ترتيبات ونيول. خليفه په خپله له دغه لښکر سره دمشايعت او وداع دپاره له مدينى نه دباندې پياده روان ؤ. او اسامة په آس سپور و ، هغه که هرڅومره اصرار وکړچه يا به خليفه هم په آس سپريږي يا به دى له آس څخه کوزيږي خو حضرت ابوبکرصديق(رض) قسم ياد کړ چه نه به ته کوزيږې اونه به زه سپريږم.
په دغه وخت کښې حضرت ابوبکر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستې او مشورې ته ډير احتياج درلود او هغه بې داسامة له اجازې څخه نشو پاتې کيدى ځکه ئې اسامة ته وويل: که ماسره دا مرسته وکړې چه عمر راته پريږدې ښومره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خليفه سره پاتې شو اونور لښکر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه کامل روحي نفوذ چه دخپلو اصحابو د روح په اعماقو کښې ئې درلود او په ډيرقوي ايمان ئې دهغوى نفسي اوشعوري حالت بيخى بدل کړى و.
درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تريوه وخته په اصحابو کښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحيه مخ په ترقي روان ومګر دحضرت عمر (رض) د خلافت له ختميدو وروسته اسلامي تربيه او اسلامى اخلاق مخ په ټيټيدو شوه او ښکاره تغيرپکښې راغى.

حضرت ابو بکر صديق (رض):

داسلام لومړى خليفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته دخلافت لوړمقام ته ورسيده، دغه لوړاو عالي مقام دده په وضع اوحال کښې هيڅ تغير پيښ نه شو کړى او ښنګه چه و هغسې و ، خلافت او رياست په هرسړي کښې ارو مرو يو څه تغير راولي، هر څوک چه اولو الامرشي اوخلک ئې په اطاعت مکلف شي دجاه وجلال اوشان وشوکت له اغيزې لاندې راځي اوبايد چه راشي مګر درسول الله (ص) ځينې اصحاب له دغه تاثير لاندې رانغله او له ډير اقتدارسره بياهم متواضع متقيان او دخداى دمخلوق ربښتوني خدمتګاران و نه بادا ران.
خلافت دا ونکړى شو چه حتى دابوبکر صديق(رض) داستوګنې په کور کښې څه جزئي تغير راولې په خپله دى خو لاپريږده هماغه وړوکى کورچه له مدينې نه دباندې ده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګنې ځاى و او څه فرق پکښې رانغى لکه چه پخوا به کله پياده اوکله په خپل شخصي اس مدينې ته راته، پس له خلافته ئې هم تګ او راتګ کله پخپل هماغه اس و او کله به پلی روان و يعنې د بيت المال په اس نه سپريده.
ده غوښتل چه په خلافت کښې هم له بيت المال نه څه وانخلي او دخپل لاس په ګټه ژوند وکړي يعنى دخلافت دچارو د اجراکولو سره خپل کار وکسب هم وکړي او بې معاشه دغه درنه وظيفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنکړه او وئې ويل له دغه لوى اجتماعي خدمت سره بل شغل امکان نه لري ته بايد دځان اوخپل عيال د قوت په اندازه له بيت المال څخه معاش واخلې اوهغه معاش هم خلکو د کفايت په قدر وټاکه خوکله چه خليفه وفات کيده نو امر ئې وکړ څه چه ده له بيت المال څخه اخيستې دي دده له مال څخه دې بيت المال ته مسترد شي.
حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعيفانو دمرستې په لړ کښې ديوې ضعيفې کونډې ميږې ورته لوشلې له خلافته وروسته ئې هم دغه کار دخداى دپاره کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت عمر (رض):

داسلام دوهم خليفه چه دکسرى اوقيصر دوه لوئي امپراطورى ئي له اغيزي لاندي شوي او د مسلمانانو بيت المال دده په وخت کښي له حده زيات غني و بياهم ده خپل نفس ددنيا له خوندونو او نعمتونو محروم کړی و او ژوندئي ډير فقيرانه و يوازې دانه چه مادي عيش اولذتئي په ځان حرام کړی و بلکه معنوي او احساسي لذتونه ئي هم په نفس درولي و.

وايي چه يوه ورځ دغه ستر خليفه چه دعدالت له هيبته ئي د زورورو زړونه رپيدل د اوبومشک په شاکړی و چه خلکو ورته په حيرت او تعجب کتل، دده ځوی چه په مخه ورغی نو د انکار په ډول ئي ورته وويل: داڅه کوي؟ خليفه ځواب ورکړ، نفس ته مي عجب او غرور پيدا شوی غواړم چه ذليل اوحقيرئي کړم.

همدغه خليفه چه دحج دفريضي په اداکولوکښي ئي له خپلو ملګرو سره شپاړس ديناره مصرف کړي و دتاسف په ډول ئي وويل: بيت المال ته مو ډير زيان ورساوه يوخليفه چه دخپل مصرف دپاره د ورځي دوه درهمه له بيت المال څخه اخلي اوپه قوت لايموت قناعت کوي بايد شپاړس ديناره مصرفول له حده تيری وګڼي.

دحضرت عمر(رض) دغه سختګيري يوازې په ځان باندي وه او خپلو عمالوته ئي کافي معاشونه ورکول مثلا عماربن ياسر دکوفي والي ته ئي په مياشت کښي شپږ سوه درهمه ورکول اود ورځي نيم پسه له څه اوړو سره همدارنګه عبدالله ابن مسعود ته ئي يوسل درهمه او د ورځي ديوه پسه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنيف ته يوسل اوپنځوس درهمه اوپه ورځ کښي د پسه ربع.

حضرت عمر (رض) د اسلامی روحيي په بنا داسياست ډيربنه عملي کاوه چه صالح اشخاص او دتقوی خاوندان ئي که موالی هم و له هغو قريشونه ډيربنه ګڼل چه اسلامی پايه به ئي ټيټه وه اوضعيفان ورته له زورورو نه ډير محترم و.

په همدغه اساس ئي عماربن ياسر چه دمواليو له جملي څخه ودکوفي والي کړی و.

وائي چه يوه ورځ دده په دروازه کښي ابوسفيان بن حرب، سهيل ابن عمر، حارث ابن هشام او دقريشو نور سرداران ولاړ و اوله دوی سره صهيب اوبلال هم چه دمواليوله جملي څخه و دخليفه دليدو په انتظار کښي شريک و، خليفه اول خپل حضورته صهيب او بلال وغوښتل اونور هماغسي منتظرپاتی شو، دابوسفيان پزه له ډير قهره وپړسيده اوپه ډيرتاثرئي وويل: داسي ورځ هم راورسيده چه مريان غوښتل کيږي او مونږ په دروازه کښي ولاړ پاتي کيږو.

دحضرت عمر (رض) دغه کار تصادفي ياغير ارادي نه و هغه پدي ډيربنه پوهيده چه داکار دقريشو په سردارانو اوخصوصاً په ابوسفيان څومره درنه روحي اونفسياتي اغيزه لري مګر اسلامي روحيه اوديني مقدسه غايه په ده حاکمه وه او ځان ئي اخلاقاً او ديانتاً مجبور ګاڼه چه همدغسي وکړي.

دقرآن کريم په سورت قصص کښي دفرعون او هامان په مقابل کښي دضعيفانو اوناتوانوخلکو دقوي کولو او دهغوی دخوارولو اوذليلولو بيان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آيت ۶) همدغه اسلامي روحيه څرګندوي چه ترجمه ئي داده: غوښتل موچه دځمکي له ضعيفانو سره احسان وکړو او پيشوايان ئي وګرزوو، دځمکي وارثان او صاحبان ئي کړو، فرعون وهامان او ددوی لښکر وته دضعيفانو له لاسه هغه عذابونه وښيوچه دوی ترينه حذر کاوه.

دادی دخدای هغه قانون چه قرآن ئي بيانوي او د الهي سنت په حيث تاريخی سابقه لري.

حضرت عمر(رض) داسلام دغه اساسي هدف ډيربنه تشخيص کړی و او دخپلي خط مشي اصلي مرام ئي باله.

يووخت عمرابن الخطاب په مکه کښي وليدل چه دقريشو سرداران په ډوډۍ ناست اوخدمتګاران ورته ولاړدي څکه ئي په قهر وويل: (مَالِقومٍ يَستَاْ ثرُونَ عَلىٰ خُدّامِهِم) يعنی نه ښايي چه يوقوم ځان له خادمانو نه غوره وګڼي، بيائي خدمتګاران په يوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ کښينول اودغه امتيازئي مردود وګاڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه خلیفه چه په عسفان نومي ځای کښې ئي دمکې عامل اوپه او سنیء اصطلاح والي (نافع ابـن حـارث) ولیـد پوښـتنه ئي ترې وکړه چه دخپل قایمقام دې څوک پرېښود هغه وویل: ابـن ابـزي مې پرېښـود. خلیفـه بیا پوښـتنه وکـړه: ابـن ابـزي څوک دی؟ نافع وویل: زمونږ له موالیو څخه یو تن.

عمر (رض) وویل: مولی دې خپل خلیفه پرې ایښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغـه دقـرآن قـاری اوپـه فرایضـو ښـه پـوه سـړی دی.

حضرت عمر (رض) وویل: ایا زمونږ پیغمبر دا ندي ویلي: (اِنّ اللّهَ یَرفَعُ بِهذَا الکِتَابِ اَقوَاماً وَیَضَعُ بِهِ اٰخَرِینَ) یعنـی پـاک خدای ددې کتـاب (قـرآن) پـه وسیله قومونـه لـوړوي او نـور راټیټـوي. پـس لـه هغـه نـافع پـوه شـوچه دحضـرت عمـر دغـه پوښتنه د انکار دپاره نه وه داستفهام دپاره وه. اوغوښتل ئي چه د ابن ابزي په مزیت پوه شي. کـه داسـې نـه وای نـو ده بـه ولي عمار بن یاسر دکوفې والي کاوه او ولې به ئې صهیب او بلال له ابو سفیان نه دمخه خپل حضورته غوښتل. بلـه دا چـه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تانه به څوک دخلافت دپاره مناسب وي او دشوری پـه غـړو کښـې درتـه کوم یو ډیر وړ معلومیږي.

ده وویل: (لَوکَانَ سَالِمٌ مَولی اٰبی حُذَیفَة حَیاً لَوَلّیتُهُ) کـه سـالم دابـی حذیفـة مـولی ژونـدی وای مـا بـه وړ ګڼلـی و. دشـوری غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبیر، عبد الرحمن بن عوف، سعدبن ابی وقـاص او عبـد الله بـن عمـر یعنـی دده خپل زوی چه د رایې حق ئي ورکړي نه و مګر په شوری کښې ئي شامل کړی و.

حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطایا په دې اساس ورکول چه پـه اسـلام کښـې دچاسـابقه زیاتـه ده او پـه څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده ئي دا سامة بن زید پـه حـق کښـې ماتـه کـړه ځکـه چـه هغه ته ئي څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبد الله ابن عمر ته ئي درې زره درهمه ټاکلي و. عبد الله دا عتراض پـه ډول وویل: زه په ډیرو غزاګانو کښې شامل شوی یم چه اسامة پکښې ګډون نـه درلـود او سـابقه مـې لـه هغـه نـه زیاتـه ده مګـر دهغه معاش ډیر او زما لږ دی. حضرت عمر وویل: هغه له تانه په رسول الله (ص) ډیرګران وا وپلار ئې هم ستاله پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

داسلام څلورم خلیفه په داسې وخت کښې دخلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ پـه ځـوړ و او مسلمانان د ډیرو عظیمو فتوحاتو له برکته دډیروشتو خاوندان شوي و.

ثروت اوبډائي له ځان سره عیاشي او تن آسایي راوړي، پـه زړونو کښـې دجاه وجلال مینـه پیدا کوي او غفلت زیاتوي. څوک چه په دنیا پورې زړه وتړي او دنفسي خواهشاتو پنډې شي پـه اخلاقو کښـې ئې بـدلون راځـي او روحـاني تعلقـات ئي کمیږي.

دحضرت عمر (رض) له خلافته وروسته دحضرت عثمان (رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هیوادونو پـه فـتح کولو او داسلام په خپرولو کښې کامیاب و مګرله دغو کامیابیو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.

په مسلمانانو کښې داقتدار او شخصي ګټو مینه را ژونـدۍ شـوې وه حـرص وهـوس غځـونی شـروع کـړې وې، امویـانو دموروثي سلطنت خوبونه لیدل او ځانونه ئي دسبا ورځې دپاره قوي کول.

دخلافت په باغ وبڼ کښې دحکم او مروان په شان بدبوټي پیدا شوي و، سیاسي رشوتونه رایج شوه او د ضـمیر خرڅـولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی ددغه بازار سړی نه و او د وخت ناوړه غوښتنې ئي ردولې. ده په موقت ډول هم دیوې وسیلې په حیث مسلک له سیاست څخه نه قرباناوه او د اخلاقي انحراف په بیه یې سیاسي کامیابي لویه ناکامي ګڼله. دی په دې پوهیده چه دیني جذبه پـه خلکو کښـې ضـعیفه شـویده او اکثـر اشـخاص دغـه چـا ملګري کیږي چه ددوی ضمیرونه په پیسو رانیسي یائې اقلاً په وعدو خوشحالوي مګر ده داکارنه کاوه او سمه لاره ئي نه پرېښـوده هیڅـاتـه ئي بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه ئي څوک په طمع کښې ساتل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چه ده ته دده وورور عقیل په ډېر لوی امیدراغی چه له بیت المال نه دومره څه ورکړي چه نیستي ئې غوڅه شي نو ده امام حسن ته وویل: زما برخه چه له بیت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه یو جوړ نوي جامې او نوې پڼې ورته واخله، همدغه عقیل چه له ده نه خوابدی حضرت معاویه ته ورغی هغه له بیت المال څخه سل زره درهمه ورکړه.

دسیاست تقاضا همدغه وه چه وورور له وورور نه په دغه ډول بیل کړي مگر دیانت او مسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه دبیت المال پیسې دسیاسي مصلحت دپاره ولگوي.

حضرت علی به ویل: زه پوهیږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مگرنه غواړم چه دځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.

دده په عقیده هغه څوک بریالی نه و چه گناه پرې بریالی ـ شي.

ده هغه غالب مغلوب گاڼه چه په ناجایزه طریقه او وسیله ئې غلبه حاصلوله.

یو مصلح اخلاقي لارښود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او دسیاسی مصلحت دپاره مسلکي اصول قربان کړي.

علی کرم الله وجهه غوښتل چه درسول الله (ص) او دوو لومړیو خلیفه گانو په لاره مستقیم لاړشي او هیڅ راز انحراف ونکړي مگر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق او دیني احساسات بایللي وچه دهغوی په زمانه کښې ئې لرل.

همدغه اخلاقی انحطاط او معنوي سقوط ددې باعث شوچه په اسلام کښې رخنې او تفرقې پیدا شي او فتنة الکبری ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغیر په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بایلود او نتیجه ئې دا شوه چه بالاخره یزید او یزیدیان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستگاه بیخي فاسده شوه.

درسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفې والي زیاد ابن ابیه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سرعلی او اهل بیتو ته کنځلې وکړي او فحش وواییي که چا به لدې خبرې انکار کاوه نو په ډېرې بې رحمۍ به وژل کیده حال دا چه قرآن په ډېر صراحت خپل پیروان له کنځلو نه ډېر سخت منع کړیدی که څه هم مقابل لوری کافران او مشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آیت ۱۰۸).

زیاد ابن ابیه دکوفې والي هغه سړی وچه مورئې (سمیة) له ابوسفیان سره بې نکاح شپې تیرولې اورسمي میړه ئې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابیه ویل کیده او معلوم پلارئې نه درلوده.

ده دې دپاره چه نسب یې له معاویه سره گډشي او دهغه وورور وبلل شي په رسمي محفل کښې ئې داخبره اعلان کړه چه دی د ابوسفیان ځوی دی او دخپلې مورلـه رسمي او قانوني میړه څخه ندی پیدا شوی او داد اخلاقي انحطاط ډېر برجسته مثال دی.

درسول الله (ص) ډېرگران لمسی امام حسین(رض) دزیاد ابن ابیه په امر له اویا تنو ډېرو نژدوخپلوانو، ښځو او ماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابی وقاص په لاس ووژل شوه دا حقیقت ډېر ښه څرگندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.

دهمدغه عمر پلار سعد بن ابی وقاص هغه سړی وچه داحد په غزا کښې ئې دخپل سر په سودا په ډېرې ایمانداری، اوفداکاری له رسول الله (ص) څخه په ډېر سخت خطرناک حالت کښې تراخره په ډېروزیاتو غشو ویشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې حساب شو.

داسلام په تاریخ کښې که څه هم دیزیدیانو توره منحوسه دوره د اخلاقی مفاسدو او ناوړه اعمالو یو طغیاني حالت و چه قهقرائي رجعت ورته ویلی شو مگر دغو تولو شوموحوادثوونکړی شوه چه داسلام عمیق معنوي ناثیرات بیخي له مینځه یوسي او داسلامي اخلاقو جرړې وباسي.

دغه معنوي او ظاهري خزان داسلام باغ وبڼ سپیره ډاگ کړ او ثاروي ئې پکښې وځرول مگرله خاورولاندې نیلې ریښې ئې محوه نشوې کړی او په دغه گلشن کښې کله ناکله ډېرښه بوټي وټوکیدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبدالعزیز دحضرت عمربن خطاب ډېر ښه پیرو گڼلی شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمر ابن عبدالعزیز:

دخلافت دعهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامی روحیه ئې په ډیرښه شان تمثیل کړه.
کله چه ده دخلافت په نامه دسلطنت واګې په لاس کښې ونیولې منبرته وخوت او داسې ئې وویل:
((...... زه په یوه داسې کارکښې له ازمیښت سره مخامخ شوم چه مانه غوښتنه او تاسو هم دانتخاب له لارې دا کارماته نه دی راسپارلی دغه دی ماخپل ځان خلع کړاو تاسو اختیار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ....)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږ ته انتخاب کړې تاغواړو او په تاویاړو اې امیرالمومنینه !
وروسته تردې خلیفه بیاخلک مخاطب کړه او وئې ویل: په دې یوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښایي چه هغه دخالق په معصیت کښې وي. که څوک دخدای اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دی او که له خدایه غاړه غړوي په چاباندې داطاعت حق نه لري. تاسوتر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه دخدای فرمان وړم که هروخت مې دخدای له امر سر وغړاوه نوبیازما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمرابن عبدالعزیز سمدلاسه دتیرو مظالموپه ردولو کښې اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته داسلافو اقتدارپه میراث پریښی وهغه ئې دمسلمانانوبیت المال ته مسترد کړه حتی چه هغه قیمتي ګوته ئې چه په ګوته وه او ولید ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه ورو ایستله، کومې ځمکې چه یو ځای او بل ځای ده ته ورکړه شوې وې ټولې ئې پرېښودې یوازې یو کاریزئې چه په سویدا کښې په خپلو پیسو ویستلی وځانته وساته چه په کال کښې ئې یوسل اوپنځوس دیناره کله لږکم کله لږ زیات حاصل ورکاوه، اوده خپله ګذاره پرې کوله یعنی له بیت المال څخه ئې هیڅ نه اخیستل اوټول عایدات ئې همدغه و.
یوه ورځ چاورته وویل چه عمرابن الخطاب خوله بیت المال څخه دورځې دوه درهمه اخیستل ته ئې هم باید واخلې عمرابن عبدالعزیز وویل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخیستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه دعبدالملک بن مروان لوروه اوپلارئې څه قیمتي جواهر دتحفې په ډول ورکړی و عمر فاطمې ته وویل: ته اختیارلرې چه په دې دووخبروکښې هره یوه منې اوهغه داچه یا دغه جواهرات بیت المال ته وسپاره یاماته اجازه راکړه چه له تانه بیل واوسیږم ځکه چه زه اودغه جواهرپه یوه کوټه کښې نشویاتې کیدی.
فاطمې وویل: یا امیرالمومنینه ! ماته له دغو جواهرو اوددې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بیت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غیر عادلانه توګه له یوه اوبل سره جمع شوي و اودبیت المال حق و بیرته بیت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بیاقایم شو.
کله چه عمرابن عبدالعزیز وفات شواو یزید ابن عبدالملک امیرالمومنین شونو خپلې خورفاطمې ته ئې وویل: ته کولی شې چه خپل جواهر له بیت المال نه بیرته واخلې، هغې وویل: مادعمر په ژوند په خپله خوښه بیت المال ته سپارلي دي دهغه له مرګه ئې وروسته هم بیرته نه اخلم. هماغه وچه یزید هغه جواهرپه خپل اهل وعیال وویشل اوله بیت المال نه بیا شخصي ملکیت اوعین المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړو اسلامي اخلاقو ځینې ممثلین چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم دخپل سیرت اوعمل په وسیله په خپلو پیروانو کښې پیدا کړي ؤ.
هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه او له موروپلاره ډیر ګران و او ایمان یې پرې راوړی وپه ورځنې ژوند کښې ځانته په کوم شخصی امتیازنه وقایل اوله نورونه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعلیم اوتربیت وچه اغیزه ئې دده په اصحابو او دهغوی په وسیله په تابعینو او تبع تابعینو کښې ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسو کښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راووست چه ددایمي معجزې حیثیت اوماهیت لري.
دااغیزه کله لږاو کله ډیره د اسلام په نخبه اشخاصو کښې دکامل انسانیت مظهر بللی شو چه ځینې نور مثالونه ئې دادي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو عبیده بن جراح:

درسول الله(ص) په اصحابو کښې ابو عبیده ډیر لوړ مقام او منزلت درلود، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پیغمبر (ص) ملګری شو چه د مسلمانانو شمیر لا څلویښتو تنو ته نه و رسیدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه د مخه دی.
رسول الله (ص) دی په ډیرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شمیرلی و او د امین الامة لقب ئې ورکړي ؤ.
د غه جلیل القدره صحابی د حضرت ابوبکر صدیق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر وعمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) دده په ځای خالد بن ولید مقرر کړ او ده ته ئې ولیکل زه په دې ښه پوه یم چه ته په دیني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل یې مګر په جنګ کښې هغه خاص مهارت او زیرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې امیر کړ ته د هغه اطاعت کوه او له امر نه ئې سر مه غړوه.
ابو عبیده چه د نبوي اخلاقو په پیروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي ؤ او بې د اسلام له اعتلا نه یې بل مقصد نه درلوده په ډیرې خوښۍ ئې د غه امر ومانه او د خالد لاس لاندې د خدای د پاره جنګیده، حسد او رقابت په ده باندې څه بری ونه موند یعنې دی غالب او نفس و شیطان مغلوب و، هم د غه حقیقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لشکر د قاید په حیث په عمواس کښې ؤ او هلته ډیره سخته وبا ولګیده او د مرګ خطر په هر ان کښې موجود و نو حضرت عمر په امین الامة (ابو عبیده) وویریده ځکه یې یو خط ورو لیږه چه مضمون ئې دا ؤ:
((زه تا ته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسیدو سره سم را روان شه او ما ته ځان را ورسوه)).
ابو عبیده چه خط ولوست پوه شو چه خلیفه دی د څه د پاره ورغوښتی دی ځکه ئې په جواب کښې خلیفه ته ولیکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامی لښکر یو تن یم او ځان را باندې له هغوی نه ګران نه دی زه ډیر خوښ یم چه دوی سره د خدای امر او قضا ته منتظر اوسم، امید دی چه امیر المومنین ما معاف کړی او لښکر سره د پاتې کیدو اجازه را کړي)) ښائي چه ډیر عسکري قوماندانان د محاربې په میدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مګر د ابو عبیده د غه ثبات او په د غسې حال کښې د خلیفه د امر له تعمیل نه معذرت غوښتل ډیر قوي ایمان او قضا و قدر ته کامل تسلیم غواړي. کیدی شي چه ډیر توریالي اشخاص هم چه له ویستلو تورو څخه نه ویریږي. له وبا څخه وویریږي او د دولت د مشر د غه راز له لورینې ډک امر په ډیره بیړه ومني او شکرونه ئې ادا کړي.

خالد بن ولید:

د اسلام د غه مشهور فاتح چه هیڅکله ئې شکست نه و خوړلی او د جنګ په چارو کښې د عزم و تدبیر او ډیر مهارت خاوند و په شام کښې د اسلامي لښکر و قوماندان و چه دوهم خلیفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړ او په عوض ئې ابو عبیده بن جراح د لښکرو مشروتاکه نو بیا خالد دیوه سپاهي په حیث د ابو عبیده له قیادت لاندې د دین د اعتلا د پاره هماغسې جنګیده او د مقام و منزلت د غه ظاهري تنزیل په ده باندې کوم څرګند اثر ونکړی شو.
د خالد هغه حیرانوونکي فتوحات چه د جنګ په میدانونو کښې ئې په برخه شوي و او ده ته ئې دیوه لوی قهرمان حیثیت ورکړی ښائي چه د تاریخ په اوږدو کښې د نورو هم نصیب شوی وي مګر د نفسي اغیزو او د انساني غرایزو په مقابل کښې د غه اخلاقي بریالیتوب ډیر نادر او نایابه دی.

امام ابو حنیفه:

د اسلامی اخلاقو په لړ کښې د صداقت او راستکارۍ، د تقوی او پرهیزګارۍ یو ښه مثال د د غه مجتهد امام د تجارت قصه ده. ده د خپل معیشت د تامین د پاره د تجارت پیشه غوره کړې وه او حفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریک و ، یو ځل امام ابوحنیفه یوځه کالي د پلورلو د پاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدئي وکړچه په دغو کالیو کښې دغه عیب موجود دی په هرچائي چه خرځوي باید اول ورته دعیب یادونه وکړي او بیائي پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرځ کړه مګر دعیب بیانول ئې هیر کړه ، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش ، زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئې امام ابوحنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریداردې له عیبه خبر کړ حفص وویل نه هیرمی شوه ، امام صاحب روپې وانخستې او حفص ته ئې وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هرځه کوښښ وکړ خریدار پیدا نشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئې له خپل نور مال سره ګډې نکړې دخدای په لار کښې ئې صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

داسړی هم تاجر و او دکان ئې درلود له ده سره دوه ډوله چینې وې چه یو ډول ئې څلورسوه درهمه ارزښت درلود او بل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس دلمانځه دپاره مسجد ته ولاړ او وراره ئې په دکان کښې ناست و ، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چینه ئې په څلورسوه واخیسته اولاړه مګرپه لاره کښې یونس په مخه ورغی او پوښتنه ئې تري وکړه چه چینه دي په څو واخیسته اعرابي وویل په څلورسوه ، یونس ورته وویل ددې چینې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپې بیرته درکړم. اعرابي وویل داچینه زمونږ په ښار کښې په پنځه سوه خرځیږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئې بیرته راووست دوه سوه روپې ئې بیرته ورکړې او خپل وراره ئې ډیر وراټه چه دغه راز معامله بیا تکرار نشي.

ابوبلال:

داسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابوبلال هم دیادونې وړدی. دی په بصره کښې دخوارجو د طرفداری په تورله څوتنو خوارجو سره بندي شو ، بندیوان ددغه زاهد او عابد بندي معتقد شو او دقرآن تلاوت ئې ډیرخوند ورکاوه ځکه ئې اجازه ورکړه چه دشپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي او کله کله به ئې د ورځې هم رخصت ورکاوه ، یوه ورځ چه ابوبلال له بندیخانې نه بهر وچاورته وویل چه عبیدالله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چه سبا ته به عملي کیږي. ابوبلال چه دا واوریدل نو په ډیره بیړه ئې ځان بندیخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بندیوان دحاکم له قهر وغضب لاندې رانشي ، ابوبلال چه دبندیوان داحسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سبا ته دده ځینې ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو اوله بندیخانې نه ژوندی راووت مګر کوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئې ده ته ډیرګران و او په همدغه وجه له څلویښتو ملګرو سره له بصرې نه بیدیا ته لاړ او دا تعهد ئې په خپلو مینځو کښې وکړچه دظلم او تیرې مخه به نیسی ، عدل او صلاح ته به خلک رابولي ، نه به په چاتعرض کوي نه به دچامال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. دقتل اقدام به نه کوي مګر که چادوی وژل نومدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شونو اسلم بن زرعة ئې له دوه زره تنو سره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملګرو سره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئې وویل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زیاد اطاعت ته غاړه کیږدئ. ابوبلال وویل مونږ دیوه فاسق او ظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنګ د اسلم دلښکر له خوا شروع شو او ابوبلال دفاع کوله. دخدای قدرت وچه څلویښتو تنو دوه زره تنو ته ماتې ورکړه او ابن زیاد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئې ډیر زیات وراټه عباد بن احضرئي له څلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښکر سره هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دابوبلال جنګ په همدغه ډول شروع شو يعنې لومړی تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنګ شروع کړ. دغه سخت جنګ ډير دوام وکړ او ابوبلال متوجه شو چه دمازديګر لمونځ قضا کيږي ځکه ئې پيشنهادوکړ چه دلمانځه اداکولو دپاره جنګ متوقف کړو او پس له لمانځه بيا پيل کوو. عبادهم داخبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مګر عباد په لمانځه کښې يا ډيره چالاکي وکړه ياد اچه لمونځ ئې قطع کړ او جنګ ئې په داسې حال کښې شروع کړ چه ابوبلال اوملګري ئې په لمانځه ولاړو خو دجنګ دپاره ئې لمونځ پرينښود او ادامه ئې ورکړه ځکه څوک په قيام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهيدان شوه او په دغه ډول څلورزه لښکر په څلويښتو تنو بريالی شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنمونې اومثال په ډول په مختلفو ساحوکښې وښودل شوه او داڅرګنده شوه چه اسلام دسياست او اداري په ډګر کښې لکه ابوبکر او عمر او دجنګ په ډګر کښې لکه ابوعبيده او خالد ممتاز شخصيتونه جوړکړه، په تجارت اومالي مسايلو کښې ئې خپلو پيروانوته دصداقت او ايمانداری درس ورکړ او دحق په مجادله اومبارزه کښې ئې علي اوحسين ابراهيمي قربانۍ ته تيار کړه او دابوبلال دکارنامو په شان ډيرې حيرانوونکې کارنامې ئې تاريخ ته وسپارلې.

دصدراسلام نيکان او صالحان به پريږدو ګنهګاران به ئې وګورو چه څنګه خلک و او اسلامي تربيې پرې څه اثرکړی و؟ په اصحابو اولومړنيو مسلمانانو کښې هم ځينې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دګناه مرتکب شويدي مګر خپله پټه ګناه ئې دخپل ضمير اووجدان په حکم ښکاره کړيده او هغه جزائې دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه.

په دغه جمله کښې دماعز ابن مالک قصه ډيره مشهوره ده. بريده روايت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله (ص) ته راغی او وئې ويل: دخدای رسوله ماله ګناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمايل: لاړشه ! له خدايه بخښنه وغواړه او تايب شه ! ماعز ولاړ اولږه شيبه وروسته بيا راغی اوهماغه څه ئې بياوويل: رسول الله (ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پيدا کړه ترڅو چه څلورم ځل ماعز بيا راغی او د (تطهير) مطالبه ئې وکړه. رسول الله صلی الله عليه وسلم ورته داخل وفرمايل: له کومې ګناه نه دې پاک کړم ماعز وويل له زناڅخه پيغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خو به نه وي، ورته وويل شوه نه مجنون نه دی بيائې تپوس وکړ آيا شراب ئې څکلي دي؟ يوتن ورنژدې شو او ويې ويل دشرابو بوی ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بيا په زنا اقرار وکړنو رسول الله صلی الله عليه وسلم د رجم حد پرې جارې کړ او دماعز ژوند ختم شو.

دوه يادرې ورځې وروسته رسول الله (ص) وفرمايل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تايب شوچه که توبه ئې په ټول امت تقسيم شي ګنجايش لري، تردې وروسته يوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله (ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پيغمبر ورته داستغفار اوتوبې توصيه وکړه، هغې وويل ماهم دماعز په شان ردوئې زه له زناڅخه حامله شوې يم.

رسول الله (ص) ورته وويل: ترهغه وخته انتظار وکاږه چه د حمل وضع وشي او دغه ښځه ئې دانصارويوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئې وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سړی راغی اودحمل د وضع اطلاع ئې ورکړه، رسول الله (ص) وفرمايل اوس ئې نه رجم کووچه اولادئې صغير پاتې کيږي اوڅوک نشته چه شودې ورکړي. دانصارو له جملې څخه يوتن پاڅيده اودطفل درضاعت مصرف ئې په غاړه واخيست پس له هغه رسول الله (ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله ګناه پخپلو وينو ووينځله.

ماعز ابن مالک اودغې ښځې ته دخپلې ګناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه اوپخپله ئې دغه جزا دځان دپاره غوښتله.

هغه باطني شعور چه اسلام اوايمان په دوی کښې پيدا کړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.

داسلامي اخلاقو له بحثه وروسته داسلامي تصوف بحث ضروري معلوميږي. اسلام، اخلاق اوتصوف يوله بله معنوي تړون لري اويو بحث بل ته منتهی کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کسان چه دين ته په مادي نظر ګوري او د اقتصادي ايجاباتو اوضرورتونو مولودئي ګڼي وايي: دين په دوهمه مرحله کښې يعني کله چه له خپل مادي اصل اوزماني ضرورت څخه لري کيږي اوتخذيري حالت پيدا کوي نو تصوف تري جوړيږي او عرفاني شکل اختياروي. ددوی په خيال تصوف د اسلام ددين منحرف اومحذر شوی شکل دی.
ځيني وائي تصوف د سامي دين يعني اسلام په مقابل کښې دآريايانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور اوفشار په دوی باندې اسلام تحميل کړي او تصوف د همدغه فشار نتيجه ده.
يوه فرضيه داده چه د تصوف منشا نوي افلاطوني فلسفه ده چه د افلاطون دخير محض، ښکلا او مثل له نظريې سره تعلق لري. ځيني کسان د تصوف ارتباط بودائيت او هندي روحانيت سره ښيي او ځيني ئي له زردشتيت سره تعلق ته ګوته نيسي او څوک ئي له مسيحيت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي اوصحيح خبره داده چه په اسلام کښې زهد او تقوی د تصوف لومړی مرحله ده چه د رسول الله صلی الله عليه وسلم په سيرت کښې ئي د اعتدال په حالت کښې وينو د حضرت محمد (ص) زهد اورياضت، روژې نيول، تهجد اوعبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل اونفس خوارول يو داسې حقيقت دی چه څوک ترينه انکارنشي کولی مګر دغه زهد او رياضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پيدا کړی چه دی ئي له جهادونو څخه عاجز کړی وي يائي دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.
درسول الله (ص) ځينو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او رياضت ئي کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري. همدغه زهد او رياضت د اسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئي ځيني مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نور څه هم راګډ شوه او د نورو فلسفو اومذاهبو رنګ ئي واخيست اومسيحی رهبانيت ته نژدې شو مګر بيا هم د اسلامي اصيل تصوف تشخيص اوتميزکيدی شي او دغه تصوف دعرفاني شخصيتونو او د ډيرو صالحو اومصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئي وروزل چه دعلم ومعنی او د روحانيت سطحه ئي ډيره اوچته کړه او داسلامي نړی له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامی تصوف

صوفيان په دين کښې دري درجې اومرتبې مني: اسلام، ايمان، احسان.
د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نيول، زکات ورکول اوحج کول اسلام دی.
د مسلمانی دغه پنځه بنا ددين ظاهري شکل اوصورت دی چه د اسلام ارکان بلل کيږي.
ايمان چه د دين روح ئي بولي په خدای، په ملايکو، په ټولو پيغمبرانو د قيامت په ورځ او د خدای له لوري د خير او شر په قدرباور لرل دي.
احسان چه د دين حقيقت ئي ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو اوپه خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هرڅه اوهرحال کښې ئي حاضراوناظروګڼي چه مراقبة الله هم ورته وايي.
په دغه باب کښې ددوی سند هغه حديث شريف دی چه مسلم ئي له سيدنا عمر ابن لخطاب څخه روايت کوي او هغه دادی:
(بَينَمَانَحنُ جُلُوسٌ عندرَسُول الله (ص) ذاتَ يَومٍ اذ طَلَعَ عَلَينَا رَجُلٌ شَديدُ بَيَاضِ الثّيَابِ شَديدُ سُوَادِ الشّعرِ لَايُرىٰ عَلَيه اثَرُ السَفروَلَايعرِفُهُ مِنَا احَدٌحَتَیٰ جَلَسَ الَی النَّبِی (ص) فَاسنَدَ رُکبَتَيهِ الیٰ رُکبَتَيهِ وَوَضَعَ کَفَيهِ عَلیٰ فَخذَيهِ وَقَال: يَامُحَمدُ ! اَخبرنِی عَنِ السلام فقَالَ رَسُولُ الله الاسلامُ اَن تَشهَدَ اَن لا اله الا الله وَاَنّ مُحَمَدً رَسُولُ الله وَتُقِيمَ الصّلوٰةَ وَ تُؤتِی الزّکَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتَحجَ البَيتَ اِن استَطَعتَ الِيه سَبِيلاً.

قَالَ: صَدَقتَ ! فَعَجِبنَالَهُ يَسالُهُ وَيُصَدّقُهُ.
قَالَ: فَاخبِرنِی عَنِ الايمَانِ؟
قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِالله وَمَلَائِکتهِ وَکُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَاليَومِ الاخرِ وَتُ،مِنَ بِالقَدرِخيرِهِ وَشَرِهِ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قالَ: صَدَقتَ !
قالَ: فَاَخبِرنی عَنِ الاحسَانِ ؟
قالَ: اَن تَعبُدَ اللهَ کَاَنکَ تَراهُ فَاِن لم تَکُن تَراهُ فَاِنهُ یَراکَ.
قالَ: فَاَخبِرنی عَنِ السَاعَةِ؟
قالَ: مَاالمَسئُولُ عَنهَا بِاعلَمَ مِنَ السَائِل.
قالَ: اَخبِرنی عَن اَمَاراتِهَا ؟
قالَ: اَن تَلِدَ الاَمةُ رَبَّتَهَا وَاَن تَرَیٰ الحُفَاةَ العَرَاةَ العَالَةَ رُعَاةَ الشَاءِ یَتَطاوَلُونَ فِی البُنیَانِ. ثُمَ اَنطَلَق... ! فَلَبِثتُ مَلِیّاًَ ثُم
قالَ یَاعُمَر ! اَتَدرِی مَنِ السَایِلُ؟
قُلتُ: اللهُ وَرَسُولُهُ اَعلَم.
قالَ: اِنهُ جِبرِیلَ اَتَاکُم یُعَلِمُکُم دِینَکُم !

یعني مونږ یوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور کښې ناست وچه یو سړی راغی جامې ئې ډیرې سپینې وې ویښتان ئې ډیر تور و د سفر گرد او اثرېې نه لیدل کیده. زمونږ هیڅ یوه هغه نه پیژانده، پیغمبر ته مخامخ کیناست زنگنونه ئې د هغه په زنگنو ولگول خپل دواړه ورغوي ئې د هغه په ورنو کښیښودل او ویې ویل:

ای محمده ! له اسلامه مې خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وویل اسلام دا دې چه داسې شاهدې اداکړې: اَشهَدُ اَن لا الهَ اِلا اللهَ وَاَنَ مُحَمَدً رَسُولُ الله او مونځ اداکړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونیسې او د بیت الله حج وکړې که دلارې توان ئې ولرې.

هغه وویل: صدقت رښتیا دې وویل.

مونږ تعجب وکړ چه هم سوال کوي او هم تصدیق. بیائې وویل له ایمانه مې خبر کړه، رسول الله (ص) ورته وویل: ایمان دادی چه الله او د هغه په ملایکو، پیغمبرانو او د آخرت په ورځ ایمان راوړې او د قدر په خیر و شر مومن اوسې.

هغه صدقت وویل.

بیائې وویل: له احسانه می خبر کړه.

رسول الله (ص) وفرمایل احسان دادی چه د خدای بندگي داسې وکړې لکه چه ته ئې وینې او که ته ئې نه وینې نو هغه خودې وینې. هغه وویل: له قیامته می خبر کړه.

پیغمبر وویل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زیات عالم نه دی.

هغه وویل: د قیامت له نښو نښانو مې خبر کړه، رسول الله (ص) وویل: چه وینځه خپله باداره وزیږوي او چه ووینی پښې ابل، بربنډ، اړ، میږې او اوزې څرووونکې کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولو کښې زیاتی کوي. وروسته تردې هغه لاړ او له یو څه درنگ نه وروسته رسول الله (ص) وویل: اې عمره ! پوهیدې چه سایل څوک و؟

ما وویل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وویل هغه جبریل و، تاسو ته راغی چه دین مو درزده کړي.

له دې حدیث څخه صوفیانو دا مفهوم واخیست چه جبریل علیه السلام د دین تعلیم د اسلام ایمان او احسان په بیانولو مونږ ته راکړ او د غه درې درجې یا مرحلې ئې را په گوته کړې څوک چه د احسان مقام ته رسیدلی وي هغه به ارو مرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مگر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قایلیدلی شو.

د اسلام او ایمان فرق په قرآن کریم کښې هم په واضح ډول وینو په سورت حجرات کښې دا آیت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آیت ۱۴). وویل د عربو بادیه نشینانو مونږ ایمان راوړی وو ایه ! (ورته) تاسو ایمان نه دی راوړی مگر اسلام ته موغاړه ایښې ده مسلمان شوی ئې خو ایمان موزړونو ته نه دی ننوتی.

د دین له دغو درو درجو نه صافیانو درې شیه استخراج کړه: شریعت، طریقت، حقیقت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریعت دظواهرو د اصلاح دپاره، طریقت دضمایرو داصلاح دپاره او حقیقت د سرایرو داصلاح دپاره.
لومړنۍ اصلاح په توبه، په تقوی اوپه استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانیت غواړي، د سرایرو او ارواحو د اصلاح دپاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کاردی.
علم هم دصوفیانو په نظرکښې په دوو ډولو دی: یو د وراثت علم بل د دراست علم.
تدریسي علم هغه دی چه په زده کړه او تعلیم له استاذ څخه یعني دځان غوندې انسان نه زده کیږي.
علم وراثت هغه دی چه بې ظاهري وسیلې او واسطې دخدای له لوري دعبادت اوذکر و فکر له لارې دچاپه نصیب شي.
دوراثت علم صوفیانو له دې نبوي حدیث څخه رایستلی دی:
(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اَورَثَهُ اللّهُ عِلمَ مَالم یَعلَم) په دې حدیث کښې ویل شویدی څوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خدای ورته په میراث دهغه څه علم ورکوي چه دی پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وایي چه ذکریې په دې آیت کښې شویدی: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الکهف آیت ۶۵) داعلم دخضرعلیه السلام په برخه وچه موسی علیه السلام ته نه و ورکړشوی یعنی موسی علیه السلام ته د شریعت ظاهري علم حاصل و او خضرد باطني علم لرونکی وچه قصه ئې په قرآن مجید کښې راغلې ده.
صوفیان وایي: جبریل اول ځل شریعت راووړچه دټولو دپاره دی کله چه شریعت تقرر وموند نو بیائې حقیقت دخواصو دپاره نازل کړچه ددین اعلی مرتبه ده. وایي چه د حقیقت تعلیم اول ځل حضرت علی کرم الله وجهه ته و شوچه پیغمبرته ډیر نژدې و اوله کوچنیتوب څخه ئې درسول الله (ص) تربیت حاصل کړی و.
درسول الله (ص) په اصحابو کښې یو شمیر داسې کسان وچه اهل سرګڼل کیده لکه حذیفه یماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت علی (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. دتصوف مختلفې طریقې چه نن رایجې دې سلسله ئې بالاخر. حضرت علی کرم الله وجهه ته رسیږي او سرحلقه دی ګڼل کیږي. اصحاب صفه یعنی هغه اصحاب چه له دنیا سره ئې علایق قطع او ځانونه ئې زهد وعبادت ته وقف کړي و، دتصوف دلومړۍ مدرسې بنیاد دوی کیښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او ددوی دحال مراقب و، په دغه جمله کښې ځینې اهل سرهم شامل و.
داهل سرله جملې څخه حذیفة یماني زیات معروف و اوپخپله له ده څخه روایت شویدی چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وویل:
اې حذیفة! ماته ووایه چه په ماکښې څه نفاق شته اوکه نه؟ دی وایي ماورته وویل: اې امیرالمومنینه! په تاکښې څه نفاق نشته.
بله داچه کوم وخت داآیت دعبیدالله بن ابی له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آیت ۸۴) اوپه منافقانو باندې دجنازې دلمانځه اداکول منع شوه، نوحضرت عمربه د ډیراحتیاط له مخې دمجهول الحاله کسانو دجنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او ترڅو به حذیفة په دغسې جنازه کښې حضورنه درلود، دجنازې لمونځ به ئې نه کاوه، داځکه چه رسول الله (ص) اکثر منافقین هغه ته ښودلي و اوپه همدغه وجه په صاحب السرملقب و.
وایي چه حضرت علي به حذیفه له ځینو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهیدلی اوخلک به ئې په اشتباه کښې اچول.
حسن بصري چه په تصوف کښې دلومړی شخص په حیث پیژندل شویدی دغه زده کړه ئې په یوه روایت له حضرت علي څخه اوپه بل روایت له حذیفة یماني څخه حاصله کړیده وایي چه له حذیفة یماني څخه چاپوښتنه وکړه ته ځینې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوریدلي هغه وویل: زه رسول الله (ص) په دغسې خبرو خاص کړی یم نوروبه له رسول الله (ص) څخه دخیرپوښتنه کوله اومابه دشر تپوس کاوه چه شرڅه شی دی، زه پوهیدم چه ترڅو شرونه پیژندل شي خیرنه پیژندل کیږي. تصوف او دحقیقت پوهه همدغه دسرله خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شريعت او حقيقت يا تشريع او تحقيق:

دصوفيانو فهم اونظر په قرآني آيتونو او نبوي احاديثو کښې دوه جنبې ويني يوه شرعي جنبه بله دحقيقت جنبه چه يو ته تشريع او بلې ته تحقيق وايي. دوی وايي کله قرآن او سنت يو ځای شريعت بيانوی او بل ځای حقيقت يا بالعکس.
کله قرآن تشريعی جنبه ښيي او سنت ئې تحقيقی جنبه توضيح کوي يا سنت تشريعی جنبه او قرآن تحقيقی جنبه بيانوي هغه څه چه دخدای له لوري نازل شويدي رسول الله (ص) ئې په توضيح او بيان مامور دی:
(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آيت ۴۴) دقرآن دا آيت: (ادْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آيت ۳۲) يعني پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشريعی جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله (ص) دا قول: (لَن يَدخُلَ احَدَكُمُ الجَنّةَ بِعَمَلِه).
يعني ستاسو هيڅ يو به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقيقی جنبه څرګندوي چه د شريعت لاربنود نه هغه او دحقيقت داده.

همدارنګه دا آيت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاء اللَّهُ الدهر آيت ۳۰) تحقيقی خوا لري او دا حديث: (اذا هَمّ احَدُکُم بِحَسَنَةٍ کُتِبَت لهُ حَسَنَةٌ) تشريع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقيد کاندي او کله قرآن سنت مقيد کوي. انسان بايد دوه سترګې ولري يوه د شريعت دپاره بله دحقيقت دپاره. دآيت او حديث ترمينځ معارضه هم په دغه صورت له مينځه ځي او څه اشکال نه پاتې کيږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.
دقرآن تحقيقی برخه چه مطالعه کړو نو دتصوف او طريقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسليم، زهد، صبر، ايثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوا مخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولياء صالحين، صديقين او داسې نور ټول په قرآن کښې موندلی شو، دا آيت: (وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آيت ۸). دخدای د ذکر او له ماسوی الله سره مقاطعه په ډير وضاحت اعلاموي او ويلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخيستل شوی او ددين له يوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدين ابن عربي وائي د رجال الله کار دی. په ريښتيا چه ددوی فهم او دنورو فهم ډير تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندې نه وي.
عبدالقادر جيلانی دقادريه طريقې خاوند وايي ترڅو سړی دا عقيده پيدا نکړي چه په ژوند کښې ټول شيان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانيونو کښې نه حسابيږي.
سړی بايد له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسو نه ګوښی شي او غير له خدايه بل وجود ته قايل نشي. څنګه چه داصنامو او موجوداتو مفهوم ددوی په نزد له نورونه فرق لري نور مفاهيم هم دصوفيانو په ذهن کښې بل شان دي.
دتوحيد دکلمې مفهوم داسلامي تصوف ددرې مرحلو په اعتبار په درې ډول تغير موندلی دی.
۱- بې خدايه بل معبود نشته. (په لومړی مرحله کښې)
۲- بې خدايه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)
۳- بې خدايه بل موجود نشته. (په دريمه مرحله کښې)
کوم تفسير چه صوفيانو په کتاب الله او نبوي احاديثو کښې کړيدي دظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شويدی.
ابن عربي وائي کتاب الله او نبوي احاديث دخلکو دفهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي او له دينه علاوه نور مفاهيم دهغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.
په يوه حديث کښې راغلي دي چه آيتونه ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو بطنو يا اويا بطنو پورې. دآيت ظاهر، عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بنادي او معقوله جنبه لري.
باطن ئې الهي عرفان او مطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر او باطن پکښې يو کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې دمشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي اوبيا وايي: که ته په دغو معناګانو نه ئي پوهيدلی نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکونوره برخه نلرې لکه څاروی چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:

(فَاِن لَم تَفهَمِ المَعَانِی کَذَالِکَ فَلَیسَ لَکَ نَصِیبٌ مِنَ القُرآنِ اِلّا فِی قُشُورِهِ کَمَالَیسَ لِلبَهِیمَةِ نَصِیبُ مِنَ البُرِّ اِلّا فِی قِشرِهِ)

څنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر اوباطن بوس اودانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي د اسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې دغه مطلب داسې افاده کوي:

ما ز قرآن مغز را برداشتیم پوست را با دیگران بگذاشتیم

په شريعت باندې ډيرټينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت دځان دپاره دپيروۍ وړګڼي يوازې دفرايضو اداکول اوله محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډير لږ څه قناعت لري دنفس و هوی متابعت پريږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسویٰ الله نه پاک ساتي.

وايی چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفی (شيبان الراعی) راغی. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتنې وکړم. امام شافعی ورته وويل داکارمه کوه، هغه وويل کوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟

شيبان وويل هغه زړه غافل دی او تاديب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بيخوده شو او لږ غوندې وروسته بيرته په حال شو، دا ځل ئې وويل: که څوک څلويښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خو په څلويښتو پسونو يو پسه دی او زمونږ په مذهب بنده دخپل مالک په مقابل کښې دهيڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ التوبة آيت ۱۱۱).

دصوفيانو اجتهاد د فقهاوله اجتهاد نه فرق لري دوی وايي د اسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعی، مالک، اوحنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنی دعلم کلام علما دي. د احسان مجتهدين صوفيان اومشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شی وخوري دشريعت په حکم ئې روژه ماتيږي. که غيبت وکړي نو د طريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوی الله وګرزيده نو د حقيقت له مخې ئې روژه فاسده شوه.

يو فقيه په اسلامي احکامو کښې ظاهر ته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وايي چه شروع ظاهر ته ګوري، صوفي له ظاهر نه هغه خوا حقيقت په نظر کښې نيسي او حال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايی چه مشهور فقيه (ابويوسف) به د کال په آخر کښې خپل مال، خپلې ښځې ته وبانښه چه يو کال ئې پوره نشي او په دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابوحنيفه ته وکړ هغه وويل: دی دفقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مګر دآخرت ضرر ئې ددنيا له ګټې څخه زيات دی.

په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر ديانتاً جايز نه دي، دفقيه اوصوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يو فقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلوله ځان سره ساتي مګر يو صوفي يوازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼې خپل ټول مال د خدای ګڼې او دخدای په لاره کښې ئې صرفوي يوازې قوت لايموت دضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځينې ؤ چه دلکونو روپو نقد، جنس جايدادونه ئې لرل اويوازې دزکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګر داسې کسان هم وچه په کور کښې به ئې ډير لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي يائې دخدای دپاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکر صديق به هم همدغسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډيره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصيږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي او معمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي. د کنزيعنې دسرو او سپينو ذخيره کول او زياته بدائي ناروا ګڼله او په دی آيت باندې ئې استناد کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت ۳۴) حضرت علی به هم ويل چه له څلورزرو درهمونه لږ مال نفقه ده او تردې زيات په کنز کښې حسابيږي. سلمان فارسي هم چه څه له بيت المال څخه اخيستل هغه ئي ټول د خدای په لار کښې صدقه کول او خپله نفقه ئي په کار او کسب ځانته پيدا کوله. ده هم په کور کښې د کال له خرڅ نه زيات څه نه ساتل. صوفيان د زمان او مکان د اختلاف په وجه په مختلفو فرقو ويشل شويدي او هر راز خلک، هر راز خبرې او راز راز عقيدې پکښې پيدا شويدي.

ځينې په فرعي مسايلو کښې غلط شوي او ځينې په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شويدی چه علما او فقهائي په اسلام شکمن شوي او يونيم ئي لا د کفر او الحاد په تور په مرګ هم محکوم کړيدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعی او ابن الجوزي بغدادي د صوفيانو ډير شديد مخالفين دي.

امام فخر رازي د صوفيانو ځينو فرقو ته بد وائی. مګر اصحاب حقيقت د لوړې درجې او مرتبې خاوندان ګڼي او فرق پکښې کوي.

ځينې نور لکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرايني صوفيان عموماً ښه ګڼي او په ډير ښه نظر ورته ګوري ځينو خبرو ته ئي ښه تاويلونه پيدا کوي او معذورئي بولي. امام غزالي د اسلام لوی صوفي هم وائي ډير صوفيان غوليدلي او لاره ئي ورکه کړيده ابو الحسن شاذلي هم ويلي دي زمونږ په طريقه کښې نجات مونډونکي لږ دي او هلاک شوي ډير دي.

ابو نصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطی په ګوته کوي چه په فروعاتو کښې مينځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ويل کيږي بيا هغه غلطی ښيي چه په اصولو کښې پيښې شويدي او د ضلالت موجب ګرزيدلي دي لکه:

۱- د عبوديت او حريت په معنی کښې غلطيدل. ځينې لار ورکي صوفيان داسې پوه شويدي چه ترڅو د خدای او د بنده ترمينځ د عبوديت او بندګی رابطه قايمه وي عبد او بنده ورته ويل کيږي کله چه خدای ته وصل شي نو بيا حر او آزاد بلل کيږي او عبوديت له مينځه ځي.

۲- بله لار ورکي فرقه هغه ده چه ولايت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه وليان چه دوی ئي مريدان او پيروان دي له انبياو نه خدای ته نژدې او وړاندی بولي.

۳- حلوليه فرقه پدې عقيده ده چه الله تعالی ځينې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چاکښې چه خدای حلول وکړي د هغه بشری جنبه له مينځه ځي او د ربوبيت شان او مقام و منزلت پيدا کوي. دوی په دغه عقيده کښې دومره غلو کړيده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او اناالحق ئي ويلی دی.

۴- ځينې د جبر په مسئله کښې هغه حد ته رسيدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هيڅ اختيار نه قايليږي او له شرعي حدود نه خپل تجاوز غير اختياري ګڼي هيڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته ګنهګار نه ښکاري.

۵- اباحيه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغرئي ټول کړی او حرام ئي هم حلال ګرزولی دی. دوی وائي خدای زمونږ عمل ته هيڅ احتياج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګانې او غلطی په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې د اسلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ويلی.

مذهبونه په اصل کښې يو راز وي او په تطبيق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو د فارسي مزدکی مذهب څخه اباحيت د نصرانيت څخه حلوليت، د هندي مذهب څخه د بشريت فنا، د اسلامي تصوف په وروستيو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته راننوتل او شيعي او سني تصوف هم خپلي نيلي اوريښي يو له بله سره وتړلي.

وائي بايزيد بسطامي (ابو يزيد طيفور بن عيسی بسطامي چه پلار ئي زردشتي او نيکه ئي مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار د هندوانو د تصوف د عقيدې له تاثير لاندې راغلي و. او حسين بن منصور حلاج د مسيحيت د حلول څخه متاثر شوی ؤ چه ده (انا الحق) ويل او د هغه وينا وه (لَآ اِلٰهَ اِلا اَنَا فَاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظم شَانِی) ځينې صوفيان د شريعت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ظواهروته په اصلي ارزښت قايل ندي او داسي فکرکوي چه شرع حق ته درسيدو وسيله ده کله چه عارف حق او حقيقت ته ورسيږي نوبيا وسيلي ته څه حاجت نه پاتي کيږي.
مولانا جلال الدين بلخي هم دمثنوي په دريم دفتر کښي دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او ديوه عاشق داستان رانقلوی چه خپلي معشوقي ته رسيږي او په وصل کښي ورته دخپل عشق هغه سندري وائي چه په هجران اوفراق کښي ئي دهغي په مدح کښي ويلي او دخپل عجز اونياز او اشتياق اظهار ئي پکښي کړيدی. معشوقه مقابلتاً ورته داسي وايي:

گفـت معشـوق ايـن اگـر بهـر من اسـت　　گـاه وصـل ايـن عمـر ضـايع كـردن اسـت
مـن بـه پيشـت حاضـرو تو نامه خـوان　　نيسـت بـاری ايـن نشـان عاشـقان

بل ځای همدغه مفهوم داسي افاده کوي:

چونكـه با معشـوق گشـتی همنشـين　　دفـع كـن دلالگـان را بعـد ازين
هركـه از طفلـی گذشـت و مرد شـد　　نامـه و دلالـه بـروی سرد شـد

شيخ محمود شبستري هم دشرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، دمبتديانو دکمال وسيله گڼي او داسي وايي:

ولـی تـا ناقصـی زنهـار زنهـار　　قـوانين شـريعت را نگهـدار

دصوفيانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښي دي که په فروعو کښي ډير سببونه لري چه يو مهم سبب ئي سياست او سياسی اغراض دي. دفقهاو، متکلمينو اوصوفيانو اختلاف چه اوږد تاريخ لري دسياسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو اوحالاتو په تقاضا کله شديد شويدی او کله ضعيف شويدی.
تصوف په ابتدا يعني دحسن بصري په زمانه کښي ساده اوبسيط وچه په لږو خلکو پوري محدود گڼل کيده. وروسته ئي دآدابو او تعليماتو دايره پراخه شوه او عموميت ئي وموند.
داحرکت په دوهم اودريم هجري قرن کښي دزهد په نامه پيژندل کيده. په څلورم اوپنځم قرن کښي ئي دکشف ومعرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښي ئي دوحدة الوجود او د اديانو داتحادبڼه پيدا کړه.

دصوفيانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښي اووه مقامه دي او په دي ډول دي:
توبه، ورع، زهد، فقر، صبر، توکل، رضا، په هرمقام کښي صوفي ته يونفسي حالت اوباطني تاثيرپيدا کيږي چه (حال) ورته وايي اومجموعاً (احوال) بلل کيږي.
احوال لس دي اوهغه دادي: دمراقبي حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجاحال، دشوق حال، دانس حال، داطمينان حال، دمشاهدي حال، ديقين حال.
دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختيار او ارادي لاندي دي. مگر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو اود نفسي مخصوصو کيفياتو له مقولي څخه دي چه دانسان په اختيار کښي ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لوري دسالک زړه ته نازليږي.
دتصوف طريقي مختلفي او متعددي دي چه ضيا الدين ئي په (جامع الاصول) کښي ۷۳ ښيي. جهاد يا مجاهده، شيخ نيول، او دنفس معرفت ددغو ټولو طريقو مابه الاشتراک يعنی مشترک څيزونه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجاهده په لغت کښې د محاربې په معنی ده او په شرع کښې د خدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر د صوفیانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کیږي. د خدای په لار کښې مجاهده خدای ته د رسیدو ډیره مهمه لاره او وسیله ده.

الله تعالی وایی: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آیت ۶۹) سبل د سبیل جمع ده د لارې او طریقې په معنی چه د طریقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډیرې لارې لري چه باید شیخ او پیر ئې د مرید د پاره انتخاب کړي لکه چه یو ډاکټر د هر مریض د پاره د هغه له حال سره مناسب بیله بیله دوا تعیینوي.

د تصوف له (۷۳) طریقو څخه ځینې طریقې چه زیات عمومیت لري دا دي.

۱-قادریه:

دا طریقه چه د جنید د مکتب له اغیزې لاندې ده موسس ئې شیخ عبد القادر جیلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زیږیدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شویدی.

په شرعي علوموکښې د تبحر خاوند و او په ۱۳ علوموکښې ئې لاس درلود.

فقهي فتوی به ئې د امام شافعی او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډیر کرامات ده ته منسوب دي ځینې ئې دادي:

دده له مور څخه حکایت شوی چه د روژې په میاشت کښې به ده د ورځې د مورتی نه روده، یوه ورځ چه د خلکو د پاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوزه نو د عبد القادر د مورنه تپوس و شو هغې وویل تی نه روي، وروسته بیا خلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.

په خپله له ده څخه حکایت شوی چه په افق کښې ئې ډیر عظیم نور ولید چه یو صورت پکښې ښکاره شو او ویل ئې:

اې عبد القادره ! زه ستا رب یم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وویل: ورک شه ! لعینه ! لدې وینا سره هغه نور په تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځید چه بیائې ورته وویل:

ما په دغه ډول اویا تنه د طریقو خاوندان ګمراه کړیدی مګر تا نجات وموند. چا له ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شیطان دی؟

شیخ عبد القادر وویل د حرامو په حلالولو.

وایي یوه ورځ په نظامیه مدرسه کښې ډیر فقها او علما راغونډ ؤ او شیخ عبد القادر د قضاوقدر په باب خبرې کولې یو مار له چت څخه راولوېد او ټول وتښتیدل یوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کمیس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تیر شو له ګریوانه ئې راووت بیائې له غاړې نه تاو شو او دده په حال کښې هیڅ تغیر رانغی مار بیرته ځمکې ته ښکته شو او مخامخ ورته په لکۍ ودرید ده څه غږ ترینه پورته شو مګر څوک چه له کوټې نه د باندې و، یو هم پوه نشو چه څه ئې وویل ، مار بیرته لاړ او خلک کوټې ته راننوتل له ده څخه ئې د غږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ویل؟

شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ما ډیر اولیا په دغه شان ازمویلی دي مګر ستا ثبات مې په بل چا کښې ندی لیدلی. ما ورته وویل ته یو چینجی یې چه قضا او قدر دی په حرکت راولي او بس.

د شیخ عبد القادر تصوف سني او طریقه ئې په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده.

نهه څلویښت اولاده ئې درلوده چه یوولسو تنوئې دده لار ښودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه.

ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه او ناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعیانو او اکابرو ته هیڅکله نه پاڅیده او نه د وزیر او د سلطان دروازې ته ورته.

۲- رفاعیه:

دا طریقه سید احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجری کښې وفات شویدی. بني رفاعه د عربو یوه قبیله ده چه رفاعی ورته منسوب دي. په ده کښې رحم او شفقت ډیر زیات و او په حیواناتو هم ډیر زهیر وحتی چه کله به ئې د جامو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیښکه پیښو ویده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پیښکه به ئې له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بیرته راغی او پیښو به پاخیدلی وه نو بیرته به ئې په جامو پورې وګنډله.

۳- احمدیه:

احمد بدوي دمصر له لویو اولیاؤ څخه دی چه په ۵۹٦ هجری کښې زیږیدلی دا احمدیه طریقې مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ.او د تعلیماتو اساسي ټکي ئې دادي:
د نورو په مصیبتونو به نه خوشحالیږئ، ګونډیو ته به ضررنه رسوئ، دبدیو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په یتیمانو اوضعیفانو به مهرباني کوئ.

٤- دسوقیه:

د ابراهیم دسوقی طریقه ده چه په ٦٧٦ هجری کښې د ٤٣ کالو په عمر وفات شوی دی طریقه ئې په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئې تمسک درلود ، شریعت ئې اصل او طریقت ئې فرع ګڼله، دټولو خلکو مینه ئې دکمال ضروري شرط او دمرید راس المال شمیره.

۵- اکبریه:

دا طریقه ځکه اکبریه بولي چه شیخ الاکبر (محی الدین ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شیخ د وحدة الوجود د مدرسی زعیم (٦٣٨هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الادیان ته رسیدلی دی. ده ټول دینونه یو دین ګڼل چه هغه دمحبت دین دی. د ده طریقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، ګوښه توب، لوږه، بیخوبی. په دې طریقه کښې پیر خپل مرید ته امر کوي چه له ټول صغیره او کبیره ګناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئې ببا لاس په لاس ږدي او ورته وایي چه خپلې سترګې پټې کړه. اول درې ځله پیر لا اله الا الله وایي او مریدئی اوري بیائې مرید وایي او پیر ورته غوږ نیسي.
وروسته بیا تبرکاً دا آیت شریف وایي: (اِنّ الذینَ یُبَایِعُونَکَ)تر (اَجراًعَظِیماً) پورې پس له هغه مرید هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله د زړه په حضور او د معنی په پوهه وایي، بیا سل ځله (الله) ورپسې سل ځله دا درود وایي:
(اَللّهُمَّ صَلِّی وَسَلِّم وبَارِک عَلی ٰسَیِدِنَا مُحَمَدِ النَبی الأُمِی اِمَامُ الهُدی ٰوَعَلی ٰالِهِ وَصَحبِهِ وَسَلِم عَدَدَ کُلِّ ذَرَةٍ اَلف اَلف کَرَةٍ)

٦- شاذلیه:

ددې طریقې مؤسس او باني ابومدیان و او ابولحسن علی شاذلي تونسي په خلکو کښې رایجه کړه ځکه ئې شاذلیه بولي. علی شاذلی په ۵۹۳ هجري کښې زیږیدلی او په ٦۵٦ هجري کښې وفات شوی دی.
دا طریقه د علم په طلب او ډیر ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډیره بنت نلري.

۷- مولویه:

دمولانا جلال الدین رومي طریقه ده چه په ٦۷۲ هجري کښې په قونیه کښې مدفون شو. ده رقص او موسیقي د ذکر په طریقه کښې شامل کړه او عالمی شهرت ئې وموند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸- نقشبندیه:

شیخ بهاؤالدین محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طریقې پیشوا دی. دی بخارا ته نژدې په یوه قریه کښې په ۶۱۸ هجري کښې زیږیدلی او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شویدی. نقشبندیه طریقه هم لکه شاذلیه سهله او اسانه طریقه ده چه په مرید باندې ډیرې سختۍ نه راولي.

۹- چشتیه:

موسس ئې معین الدین چشتي دی.

د تصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- د کشف او معرفت مدرسه ۳- د وحدة الوجود مدرسه.

لومړۍ مدرسه:

یعنی د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد اېښودل شویدی.

ددې مدرسې ممیزات دادي:

د خدای عبادت، د دنیا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، د صالحوا سلافو متابعت او محبت.

په دې مدرسه کښې سړی له خلکو څخه ګوښه په خلوت کښې د خدای عبادت کوي. حسن بصری (۱۱۰ هجری) د ځینو په قول ددې مدرسې لومړی فرد دی چه زهد ئې د خدای له خوف سره د خپل حیات په هنداره کښې منعکس کړیدی.

رابعة العدویة:

چه په (۱۳۵ یا ۱۸۰ یا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شویده زهد ئې د خدای په محبت بنا دی څکه ئې ویل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدْتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِی جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَرِیم وَمُحَبَةً فِیکَ).

ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت در ته ندی کړی او نه مې د جنت لپاره. بلکه زه ستا د مکرم مخ (رضا) د پاره او ستا د محبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.

ددې له وینا ؤ څخه یوه داهم ده چه ویل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).

ابن خلدون د زهد مدرسه د تصوف د بنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشریح او تحلیل کښې وایي:

انسان له نورو حیواناتو نه په ادارک بېلیږي او اداراک ئې په دوه ډوله دی:

یو د علومو او معارف ادارک د یقین، ګمان، شک، اووهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالی، غم، قبض اوبسط، رضا، غضب، صبر، شکر او داسې نور، دا دوه ادراکه او س د عقلي حیات او شعوري حیات په نامه یادیږي.

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتیجه په لاس راځي چه د صوفیانو طریقه په وجداني حیات او د نفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه او نفسي مواجد پیداکوي او له عقلی حیات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجید هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبیرنشي کولی.

صوفیان وایي انسان دوه ولادته لري یو ولادت ئې هغه دی چه د مورله ګېډې څخه دنیا ته راځي او (ثاني ولادت) دیوه نوي معنوي خلق په پیداکولو صورت مومي یعنې د ژوند د طریقې او سلوک بدلون د تصوف په اصطلاح (ولادت) ثاني دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې مدرسې ځينې غړي:

ابراهيم بن ادهم:

په (۱٦۱ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زيږنده (ولادت ثانی) يې په دې ډول وه: يوه ورځ ښکارته وتلی و او خپل آس يې په ښکارپسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غيبی غږ ترغوږه شو: ابراهيمه اياته دهمدې دپاره پيدا ئې؟ لږه شيبه وروسته ئې دغه غږ بيا واوريده او د هاتف دغوآوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې يوه شپانه ته وسپاره دهغه کوځوئي واغوست د بيت الله شريف لورته ئې مخه کړه دنيا ته يې شا کړه مګر دومره کسب اوکار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پيدا کړي او نور وخت په طاعت اوعبادت تيرکړي.

سفيان ثوري:

په (۱٦۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصيت خاوند و او په زهد کښې ئې نظريه په دې ډول ؤ: زهد دانه دی چه سړی زيږ او شړل لباس واغوندی او دښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه اميدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. يو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقير وي او دنياته به ئې رغبت زيات وي يعنی زاهد به نه وي.

دی پدې عقيده وچه ډير وښځولرل زهد ته څه زيان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډير زاهد و مګر څلور ښځې اونولس مينځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل اوله ويناوڅخه ئې يوه داده: ((که يو شرطي يعنې امنيت ساتونکی (دنن په اصطلاح پوليس) موږ وليد چه ويده دی اولمونځ ترې قضاء کيږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بيا خلکو ته زيان رسوي اوخوب ئې بهتردی)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عيال ته دنفقې پيدا کولودپاره په کار لګياوي او جماعت ته په حاضريدلو سره په هغه کارکښې نقصان پيښيږي نو څه به کوي؟ سفيان ثوري ورته وويل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ٦۹۷ هجری کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مګر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهيد کيښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډير ټينګ و اودشريعت له احکاموئې هيڅکله غاړه نه غړوله مګر معاصرين ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زنديقتوب تور پرې ولګول شو ځکه دی دمحاکمې کيدو دپاره له مصر نه بغدادته راوستل شو او خليفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.

هغه ترينه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زنديقتوب په باب ويل شويدي ته پکښې څه وايې: ذوالنون غلی واو هيڅ ئې نه ويل دوهم ځل بيا ترينه دغه پوښتنه شوه، ده وويل: که انکاروکړم نومسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصديق ئې وکړم نوځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه دځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پريښود او دغه تورئې بې حقيقته وګڼه.

ابو القاسم جنيد:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زيږيدلی دی.

دی له ډيرو لويو صوفيانو څخه و او دکتاب الله او سنت ډير ټينګ پيرو و چه په تصوف ئې هيڅ راز طعن نه دی ويل شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه حريت چه ځيني نور صوفيان ئي په معنی کښي غلط شويدي دی پرې ډيربنه پوهيدلی دی او ډيره ښه معنی ئي ورته پيدا کړيده. دی وايی له ماسوی الله نه د زړه آزادي حريت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاګانو او فتوحاتو په وسيله له نورو ملتونو او مدنيتونو سره ګډون وموند اوله نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسيحی، زردشتی، مزدکي او مانوي مذهبونو شيعي حرکت او د هند بودائي تعليم فنا (نيروانا) په اسلامي تصوف کښي خپله اغيزه څرګنده کړه او ځيني نوي خبرې راپيدا شوې.

په دريم هجري قرن کښي د اتحاد او حلول فکرمينځ ته راغی چه د کشف ومعرفت مدرسې او بيا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئي ګڼلی شو.

ابن خلدون وايي: دصوفيانو اسلاف دحجاب دکشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعايت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئي تجاوز نه کاوه مګر څه چه راتلونکي دي هغه راځي او ځوک ئي مخه نشي نيولی.

دين او مذهب هم د تطور لاره په مخکښي لري او له يوه حاله بل حال ته انتقال کوي.

په ۲٤۳ هجري کښي حارس محاسبي خپله رساله (رعاية حقوق الله) د طريقت د معاملو په توضيع کښي وليکه چه دخدای په مينه کښي استغراق دخدای دمعرفت وسيله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښي موجوده ده چه مارګريت سميت په ۱۹٤۰ م کښي نشر کړه.

امام غزالي دکشف او معرفت دمدرسې زعيم دخپلي طريقي په وضع کولو کښي په همدغه رساله تيکه کوي. هغه فلسفي اساس چه دکشف او وحدت نظريات پرې بنادي خلاصه ئي دا ده:

الله تعالی(ج) انسان په خپل صورت پيدا کړ (خَلَقَ آدَمَ عَلٰی صُورَتِه) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښي ځای شي، په عالم احاطه وکړي او دکل صورت پکښي متجلی شي. الله تعالی په ټولو شيانو احاطه لري او په ده باندي هيڅ شی محيط ندی.

عالم انسان کبير دی او انسان عالم صغير دی.

علی ابن ابيطالب چه ځيني نور مورخين ئي لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړيدی دغه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:

وتحسب انک جرم صغير وفيک انطوی العالم الاکبر

وايي چه عارف په هرځای او هرڅه کښي خدای لټوي او په دغه رياضت کښي هغه استعداد او هغو حقايقو ته هم متوجه کيږي چه د ده په نفس کښي دي. دلته ده ته يو دهشت او غرور پيدا کيږي اوله خولی ئي (انا الحق) او (مَافِي الجِهَةِ غَيرَاللهِ) را اوزي چه حلوليون همدغه کسان دي.

غزالي وايي: نصرانيانو مسيح ته وکتل او دخدای نورئي پکښي په ځليدو وليد لکه ځوک چه ستوری په هنداره يا اوبو کښي ووينې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره يا په اوبو کښي دی.

دوی هم په همدغسي غلطۍ کښي واقع شوه او وغوليدل. حلوليون دهندوانو دتصوف دفنا او اتحاد له تاثيرلاندي هم راغلي دي. او فکرکوي چه په نفس کښي دحيواني قواؤ وژل اوله بشري طبيعت نه ځان خلاصول فنا ده.

په اسلامي تصوف کښي دکشف او وحدت دتعليماتو په ضمن کښي د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغيزه ليدلی شو مګر بيا هم اسلامي صفت پکښي غالب دی چه اساس ئي دغه قدسي حديث دی: (مَاتَقَرَّبَ اِلَی عَبدِی بِشَیٔ اَحَبّص اِلَیّ مِن اَدَآ مَا فَرَضتُ عَلَيهِ وَلَايَزَالُ عَبدِی يَتَقَرَّبُ اِلَیّ بِاالنَوَافِلِ حَتیٰ اُحِبُهُ وَمَن اَحبَبتُهُ کُنتُ لَهُ سَمعاً وَبَصَراً وَيَداً وَمُؤَيِداً) داتحاد او حلول صحيح تفسير د اسلامی تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وايي.

هرکله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندي د احاطي قابليت وموندنو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه دکشف ومعرفت مخه نيسي او دهغو صفاتو ساتل دي چه انسان دهغه علم اهل ګرزوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه خدای یې وریه برخه کوي. داتحاد او حلول په خاوندانو کښې بایزید بسطامي دهندوانو دتصوف په فنامتاثرشوی ؤاو حسین بن منصور حلاج دمسیحت دحلول دعقیدې له اغیزې لاندې راغلی و.

بایزید بسطامی (ابویزید طیفوربن عیسیٰ بسطامي) په یوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳٤ هجری) کښې مړشوی دی چه پلارئې زردشتي اونیکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډیر اقوال منسوب دي چه دصوفیانو په اصطلاح (شطحات) بلل کیږي. (لااله الا انا فاعبدُونی سُبحَانِی مَا اَعظَمَ شَانِی).

ابومغیث حسین بن منصور حلاج په ۲٤٤ هـ په فارس کښې زیږیدلی او په عراق کښې لوی شویدی. مشایخ دده په باب اختلاف لري، ډیرئې ردوي اولږئې قبلوي. دی دحلول او اتحاد ډیر مشهور سړی دی. دده آرا غامض او تیاره دي، د اناالحق ویناده ته منسوبه ده، ځینې کسان ئې له دغې وینا سره بیاهم د اولیاؤ او شهداؤ په ډله کښې شمیري.

غزالي دده یوشمیر اقوال راغونډکړیدي اودی ئې دسلفو اود اهل ستنو له عقیدې نه مخالف ګڼلی دی.

دخلیفه مقتدر په عصر کښې چه دده دمحاکمه کولو دپاره دفقهاو یوهیئت تشکیل شو دهیئت ځینو غړو دده دتکفیر په فتوی کښې خپل تردد څرګند کړ ځکه چه آرا ئې غامض و اویقیني فتوی صادرول ئې مشکل کاروګاڼه.

وایي چه دده محاکمې موجب څلور اتهامه و:

۱-دده تعلق له قرمطیانو سره.

۲-انا الحق ویل.

۳-دده په الوهیت باندې دده دپیروانو عقیده.

٤-دحج په باب دده مخالف نظر.

وایي حلاج دبیت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه اوپه دې ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.

دده له وژل کیدو نه نهه کاله وروسته قرمطیانو په مکه حمله ویوړه او حجر الاسود ئې ترینه په اختطاف ویووړ. حلاج په کیمیا او تصوف کښې دتالیفاتو خاوند دی او معتزله ؤ ته ئې تمایل درلود.

ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی وچه دده نفوذئې په بغداد کښې دده په اتباعو باندې قوي کړي و. حتی چه دخدایي حدته ئې رسولی و او دده په باب دا عقیده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غیب کشفولی شي او په یوه وخت کښې ځان څوځایه څرګندولی شي.

ده د فارسیت سیاسي غایه درلوده او په سرِ و اخفا کښې ئې دشیعه ګانو جمعیت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدین ابن عربي او دهغه له شاګرد ابن فارض څخه درې قرنه دمخه د ادیانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې دقدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف ومعرفت):

ددې مدرسې زعیم ابو حامد محمدبن محمد غزالی په (٤٥٠ هـ) کښې زیږیدلی په طوس اونیشاپور کښې ئې خپل تعلیم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه اوحکمت کښې استاذ شو اودبغداد په نظامیه مدرسه کښې دمدرس په حیث ومنل شو.

دهغه وخت خلک ئې فضلیت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حیران پاتې واو ډیر شهرت او محبوبیت ئې په برخه شو.

څلور کاله ئې په دغه ډول تیرکړه. او د ٤٨٨ هجري د رجب په میاشت کښې یوشاذ او نادر نفسی حالت ور ته پیښ شو چه ژبه ئې کلې شوه او له تدریس نه محروم شو. قوائې ضعیفه شوه او طبیبانو ئې څه علاج ونشو کړی.

دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، ریاضت او مجاهده کښې دنفس په تزکیه تیر کړه او دخدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بیا له دمشق نه بیت المقدس ته لاړ اوپس له هغه دحج په نیت حجاز ته لاړ او یوولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډیرڅه کشف شوه. دی وایي دتصوف لومړی شرط له ماسویٰ الله نه د زړه کامله تصفیه اوبیا دخدای په ذکر کښې کامل استغراق اوبالاخره په کلي ډول فنافی الله کیدل دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی دانساني ادراک په باب وايي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه د موجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي. ادراک د غه اطلاع د حواسو په وسیله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشنا کوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تمیز قوه بخښي او په دغه وسیله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پیدا کوي چه هغه د حس په وسیله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کیږي او د واجباتو، مستحیلاتو، جایز او ناجایز پیژندګلوي وريپورې تړلې ده.

په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پیژندل کیږي په ذوق ئې پیژندنه نشي کیدی او هغه څه چه ذوق یې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسیږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کووپه لمس ئې نشو کولی. له عقل نه پورته یو بل حالت دی چه هلته نورې سترګې د غیب لیدو ته پیدا کیږي او دغه ادراک د عقل دپاره میسر ندی.

همدغه ادراک دی چه د کشف او معرفت په نامه یادیږي او له عقله ماورا دی.

دغزالي په نظر ښتینې خوبونه (رویای صادقه) هم د غیب کشف دی. د جذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بیهوشه وي او احساس ترینه زایلیږي د غیب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه د معرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالی ترینه په قلب او روح یانفس تعبیر کوي.

دعلم په باب وایي: علم یا تعلیمي وي یا الهامي.

تعلیمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړی په وسیله حاصلیږي او الهامي علم د قلب په تصفیه او دنفس په تزکیه د الهی کشف په وسیله پیدا کیږي. تعلیمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او د خدای په ذکر او فکر کښې دومره مستغرق شي چه د فنافی الله مرتبې ته ورسیږي.

دغزالي په نظر د رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غارته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دزړه معامله یوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقیده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کار نه دی او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.

سترګې او نظر چه یوه قوي حاسه ده دیوه دیواله سیوری ځای په ځای ولاړ ویني او غیر متحرک ئې ګڼي مګریو ساعت وروسته د تجربې او مشاهدې له مخی معلومیږي چه له پخوانه اوړد شوی او حرکت ئې کړیدی. دا حرکت دفعتاً او بغتتاً ندی پیښ شوی بلکه په تدریخ سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه دریږي مګر نظرئې په هر آن کښې احساس نشي کولی او ظاهراًورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. یو ستوری زمونږ په نظر کښې دیوه دینار په اندازه کوچنی معلومیږي مګر هندسي دلایل دا ثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.

دغه ډول حکمونه چه د حس حاکم ئې کوي د عقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې ګڼي. چه د حس دغه حال دی د عقل به ولې نه وي، کیدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوا یو بل حاکم وي چه د عقل احکام رد کړي او غلطي ئې څرګنده کړي.

تاسو په خوب کښې څه وینئ او هغه درته واقعیتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هیڅ شک نلرئ کله چه راویښ شئ پوهیږئ چه هغه محض خوب او خیال وا و حقیقت نه و نو هغه څه چه په وینبه د عقل او حس په وسیله واقعیت ګڼئ ښائې په تاسې یو بل حالت راشي چه دغه ویښتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم یو خوب او خیال و.

صوفیان فکر کوي بلکه یقین لري چه که ځوک له خپلو دغو حواسو څخه غایب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلومیږي.

ښایې چه مرګ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند ته هغه ویښتوب وي لکه چه رسول الله (ص) فرمایي: (الناسُ نیام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ویده دي کله چه مړه شي نو راویښیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي فلاسفه په دري ډلو ويشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه دخالق له جودنه منكر دي او په ماده ايمان لري. ددوى په زعم عالم هميشه بى صانعه بنفسه موجوددى چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا كيږي.

طبيعيون هغه دي چه دخداى (مدبرقوت) په وجود قايل دي مگر له بعث او حسابه منكردي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.

نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.

الهيون ديونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستى امام دى او ابن سينا او فارابى ددوى فلسفه عربي ته رانقل كړيده.

غزالي په تفصيل سره دالهيونو په فلسفه كښې بحث او مناقشه كوي.

په طبيعى فلسفه كښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري او په ځينو معينو مسايلو كښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئې په خپل كتاب (تهافت الفلاسفه) كښې بيان كړي دي. په همدغه كتاب كښې غزالى د الهيونو (١٧) مسئلې ردكړيدي. كله چه حجت الاسلام امام غزالى له فلاسفه و سره خپله مناقشه پاى ته رسوي، دباطنيه فرقې له تعليماتو سره مناقشه شروع كوي.

باطنيه فرقه دفاطمي شيعه گانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئي سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په ردكښې پنځه كتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليكل چه له ډير دقت نه ئي پكښې كاراخيستى دى او ډير موفق دى.

يو امريكائى عالم (پروفيسرماكدونالد) په خپل كتاب (تطورالفقه الاسلامى) كښې وايي: غزالي ترا وسه ځنگه چه ښائي هغسي چاندى پيژندلى.

دقاهرې په جامعه كښې دتصوف استاذ (دوكتورمحمد مصطفى حلمي) دغزالى په باب وايي: دغزالي په شخصيت كښې جلال او قوت په مذهب كښې عمق او دقت په هغه اندازه وچه په خپل عصر او په خپلو معاصرو ئي استيلا وكړه او هغه اهل سنت ئي هم له تاثيرلاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.

هغه لوى خطرچه تصوف ته پيښ و او د زنديقتوب په نظر ورته كتل كيده يعنى له كتاب الله او نبوي سنتو څخه مخالف بلل كيده او دشيعه گانو، اسماعيليانو او باطنيه ؤعقايد پكښې راگډ شوي و غزالى ئي مخه ونيوله او تصوف ته ئي نوى ژوند وبانبه، دخلكو ښه نظرئي ورته جلب كړ او دصحيح دين په ښودنه ئي ددين لوى خدمت سرته ورساوه.

ده وكړى شوه چه خپل رسالت دايمان په حرارت دبيان په بلاغت د اسلوب په براعت او قوي حجت پاى ته ورسوي او اوسني تصوف ته نجات وركړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

دتصوف وروستى مرحله د وجدة الوجودمرحله ده. په دي مرحله كښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود كښې محوه كيږي او ماسوى الله له مينځه ځي ځكه دتوحيد دكلمي معنى هم تغييركوي يعنى لا موجود الا الله د لااله الا الله معنى ده.

د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري او له الهى قوت څخه وجود كسبوي.

دمادي وجود، د ادراك په قوي پوري تړلى دى كه ادراك نه وي دموجوداتو تفصيل او تحديد به هم نه وي ددوى وايي همدغه الهى قوه ده چه له ذرې نه نيولى ترلوړو موجوداتو پوري هرشي كښې وجود لري نو الله تعالى په هرشي كښې دى او هرشى له ده څخه دي.

ابن دهقان ددغه مذهب په تائيد كښې وايي ددي مذهب دخاوندانو وينا دحكماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنگونو په باب وايي د رنگونو وجود په رڼا پوري تړلى دى كه رڼا وركه شى درنگونو موجوديت له مينځه ځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه د محسوساتو وجود د حسي ادراک د وجود اغیزه ده لکه چه د معقولو او موهومو موجوداتو وجود د عقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم الیقین نه پورته د علم د پاره په دوو لوړو مرتبو قایل دي چه علم عین الیقین او علم حق الیقین ئې بولي.
علم یقین داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواتر په وسیله دا علم لري چه په مکه کښې بیت الحرام وجود لري چه کعبه ئې بولي.
هغه څوک چه بیت الله ته لاړ شي او په سترګوئې ووینی نو علم الیقین ئې په علم عین الیقین بدل شي او عقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پیدا شی.
همدغه سړی چه د کعبې له لیدو وروسته الله تعالی (ج) ته د دې بیت په نسبت او کیفیت او نورو خصوصیاتو کښې عمیقه او دقیقه پوهه حاصله کړي نو دغه علم ته د حق الیقین علم ویل کیږي.
په بل عبارت علم الیقین هغه دی چه له صحیح دلیل څخه لاس ته راشي او څه شک او شبه پکښې نه وي. د عین الیقین علم هغه دی چه په کشف او مشاهده پیدا شي، د حق الیقین علم هغه وخت په زړه کښې ځای نیسي چه سړی د مشهود امر په باطن او حقیقت پوه شي. په دغه اساس په یوه شي باندې علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې یقین موجود دی مګر لومړی یقین نسبي دی، دوهم افتراضي او دریم حقیقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.
دوی په نورو مواردو کښې هم دغو درو مرتبو ته قایل دي. د تقوی په باب وایي: د عوامو تقوی په ژبه ده، د خواصو تقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.
همدارنګه: د عوامو صدق په اقوالو کښې، د خواصو صدق په افعالو کښې او خاص الخاص صدق په احوالو کښې دی.
ایمان هم درې ډوله دی: د قول تقلیدي ایمان، د فهم استدلالي ایمان، د معرفت شهودي ایمان چه مقلدین ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان یې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي. د مقلد مؤمن، د مستدل مؤمن او د عارف مؤمن ایمان د مومن به په لحاظ یو دي او اختلاف ئې یوازې په ظهور کښې دي.

محی الدین ابن عربی: (په ٦٣٨ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسې زعیم همدغه شخص دی چه مستشرقین ئې د اسلام د دیني فلسفې لوی عبقری مفکر ګڼي او صوفیانو ده ته د شیخ الاکبر لقب ورکړی او په خاتم الاولیا هم شهرت لري.
د بحث او تحقیق خاوندان وایي: د دې مدرسې له برکته د اسلامي تصوف تعلیمات تکمیل شوه او تصوف قایم بالذات علم وګرځیده چه په اروپا، آسیا او افریقا کښې ئې د صوفیانو طریقې خپرې کړې.
د دې مدرسې پیروان عالم د الله تعالی د وجود مظهر بولي چه د دې مظاهرو شاته یو حقیقت موجود دی لکه چه د عقایدو او مذاهبو تر شا هم یو حقیقت وجود لري چه له نفس سره جهاد او خدای ته د رسیدو هغه ده. کوم حقیقت چه د شریعت له ظواهرو نه هغه خوا ځای لري هغه د شریعت باطن او د شریعت روح دی.
دوی د الله تعالی په کتاب او نبوي احادیثو کښې ظاهر او باطن ته قایل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کریم تفسیر کړی چه له ظاهري تفسیر څخه پکښې انکار نه دی شوی مګر نوي مفاهیم ئې کشف کړي دي. علم حقیقت ئې له علم شریعت څخه بیل ګڼلی چه شریعت لکه ونه او حقیقت ئې میوه بولي.
شعراني په دغه مورد کښې وایي: تصوف په شرعی احکامو باندې د عمل کولو لب لباب دی.
چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی او چاچه د شرعي احکامو له علم سره یو ګڼلی دواړه حق په جانب دي او مثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني او بیان څوک مستقل علم بولي او څوک ئې د نحوي د علم جز بولي.
ابن عربي وایي: د کتاب الله او سنتو تفسیر چه متصوفین ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه ګڼئ آیت او حدیث د خلکو د فهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر د نورو فهمونو د پاره نور مفاهیم هم پکښې شته چه د هرچا نه نصیب کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يوه نبوي حديث شريف کښې هم راغلي دي چه هرآيت ظاهراوباطن، حداو مطلع لري تراوواويا بطنوپورې. په دغه اساس يو ولي اوصوفي هيځکله نوی شريعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.

ابن عربي ټول موجودات په حقيقت کښې يو شی ګڼي چه هغه دالله تعالی حق وجود دی يعني الهي حقيقت ئې حقيقي وجوداوعالم ئې دهغه ظاهري وجودګڼي.

دابن عربي د وحدة الوجود نظريه داهل کلام له ډيرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې دخپل اصلي وطن اندلس په پريښودو مجبورکړ چه لومړی مصرته لاړ او بيا له يوه ښارنه بل ته او له بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ۶۳۸ هجري کښې وفات شو.

ابن عربي خپل مذهب دکامل انسان په حقيقت بنا کړ چه د ده دتعليماتو محور وه. دی په هرموجود کښې دخدای يو صفت متجلي ګڼي او يوازې انسان ته په دې حيث قايل دی چه ټول الهی صفات پکښې هغه وخت تجلی کوي چه دخدای پاک په وحدانيت مستغرق شي، دانسان کامل اصطلاح له همدې ځخه نشات کړيدی او اساسی ځای ئې نيولی دی.

ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وايي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شويدی. دی هغه وخت نبي وچه آدم بين الما والطين ؤاو وروستی نبي (خاتم النبيين) هم دی دی.

پدې کتاب باندې ډيرو متصوفو فيلسوفانو شرحې او تعليقات ليکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنی مرجع همدغه کتاب دی.

دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤکتابونه اورسالې ليکلي دي چه ډيرئې ضايع شويدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکيه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهميت لري.

ځينې مسيحي ايمه ؤ د ابن عربي پيروي کړې او دانتې دايطاليا مشهورشاعر په خپلو ځينو اثاروکښې دده مديون اومرهون دی.

دغه اسلامي صوفي فيلسوف په خپلو ځينو نظرياتو اروپائي فيلسوفان مسحورکړي چه په راس کښې ئې (سپينوز- اوهګل) واقع دي.

سيدجمال الدين افغان هم دابن عربي دوحدة الوجود دمدرسې له اتباعوځخه دی او دهغه شاګرد شيخ محمد عبده هم ددغې مدرسې پيرووچه (رسالة الواردات) لومړی تصنيف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.

شيخ محی الدين ابن عربي دوحدة الوجود د مدرسې باني د يوه واحد حقيقت په لټه کښې هغه حد ته ورسيده چه د ټولوادیانو حقيقت ئې يوګڼه او ددوستۍ اومحبت د واحد دين اساس ئې کيښود چه ډيرپيروان ئې پيداکړه.

دده دا بيتونه دغه مفهوم ډيرښه اداکوي چه وائي:

لقد کنت قبل اليوم انکرصاحبی — اذا لم يکن ديني الی دينه دان
فاصبح قلبی قابل کل صورة — فمرعی الغزلان ودير الرهبان
ومعبد اوثان وکعبة وطايف — والواح توراة ومصحف قرآن
ادين بدين الحب کيف توجهت — رکائبه فللحب ديني وايماني

مطلب ئې دادی چه پخوا به که دچادين زما دين ته نژدې نه و نو زه به ئې منکر وم. اوس مې زړه هرصورت قبلوي دغزالانوورشو، درهبانانودپاره دير، دبتانو دپاره معبد، دطواف کوونکو دپاره کعبه، دتورات الواح اودقرآن مصحف زما زړه دی. هرې خواته چه مخه کوم دين مې دمحبت دين دی او ايمان مې هم محبت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مولانا جلال الدین:

دمولویه طریقي خاوندهم دمذاهبو او ادیانو اساس یوګني او په دي عقیده دی چه دمختلفو او راز راز دینونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هیوادونو اوښارونو خلک یود بل په ژبه نه پوهیږي او په لفظي نزاع اخته دي.
دامفهوم مولانا په مثنوی کښي په سمبولیک او کنائي شکل دمختلفو هیوادونو د څوتنو په هغه داستان کښي بیانوي چه یو دینار ئي درلود او ټولو غوښتل چه انګور پري واخلي مګر په ژبه سره نه پوهیدل اوهرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئي مشاجره وه ترڅوچه یو داسي سړی پیدا شو چه د ټولو په ژبو پوهیده او دغه منازعه ئي دانګورو په اخیستلو له مینځه یوړه.
تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طی کولو دمعرفت او حقیقت ډیر پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډیرنوي معاني او مفاهیم ئي په اسلامی عرفان کښي خوندي کړه. دوکتور(مارتن لنبخر) چه دقاهرې په جامعه کښي دانګلیسی استاذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبکر سراج الدین) وبلل شو وایي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانیت او ذوقي اداب چه په تصوف کښي شته په بل ثقافت کښي نشته.
ابن سینا د بلخ مشهور فیلسوف هم په اخرعمر کښي تصوف ته مخه کړه اوپه خپل کتاب (اشارات) کښي ئي مهمه برخه تصوف ته تخصیص کړه.
ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښي د ډیر عمیق اودقیق نظرخاوندچه عرفاني اونفسیاتي تحلیلات ئي ډیرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډیر درانه نظرګوري.
دغه راز ډیر محققین اومفکرین په هرځای اوهروخت کښي شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډیره نمانځنه ئي کوي.

دتصوف په باب ځیني آیتونه او حدیثونه:

په تیرو بحثونو کښي دا ثرګنده شوه چه تصوف له قرآن کریم او سنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کریم کښي ذکر شویدي داهم وویل شوه چه د تصوف شروع له زهد او ریاضت څخه شویده او درسول الله(ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډیر ټینګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونیولو ، په لوږوتیرولو اوپه قیام اللیل دزهد او ریاضت عملي تعلیم خپلو اصحابو ته ورکړیعنی دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام یادګاردی او د پیغمبر زاهدانه اوفقیرانه ژوند ئي ډیربنه سرمشق دی.
ځیني آیتونه اونبوي احادیث چه دتصوف ددوهمي مدرسي (کشف ومعرفت) بنیادټینګوي او دباطني علم اساس بلل کیږي هغه هم په خپل ځای کښي توضیح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره یانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظرکښي نیولو سره ځیني نورآیتونه اونبوي احادیث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري یاتصوف مقیدکوي.
د تصوف په لومړۍ مدرسه یا په زهد او نوافلو باندي څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ویل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت باید د اهل وعیال دنفقي پیداکولو اونورو حقوقو مانع نشي اونه دځان د دومره ضعیفه کولو موجب شي چه د ژوند فعالیت غیرممکن وګرځوي، په دغه موردکښي دا حدیثونه د ذکر وړدي:
۱- عبدالله بن عمر وایي: زه له رسول الله(ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمایل: هغه ته ئي چه وایی شپه په قیام او ورځ به په صیام تیروي، ماوویل هو ! ماداویلی دي. رسول الله صلی الله علیه وسلم وویل: (فَقُم وَنَم وَصُم وَاَفطِر وَصُم مِن کُلِ شَهرِثَلاثَةَ اَیَامٍ وَلَکَ مِثلُ صِیَامِ الدَهرِ) یعنی دشپي یاځیږه او ویده کیږه روژه کیږه او بوزه کیږه. په هره میاشت کښي دري ورځي روژه نیسه اودابه ستادپاره داسي وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښي وویل: زما طاقت تردي زیات دی. رسول الله(ص) وویل نویوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځی بوزه ابن عمر بیا وویل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تردي مي هم طاقت ډيردی. رسول الله (ص) وويل يوه ورځ روژه اويوه ورځ بوزه اوسه، دا د داؤدعليه السلام روژه او اعدله روژه ده.

هغه بيا خپل طاقت زيات وښود اورسول الله (ص) وفرمايل تردي افضله اوبهتره بله روژه نشته.

۲- ابي برده روايت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلی الله عليه وسلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت اوسر و صورت ئې ښه نه و بيبيانو ورته وويل: په تاڅه شويدی؟ په قريشوکښې خو ستاترميړه بډای سړی بل نشته، د عثمان ښځې وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه دغه حال رسول الله (ص) ته وواېه اوهغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئې وويل: آيا تا په ماپسې اقتدا نده کړې؟ هغه وويل څنګه نه؟ رسول الله (ص) وفرمايل: ته د ورځې روژه اودشپې ولاړ اوسې؟

عثمان وويل هو ! زه همدغسې کوم. رسول الله (ص) وفرمايل:

(لَاتصفعَل اِنّ لِنَفسِکَ عَلَيکَ حَقّاًوَاِنّ لِجَسَدِکَ عَلَيکَ حَقّاً وَاِنّ لِاَهلِکَ عَلَيکَ حَقّاً فَصَلّ وَنُم وَصُم وَاَفطِر) يعنی داسې مکوه، نفس دې هم په تاحق لري جسد دې هم درباندې حق لري او اهل دې هم. مونځ هم کوه، ويده کيږه هم روژه هم نيسه، اوخوره ئې هم. د کشف ومعرفت په باب دا سوال پيدا کيږي چه دصوفيانو دا ادعاچه دوی دتصوفي مقاماتو او احوالو په طی کولو د غيب په کشفولوبريالي کيږي له ځينوآيتونو سره ظاهراًموافقت نلري ځکه چه دغيب علم په خدای پاک پورې خاص دی او پيغمبرانو ئې هم دعوه نده کړې په دغه مورد کښې دا آيتونه دملاخطې وړدي:

۱-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ - سورت انعام آيت ۵۰) ترجمه: و وايه نه وايم تاسو ته ماسره دخدای خزائې دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملک يم پيروي نه کوم مګر دهغه څه چه وحی راته شوي وي.

پدې آيت شريف کښې داڅرګنده شويده چه پيغمبرعلم غيب نلري مګرچه وحی ورته وشي، په وحی کښې دغيب کشف شامل دی او کيدی شی چه د وحی په وسيله غيبی پوهه ورته حاصله شی.

۲-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آيت ۵۹) دغيب کلی ګانې له خدای سره دي بې له هغه څوک پرې نه پوهيږي.

۳-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آيت۶۵) ووايه ! په غيب باندې نه پوهيږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښې دي مګر الله پاک (ج).

ټول علم غيب يوازې دخدای پاک سره دی او بالذات په ده پورې اختصاص لري چه بې له الهي څخه چاته نه نصيب کيږي. که الله پاک وغواړي نوځينې بندګان په ځينو غيبي چارو خبروي مګرهغه ته عالم الغيب نه ويل کيږي.

له علم الغيب څخه مراد محض ظن اوتخمين نه دی اونه هغه علم چه له قراينو اودلايلو څخه حاصليږي بلکه هغه علم دی چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نودغه راز آيتونه چه په ظاهري نظر دصوفيانو دکشف دشهودله اصل سره منافي معلوميږي څه حقيقی مخالفت ورسره نلري. څوک بايد دافکر ونکړي چه تصوف له قرآنی نصوصوسره مخالفت لري اوضد واقع کيږي.

دغه راز آيتونه چه دغيب علم په الله تعالی پورې مختص ګڼي اوهغه آيتونه چه د وحی اوالهام په صورت غيبي پوهه د خدای له لوري انسان ته د ورکړې قابله ګڼي يوله بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښې نشته. الهامي پوهه چه خدای پاک ئې دچاپه برخه کوي او په دغه وسيله انسان ته کشف الغيب حاصليږي معنی ئې دانه ده چه انسان ته بالذات علم الغيب حاصل شويدی بلکه دالهي علم يو جزئې پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت رانقل شويدی اوعالم الغيب يوازې خدای پاک دی اوبس. الله تعالی ته هم عالم الغيب په دې لحاظو وايو چه غيبی شيان زمونږ له نظر دي که داسې نه وي نوخدای پاک ته خو هيڅ شی غايب نه دي. لکه چه تصوف دزمانې په تيريدو مختلف مراحل طی کړي او په هئيت او ماهيت کښې ئې تغيرراغلي دي. په صوفيانو کښې دغه بدلون ډير محسوس او مشهوردی. دنن ورځې

(c) ketabton.com: The Digital Library

صوفي دپرون صوفي ندی بلکه ضدئې دی. دپرون صوفي ابراهيم ادهم دجاه وجلال په بهاصوفي توب حاصل کړ او دنن صوفي په صوفيتوب ددنيا جاه وجلال حاصلوي.
هغه صوفي ځان دخدای باله او داصوفي خدای دځان بولي. صوفي اوس هم وړينې جامې اغوندي او پخوائې هم اغوستې مګر دا وړی او هغه وړی ډير تفاوت لري.
چيرته هغه شډله زيږه صوفيانه شړی. چيرته دا د پت نفيس وړين تيوکر چه بې بهاايانوئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف او متصوف هم لکه دنن او پرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهيزګار دی او پخوا هم و خو دا پرهيزاو هغه پرهيز يونشوګڼلی. هغه له خوندنو او مزو پرهيز کاوه اودی له بيخونده اوبې مزې شيانو پرهيزکوي.
هغه ځان خوار اوه اودی خلک خواروي. دپرون صوفي دباطن صفائي درلوده او د نن صوفي په ږيره او جامو کښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بی نيازه و او دی هم. خو هغه دا ستغنا په وجه او دی د ډيرې غنا په وجه. هغه دنياته شاکړه او ده په شاکړه.
پخوا به هم صوفيانو زياته شپه په ويښه تيروله او اوس ئې هم تيروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و او دوی په عيش وعشرت.
دپرون صوفي لکه ديوجانس دسکندر سيوری په خپل سر نه قبلاوه. مګردنن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.
لکه چه او سنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان ددې وخت مسلمان هم دصدراسلام له مسلمان څخه ډيره فاصله لري. يو زراو څو سوه کاله بعد څه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس ديوه رسم په حيث رسيمت لري او په عمل کښې ئې يوازې د عبادت جنبه عادت ګرځيدلی ده. د اسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکو کښې د تطبيق وړ نه ګڼل کيږي او اصلي منظور يې له نظره لويدلی دی او اوسنی دماغ داسې فکر کوي چه اسلام بايد په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حيث ديوې غيرعملي مفکورې په شان وساتل شي.
اوس په اکثرو اسلامي هيوادو کښې اسلام سياسي شوی او د سياسي مصلحت پاسباني کوي.
ډيرو اجتماعي نظامونو د تاريخ په اوږدو کښې دسياسي اسلام حمايت او رعايت ترهغه حده کړی چه دسياست او سياسي اقتدار په ګټه و او هغه اسلامي روحيه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار ا و مطلق العناني سره ئې مبارزه او مجادله کوله.
هو! دا روحيه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډيرو شاندارو مراسمو خاوروته سپارله او معابد او زيارتونه ئې ډير مجلل جوړول له اجيرو او مجبورو ملايانو ئې دخپلو غوښتنو مطابق فتواګانې اخيستې او تحريفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.
همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه او متناقض مسائل راپيدا شوه او دصحيح او غلط تشخيص له هرمشکل نه مشکل کارشو. سربيره په دې ځينو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کاری نه کاروا خيست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هرڅه جوړيدی شي حتی چه دکفر خدمتګارهم.
قاديانيت دجعلي اسلام يوه څرګنده نمونه ده.
په اسلام کښې دمختلفو فرقو او مختلفو عقايدو ظهور د خلفای راشدينو نه وروسته شروع شو او علاوه د شيعه او سني په دښمنۍ نورې فرقې او تفرقې هم راژوندۍ شوې.
د امويانو او عباسيانو په وخت کښې دمتکلمينو معارضې او مجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وويشل شوه چه يوه معتزله او بله اشعريه يا اشاعره بلل کيږي. دهمدغو دوو فرقو له اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پيدا شو او عقلي دلايل په ديني مسايلو کښې دخيل شوه چه شک او ترديد ورسره ملګري و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

متکلمین او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخر کښې مسلمانان په اسلامي عقايدو کښې لکه: توحيد ، تجسم، جبرو او اختيار ، معاد ، ايمان، او داسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقيدې خاوندانو د خپلې عقيدې د اثبات د پاره عقلي دلايل پيدا کول د دغو دلايلو راغونډول، تصنيف او تاليف د علم کلام اساس وګرځيد او د عقل مذهب په دين کښې حلول او نفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډيره درنه برخه لري.

حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سرکښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شو يو شاګرد ئې (واصل بن عطا) ؤ چه په يوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بيل ځای ونيوه او اعتزال ئې اختيار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وويل: (اعتزل واصل عنا) يعني له مونږ څخه ليرې او بيل شو.

واصل بن عطا لږ څه وروسته د خپل استاذ د يوه بل شاګرد عمرو بن عبيد په ملګرتيا يوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه يعني د صوفي شاګرد معتزلی شوا و معتزله فرقه ئې تاسيس کړه. معتزله د متکلمينو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځينو عقايدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکر دي او په آيتونو تاويل او تفسير نه مني.

لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه د ګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځينو د کبيره ګناهونو مرتکبين کافر ګڼل ځينو نورو فاسقان بلل. حسن بصري ورته منافقان ويل چه له کافرانو نه ډير بتر دي.

واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذ سره مخالف شو او ويې ويل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بين المنزلتين منزلت لري او د کفر او ايمان په برزخ کښې واقع دي.

دغه د منزلت بين المنزلتين عقيده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبيقوله لکه د حضرت عثمان (رض) قتل، د جمل او صفين واقعه او داسې نور او دا د امويانو په ګټه وه ځکه دوی هم د اعتزال مذهب ته راوا وښتل.

د معتزله فرقې په مقابل کښې د متکلمينو بله فرقه اشعريه يا اشاعره وه.

د معتزله فرقې يو تن (ابو الحسن بن اسماعيل اشعري) چه له عبد الوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله ديوه خوب دليدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځيده او له فلسفي روش څخه ئې د رسول الله صلی الله عليه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهې ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختيار کړ. ده وويل زه د خدای په کلام او د پيغمبر په سنتو يعني په هغو احاديثو تمسک کوم چه اصحابو او د حديثو امامانو ئې روايت کړی دی.

اشعريه يا اشاعره فرقه همدغه ابو الحسن اشعري ته منسوبه ده چه د معتزلی شاګرد و. اشعريه په حقيقت کښې د کوم نوي مذهب پيروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حديث پرې عقيده لري.

علم کلام چه ديني مسايل په عقلي دلايلو ثابتوي او معتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف د غه علم ته ډيره توسعه ورکړه منبع ئې يوناني فلسفه ده.

متصوفين دغه علم ته ښه نظر نلری او ځينې ئې که ډير مخالف ندي ډير موافق هم ندي. امام غزالی وايي: (قرآنی دلايل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او د متکلمينو دلايل لکه دوا رنځورانو ته په کار ده.)

ابن عباد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وايي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

جنيد مشهور صوفی يوه ورځ په لاره تيريده چه هلته متکلمين ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وويل دا هغه خلک دي چه د خدای تنزيه او له عيبونو څخه پاکوالی په عقلی دلايلو ثابتوي. جنيد وويل: (نَفيُ العَيبِ حَيثُ يَستَحِيلُ العَيبَ عَيبٌ) يعني هلته چه عيب محال دی د عيب نفی کول هم عيب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهې امامان سفيان ثوري او اکثرو محدثينو دغه علم تحريم کړی دی. لکه چه د مخه وويل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې او مناظرې څه په خپله د مسلمانانو ترمينځ او څه د نورو مذاهبو د پيروانو له خوا د امويانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوعباسیانو په وخت کښې زیاتې شوې او کله چه خلیفه منصور عباسی فرمان صادر کړچه دجهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شووکتابونو په لوستلو دمسلمانانو په عقایدوکښې نوره ګډوډي هم راغله او دعقلی دلایلو بازار تود شو.

د هارون الرشید پلار خلیفه مهدي چه دنوي پوهې ټینګ طرفدار و امر ئې وکړچه اسلامي پوهان داسلام دمخالفانو په ځواب کښې کتابونه ولیکی او اعتراضونه ئې رد کړي. ابو الهذیل (۱۳۱ - ۱۳۵ هجري) لومړی سړی وچه په علم کلام کښې ئې ډیر کتابونه ولیکل.

له خلیفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشید په ابتداء کښې علم کلام ته په بد نظر کتل او له متکلمینو سره ئې رویه سخته وه مګر ډیر ژرئې په یوه خبره علم کلام ته نظربنه شو او علاقه ئې ورسره پیدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا یو خط هارون الرشید ته ولیکه چه مسلمانانو خپل دین د توري په زور په خلکو ومانه که چیري د اسلام اثبات په دلیل او برهان کولی شئ یو عالم راولیږئ که زه ئې قانع کړم اسلام به ومنم.

هارون الرشید یو فقیه ورولیږه او دمهاراجا له خوا دمباحثې دپاره یو نماینده وټاکل شو چه فقیه ته ئې وویل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقیه وویل: هو ! دخدای یوصفت قدیر دی او کامل قدرت لري.

د مهاراجا نماینده وویل: آیا ځان په شان خدای پیدا کولی شي او د خپل مثل په پیدا کولو هم قادر دی.

فقیه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پوري ارتباط لري او مونږ دغه علم او دغه راز بحثونه بد ګڼو.

هارون الرشید وروسته تر هغه متکلمین راوغوښتل او له هغوی څخه ئې معمربن عباد دمباحثې دپاره انتخاب کړ. د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسیده او معتزلهؤ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئې درلود دعلم کلام علمي تدوین ته ئې اقدام وکړ.

وائي چه دعلم کلام نوم په دغه علم ځکه کیښودل شوچه یو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې ؤ او ډیري خبري په دې باندې کیدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځینې وائي دفلسفې یو شاخ منطق دی او کلام دمنطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کیښودل شو.

دا نوم د عباسیانو په وخت کښې وضع شو او پخوا ترهغه کلامي بحثونه (فقه الدین) بلل کیده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابو حفیفه هغه کتاب چه په عقایدو کښې ئې ولیکه (فقه الاکبر) و بلل شو.

په علم کلام کښې دمعتزله او اشعریه ځینې مهم اختلافونه دادي:

وعد او وعید:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډیرځایونه نیکانو ته د اجر او ثواب وعدې ورکړیدي او ګنهګاران ئې په زجر او عذاب ویرولي دي دعدالت تقاضا هم همدغه ده چه انسان دخپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي او د بدیو سزا ورکړه شي.

دلته دا سوال پیدا کیږي چه آیا په خدای باندې د وعدو او وعیدونو په ځای کول حتمی او لازمي امر دی که نه دی. یعنی الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟

اشاعره وایي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مایشا دی او کولی شي چه مطیع او فرمانبردار ته سزا ورکړي او ګناهګار ته د رحم او کرم له مخې اجرونه ورکړي.

امام غزالي وایي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای دټولو او د هرڅه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.

معتزله وایي: دمطیع دپاره اجر او دګنهګار دپاره (چه بې توبې مړشي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئې خبر راکړی دروغجن شي (العیاذ بالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وایي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آیت ۲۹) یعنی زه په بندګانو ظالم نه یم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احباط:

په طاعت اوعبادت اوپه ښو عملونو د ګناهونومحوه کيدل اوپه بدو عملونو اوګناهونو د نيکۍ له مينځه تلل هم اختلافي مسئله ده.

په قرآن کريم کښې داهم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّـيِّئَاتِ سورت هود آيت ۱۱۴) يعنی حسنات سيئات له مينځه وړي.

له بلې خوا دا هم په قرآن کريم کښې څوځايه راغلي دي چه شرک او کفر نيک عملونه ضايع کوي او له مينځه ئې وړي مګر په صورت حجرات کښې د پيغمبرپه حضور کښې په جګ اوازغږيدل او داسې په جهرغږيدل لکه چه مسلمانان په خپلو مينځو کښې يوله بل سره غږيږي دا کار هم چه شرک اوکفر ندی بياهم داعمالو احباط (حبط کول) اوضايع کيدل ګڼل شويدي.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْـبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آيت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وايي: که يومومن دګناه مرتکب شی نيک عمل ئې له مينځه ځي اوپه ښه عمل باندې بدعملونه مينځل کيږي نوپه دغه اساس دانسان وروستی عمل اعتبارلري اومحوه شوی عملونه په حساب کښې نه راځي.

اشاعره وايي: ښه اوبد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کيږي. د اشاعره وپه نزد د تيرو اعمالو محوه کيدل يعنی (احباط) په انکارپوري ارتباط لري اودکفر په صورت کښې پخوانی نيک عملونه له مينځه ځی اوبس. لکه چه الله تعالی فرمايي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آيت ۶۵) يعنې که څوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کيږي. اشاعره وايي: دمومن اومسلمان حسنات اوسيئات تلل کيږي که بدي ئې زياته وه داسې به وي لکه چه هيڅ نيکي ئې نه وي کړي که دنيکۍ پله ئې درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لږو غالب وي اواقل له مينځه وړي.

صاحب المواقف وايي: دچانيکي اوبدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقي پکښې اختلاف لري.

اشاعره وائي: پيغمبر د کبيره ګناه دمرتکبينو شفاعت کوي چه له عذابه يې خلاص کړي او انجات ورمومي.

معتزله وايي: دشفاعت معنی دانه ده چه دعذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر اوثواب خاوند ته د اجراوثواب زياتول د شفاعت معنی ده او پيغمبرد هغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خدای ئې په اجرکښې زياتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.

په قرآن کريم کښې دا واضحه ده چه دکافرانو شفاعت نشي کيدی اونه شفاعت څه فايده وررسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آيت ۴۸) همدغه معنیٰ افاده کوي.

په ځينو آيتونوکښې شفاعت دخدای په اذن پورې موقوف ګڼل شوی لکه پدې آيت شريف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْـفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ البقره آيت ۲۵۵) يعني څوک دی هغه چه دخدای په نزد شفاعت وکړي مګر دهغه په اذن. په بل آيت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَـفَاعَةٌ -البقره آيت ۲۵۴) په دې ايت کښې مومنانوته ويل شويدي چه خپل مالونه دخدای په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تردې چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خريد اوفروش شته نه دوستی اونه شفاعت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیغمبرانو عصمت:

د انبیاؤ په معصومیت کښې هم د نظر اختلاف موجود دی.
معتزله وایي: کیدی شي چه انبیا د نبوت نه دمخه دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شی، یعنی دوی پس له نبوته انبیا له کبیره ګناهونو نه معصوم ګڼي.
اشاعره وایي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دی چه انبیا دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کیدی چه سهواً دلویې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدي ډول غته ګناه نه کوي یعنی له کبیره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دی.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولیاؤ له کراماتو څخه منکردي دغه شان د انبیاؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکار کوي او نه ئې مني.
اشاعره وایي: نبوت یو مقام دی چه دخدای له لوري دخلکو د هدایت دپاره چاته ورکول کیږي او پیژندنه ئې پدې کښې کیږي چه خدای په خپل قدرت د معجزې ښکاره کولو توان پیغمبرته ورکوي.
دوی معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزې دپیژندلو دپاره دا شرطونه تعیینوي:
دخدای فعل دې وي، خارق العاده دې وي،.بل څوک دې هغه کار ونکړی شي. دنبوت دمدعي لخوا دې عملي شي. له دعوې سره دې موافق وي، د پیغمبرانو او د دهٔ دعوې په ضد دې نه وي.
د معجزې په خارق العادة توب کښې څینې پوهانو ویلي دي چه که د خارق العاده کارمعنیٰ دا وي چه د طبیعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کارهیڅ ممکن ندی او که دغسې نه وي نوخارق العاده ویل ورته څه معنیٰ لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.
د اشعریانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمینو دغسې ایرادونوته متوجه شوه نو د خرق عادت قیدئي لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې لیکل شویدي: (وَالمُعجِزَةُ عِندَنَا مَایَقصُدُبِهِ تَصدِیقُ مُدَعِی الرِسَالَةِ وَاِن لَم یَکُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) یعنی زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه دنبوت د مدعي تصدیق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.
امام فخر رازي وایي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:
یو هغه چه معجزه د پیغمبری شرط ګڼي بل هغه چه وایي مونږ باید اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقاید او کارونه کوم دي او بیا وګورو څوک چه خلک یوه دین ته رابولي په خبرو او تعلیماتو کښې ئې دنیکۍ او حقیقت څومره اثرشته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلونه حق ته راګرځوي که چیرې دا یقین حاصل شي چه هغه پیغمبردی نو بیائې اطاعت لازم او واجب دی.
امام رازي وایي: (دمعجزې نفی له قرآن څخه صراحتاً معلومیږي چه فهم ئې مشکل ندی)
الله تعالی په سورة انعام کښې وایي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آیت ۴۸) یعنې نه لیږو پیغمبران مګر زیري ورکوونکی او ویروونکی.
دا مطلب په قرآن کریم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پیغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زیری ورکړي او د بدو کارو له عواقبه څخه ئې وویروي. دپیغمبرانو وظیفه همدغه ده او نور دخلکو کار دی چه مني ئې که ردوي ئې. په دین کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ویل شویدی چه ته دخلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کیږي هغه خلکو ته رسوه او بس.
په دغه اساس معجزې ته هیڅ ضرورت نه پیدا کیږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وایي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُــوحَىٰ الى –

(c) ketabton.com: The Digital Library

سورت انعام آیت ۵۰) یعنې وو ایه نه وایم تاسو ته چه ماسره د خدای خزانې دي او نه وایم چه په غیب پوه یم او نه وایم تاسو ته چه زه ملک یم پیروي نه کوم مګر د هغه شي چه وحی ئې را ته شویده.
هرکله چه پیغمبر د خدای له لورې ماموردی چه خلکو ته وو ایی چه ماسره نه خزانې شته، نه علم غیب او نه زه ملک یم بلکه تاسو غوندې بشر یم او د وحی پیروي کوم نو بیا د معجزې لرلو سوال څنګه پیدا کیدی شي.
په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آیت ۱۸۸).
یعنی وو ایه ! مالک نه یم دځان دپاره د نفع او نه دضرر مګر هغه چه د خدای رضاوي که زه په غیب پوهیدلی هرګوره به مې ډیر جمع کړي وُ ، د منفعت له جنس څخه او نه به رسیدله ما ته هیڅ بدي.
نه یم زه مګر ویرونکی او زیری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ایمان لري. دغه راز واضح بیانونه چه په قرآن کریم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه وو ایي قرآن معجزه په صراحت نفی کړیده. له معجزې نه خو معتزله چورمنکردي او اشاعره هم پکښې دوه ډلي دي چه یوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي یائي خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مینځه ځي او یوه مشکله موضوع د حل لاره پیدا کوي. که چیرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وګڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بیا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبیعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلي نه بهر څه نشي کیدی دا مشکل هم پیښیږي چه اشاعره د پیریانو او شیاطینو په وجود او د انسان په بدن کښې ددوی په حلول او نفوذ هم عقیده لري او دامنی چه دبنیادم په وجود کښې د پیریانو حلول ددې باعث کیږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چارې څرګندې شي او د تعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به د یوه پیریاني او سحر کار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتیاني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسانو لکه: عبدالله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حیرانوونکي خارق العاده کارونه کړیدي یا اوس د مسمریزم او هیپنوتیزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بیلوو او تشخیص بهٔ ئې کوو.
عبدالله بن مقنع دوه میاشتې د نخشب په شاو خوا کښې ځلانده سپوږمۍ له ځانه راویستله چه ترڅلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.
مزدک هم څه داسې وسیله پیدا کړې وه چه د اور له مینځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که وو ایو چه بل څوک دې هغسې کارونه کړی شي که ددې خبرې معنی داوي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بیا باید عبدالله بن مقنع پیغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کار نشو کولی او که مقصد داوي چه د جهان ترآخره څوک ونکړی شي دا پیشګوئي به څوک څنګه وکړي چه دا کار په وروستیو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه د عیسیٰ (ع) معجزه وه اوس د هپنوتیزم او مسمریزم په وسیله کیدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري د همدغسې ملاخطاتو په وجه د متکلیمنو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهانی او شاه ولی الله یا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي یائي له خارق العاده توب څخه مجزا کوي او د عقلي استدلال په حیث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزلیانو او اشعریانو ځینې مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډیر اختلافونه راروان واو په مختلفو نو مونو، مختلفې فرقې په اسلام کښې راپیدا شوې چه مظاهر ئې ډیر څرګند او ښکاره دي.
هماغسې چه په عیسوي دین کښې پروتستان (په پاپ باندې عقیده نه لرونکي) کاتولیک (دپاپ پیروان) او ارتدکس (په دین کښې رښتوني او د صحیح دین پیروان) پیدا شوه په اسلام کښې زیات شمیر مذهبونه او مسلکونه مینځ ته راغلل او د اسلام تطبیق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه او صورتونه پیدا کړه. قرآن کریم که

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحریفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسیر او تاویل له لارې پکښې راز راز تعبیرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځېده.
د اسلام دین چه تقریبا څوارلس سوه کاله دمخه دنیا ته راغی او اوس پرې ډېرې پیړۍ تیرې شویدي، ډېره اوږده زمانه ئې طی کړېده او په دې کښې شک نشته چه د زماني دغومره ډېر تغیر د ژوند په ټولو خواوکښې ډېر بدلونونه راوستي دي او دین هم له دغو تغییرونو څخه مصئون نه دی پاتې.
ځینې پوهان وايي د اسلام دین د نورو ادیانو په شان یوه اجتماعي پدیده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور یو قوي او مفید حرکت و او ډېر اصلاحات ئې وارد کړه مګر څو مره چه تولید او تولیدي وسایل ژر ژر تغیر کوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او ادیان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د تولید له څرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقیاتو په مخکښې سد کیږي او دا ضرورت مینځ ته راځي چه باید مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او تولید ترمینځ نسبي تطابق مینځ ته راشي خو سره له دې بالاخر خبره هغه ځای ته رسیږي چه بیا اصولاً دین له تولید سره هیڅ مطابقت نه کوي او له مینځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ایا د اسلام دین د زماني تغییرته څه اعتنا کړېده او که نه؟ آیا په دیني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پریښې ده که تړلې یې ده؟
په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بیرته کړه او د زمان او محل په اعتبار ئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.
دعموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مینځ ته راغله او: (اَلضَّرُورَاتُ تُبِیحُ المَحضُورَات) یعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي یو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود روا باشد) په دیني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قیاس وروسته له آیت او حدیث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زماني سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور ګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.
په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوین شوه او د خلکو د احتیاج مطابق په شرعي احکامو کښې ډېره اضافه وشوه او ډېر نوي مسایل په عباداتو او معاملاتو کښې مینځ ته راغله او بیا لوئي لوئي فتاوې راووتې او له اصولو او کلیاتو نه جزئیات استخراج شوه.
په شیعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدین د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ایجابات او مقتضیاتو ته ونه کتل شوه شائې د اجتهاد د دروازې تړلو یوه وجه داوي چه په اخره زمانه کښې دآخرې زماني ملایان د دنیائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادرنکړي او په دین کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بیا هم ویلی شو چه په دین کښې د زماني همدغه تاثیر چه پخوا اجتهاد جایز و او اوس ناجایز دی ډېر لوی تغییر دی او ډېر زیات اهمیت لري که د آخرې زماني ددیانت کمزوري د اجتهاد بندولو دلیل کیدی شي نو بیا داخرې زماني دنوو ایجاباتو او مقتضیاتو د پاره د نوو احکامو ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشي کیدی. که څوک دا ووايي چه د اجتهاد حق یوازې په څلورو امامانو (ابو حنیفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دلیل به څه وي؟
هغه وخت چه دغو امامانو دفقهي مسایل راویستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرینو او شاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابو یوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دین مخالفت نه ګڼل کیده پخپله د څلورو مذهبو یو له بله اختلاف دا ښيي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه د مختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بیا هم څلور واړه حق وګڼل شي او په یوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دا منل شویده چه یو مذهب به صحیح وي او نور د اجتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي یا به په یوه مذهب کښې ځینې احکام صحیح وي او په ځینو کښې به اشتباه پیښه شوې وي: (اَلشّیخُ تَارَةً یُخطِی وَتَارَةً یُصِیبُ) شیخ کله خطا کیږی او کله حق ته رسیږي یعني دا نشی کیدی چه ټول مجتهدین په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستۍ زماني دايجاباتو او مقتضياتو رعايت په اسلام کښې معتبرګڼل شوی او پخپله دخدای په کتاب کښې داسې آيتونه شته چه د زماني د تغيير په وجه د ديني احکامو تغيير رابښيي او په دې مو پوهوې چه ديوه وخت احکام په بل وخت کښې د شرايطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.

سربيره په دې د خلفای راشدينو په وخت کښې هم ځيني مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون ثرګند وي. د رسول الله (ص) په زمانه کښې د اسونو زکات نه اخيستل کيږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښې د اسونو زکات واخيست او دليل ئې دا ؤ چه هغه وخت اسونه لږو او دجهاد دپاره و مګر اوس ډير شويدي او تجارتي مال ګرزيدلي دي چه بايد زکات ئې واخيستل شي. همدارنګه رسول الله (ص) د قرآن کريم په حکم مولفة القلوب د بيت المال په مال کښې د برخي خاوندان ګڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښې مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ويل ئې هغه وخت مسلمانان ضعيف و او د قلوبو تاليف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.

په سورة انفال کښې الله تعالی خپل نبي ته امر کوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغيب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دووسوو غلبه مومي او که له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندې بريالی کيږي: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ سورت انفال آيت ۶۵)

وګورئ! په دې آيت کښې مسلمانان مکلف شويدي چه يوتن دلسوتنو کافرانو په مقابل کښې وجنګيږي خو څه موده وروسته چه حالات بدليږي يوبل آيت نازليږي او مومنانو ته وايي اوس خدای تخفيف درکړ او پيتی موسپک شو. خدای پوهيږي چه په تاسو کښې ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبيږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای دصابرانو ملګری دی:

(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آيت ۶۶) دلته يومسلمان د دوو تنوکافرانو په مقابل کښې په مقاومت مکلف دی او د زماني په بدلون په ديني تکليف کښې ډير کموالی راغلی دی د هجرت په آغازکښې مسلمانان لږ و مګر ديني جذبه او روحيه ئې ډيره قوي وه چه يوبه د لسو په مقابل کښې جنګيده او بريالی کيده، حتی چه زرتنه مسلمانان له اتيا زره کافرانو سره جنګيدل او د موته په غزاکښې درې زره مسلمانان د دووسوو زرويعنی دوو لکو په مقابل کښې پايدار پاتې شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډاګان او ضعيف شوه او نوی نسل د پخوانيو مهاجرينو او انصارو په شان معنأ او روحأ قوي نه و او نه هغه کامل يقين ورسره و نو يو تن د دووتنو په مقابل کښې په جنګ مامورشو يعني د رسول الله (ص) په حيات کښې د ډيروخت په تيريدو په يوه قرآني حکم کښې دغومره فرق او تغيير راغی او علت ئې هم د زماني تغيير و بنو دل شوځکه د تخفيف دآيت شروع په (الآن) باندې وشوه.

د اسلام ژوره، باريکه اوصحيحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګرې وي ډاډ راکوي چه اسلام په هروخت کښې د عصر له احتياجاتو سره مناسب احکام وضع کولی شي او يوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفيت لري چه بشري سعادت تامين کړي اوبس.

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library